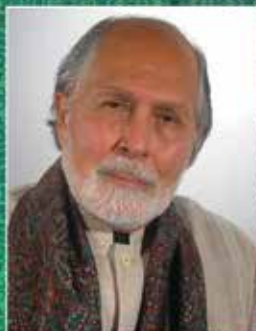

NAJZNAČAJNIJI IRANSKI MISLIOCI

od drevnih vremena do
savremenog doba

NUR

ČASOPIS ZA
IRANSKO-ISLAMSKU KULTURU
VOL 39 • Nº 87 • GODINA 2025
UDC 008+297 • ISSN 1450-555X
www.Iran.re

Učenjaci u Iranu u razgovoru, persijska minijatura, Safavidski period (15–16. vek), Muzej umetnosti Volters, Baltimor, SAD

Akademija Džondišapur u pokrajini Huzestan bio je sasanidski univerzitetsko-medicinski centar koji je, prema predanju, formiran u 3. veku (Šapur I), a svoj vrhunac dostigao u 6. veku pod Anuširovanom.

Akademija je objedinjavala bolnicu, medicinsku školu, biblioteku i prevodilački centar u kojem su se susretala persijska, grčko-sirijska i indijska znanja.

Planisferni astrolab, Isfahan (Iran), oko 1700–1720; mesing, urezani krugovi i rete

Opservatorija u Maragi, osnovana 1259. godine pod pokroviteljstvom ilhanskog vladara Hulagua i pod naučnim vodstvom Nasirudina Tusija, postala je ključni

centar srednjovekovne astronomije. Tu je nastao i „Zij-e Ilkhani“, jedan od najuticajnijih astronomskih zbornika epohe.

NAJZNAČAJNIJI IRANSKI MISLIOCI od drevnih vremena do savremenog doba

Aleksandar Dragović

SADRŽAJ

- 2 Reč urednika
- 3 Reč autora
- 5 Drevni Iran
Zaratuštra (6), Bozorgmehr
Bohtagan (8), Mani (10),
Borzuja (12), Mazdak (14)
- 14 Islamski period
Al-Harezmi (18), Abu Džafar
Muhammed ibn Džarir al-Tabari
(21), Abu Bekr Muhammed ibn
Zakarija al-Razi (23), Abu Nasr
Muhammed ibn Muhammed Farabi
(26), Al-Biruni (28), Ibn Sina
(Avicena) (30), Omar Hajam
(34), Al-Gazali (37), Fahrudin
ar-Razi (40), Šihabudin
Suhrevardi (42), Hadže
Nasirudin Tusi (45), Dželaludin
Rumi (48), Šejh Bahai (52), Mir
Damad (54), Mula Sadra (56),
Mula Hadi Sabzevari (59)
- 55 Savremeni period
Ruholah Musavi Homeini (62),
Alame Muhammed Husejn
Tabatabai (66), Morteza
Motahari (69), Alame
Mohamad-Taki Džafari (72),
Džalal Al-e Ahmad (74),
Abdolkosein Zarinkub (76),
Dr Mohsen Džahangiri (78),
Karim Modžtahedi (80), Sejed
Husein Nasr (83), Ali Šarijati
(86), Reza Davari Ardakani (88),
Golam-Hosein Ebrahimi Dinani
(90), Mohamed-Reza Hakimi
(92), Golamreza Avani (94),
Nasrolah Purđžavadi (96),
Abdolkarim Soruš (98)

Zaratuštra

Mula Sadra

*Ruholah Musavi
Homeini*

ČASOPIS ZA
IRANSKO-ISLAMSKU KULTURU
Vol. 38 • № 87
GODINA 2025.

UDC 008+297 ISSN 1450-555X
www.iran.rs

Glavni i odgovorni urednik

Amir Purpezešk

Urednik

Aleksandar Dragović
nur@iran.rs

Lektura i korektura

Spomenka Tripković

Tehnički i likovni urednik

Mario Lampić

Časopis izlazi dva puta godišnje
u izdanju Kulturnog centra
Islamske Republike Iran.

Mišljenja i gledišta izneta
u objavljenim člancima
ovog časopisa ne moraju
da predstavljaju gledišta
Kulturnog centra
Islamske Republike Iran.

Objavljivanje članaka i
ilustracija dozvoljeno je sa
obaveznim navođenjem
izvora. NUR toplo dočekuje
mišljenja i gledišta svojih
čitalaca.

Adresa redakcije

Časopis NUR
Poštanski fah 431
11001 Beograd, Srbija
Tel.: 011/2660-386; 011/367-2564
Fax: 011/2666-980;
E-mail: nur@iran.rs

Reč glavnog i odgovornog urednika

Iran – zemlja velikih mislilaca i filozofa

Iran, sa bogatom kulturom, drevnom civilizacijom i blistavom istorijom, oduvek je bio jedno od ključnih središta misli i filozofije u svetu. Od antičkih vremena do savremenog doba, ova zemlja je kolevka ideja, filozofije, nauke i umetnosti, i iznedrila je istaknute mislioce čiji se uticaj oseća i izvan granica Irana, u svetskoj kulturi i misaonom nasleđu.

Iranska civilizacija, oslonjena na duboke korene drevnih kultura, religijska učenja i mističko-gnostičku viziju, iscertala je osobenu putanju u istoriji svetske misli. Dela iran-skih mislilaca prisutna su ne samo u domenu teorijske i praktične filozofije, već i u poeziji, književnosti i duhovnoj mudrosti, naglašavajući u iranskoj kulturi neraskidivu sponu nauke i etike, razuma i duhovnosti.

Među istaknutim misliocima Irana izdvajaju se oni koji su u svoje vreme odigrali jedinstvenu ulogu u oblikovanju filozofskih, teoloških i naučnih ideja: filozofi poput Farabija, Ibn Sine (Avicene), Nasirudina Tusija, Mule Sadre i Alame Tabatabajija, koji su razradom načela filozofije, logike, uzvišene (transcendentne) mudrosti i teorijskog irfa-na otvorili nove horizonte u razumevanju istine i humanizma. Brojni iranski naučnici, poput Razija, Džabira ibn Hajana i Omara Hajama, svojim otkrićima i filozofskim promišljanjima dali su trajan doprinos razvoju prirodnih nauka i svetske matematike.

Kulturni centar Ambasade Islamske Republike Iran u Srbiji ovim izdanjem, posvećenim istaknutim iranskim misliocima, ima za cilj da pruži sažet i stručan uvod u njihovo stvaralaštvo i čitaocima na srpskom jeziku približi značaj uloge Irana u istoriji svetske filozofije i misli. Ovaj poduhvat nije samo napor da se upozna i sačuva iransko intelektualno nasleđe, već i korak ka dubljoj kulturnoj razmeni i naučnoj saradnji između Irana i Srbije.

Smatram potrebnim da izrazim zahvalnost gospodinu Aleksandru Dragoviću, koji je s velikom pažnjom i strpljenjem proučio i pregledao brojne izvore. Nadamo se da će rezultat ovog truda ispuniti vaša očekivanja i zadobiti vaše poštovanje.

*Amir Purpezešk, ataše za kulturu
Ambasade IR Iran u Beogradu*

Reč priređivača

Najznačajniji iranski mislioci od drevnih vremena do savremenog doba

Predvama je tematsko izdanje posvećeno istaknutim iranskim misliocima i filozofima. Kao priređivač, nastojao sam da na jednom mestu okupim pouzdane tekstove, proverene biografske podatke i reprezentativne odlomke koji jasno ocrtavaju duhovne i intelektualne horizonte Irana. Zamisao ovog broja bila je jednostavna: prikazati živote i naučna dostignuća onih iranskih mislilaca, filozofa i naučnika čija je misao presudno oblikovala iransku civilizaciju i ostavila trajan trag i u svetskim okvirima. Potpuno svestan da se život i rad velikana iranskog duha ne mogu celovito obuhvatiti u formi i obimu jednog broja časopisa, ovaj izbor nudi sažet uvid i predstavlja poziv na dalje čitanje i istraživanje. U tom smislu, na kraju broja priložen je kratak indeks sa referencama koji može poslužiti kao polazna tačka za produbljivanje znanja..

Tekstovi su organizovani hronološki — od staroiranskog nasleđa i helenističko-sasanidske sinteze, preko klasičnog islamskog perioda, do savremenih interpretacija — kako bi se jasnije pratio kontinuitet ideja i promena pojmovnog okvira.

Materijal je prikupljan iz više izvora — naučnih radova, referentnih enciklopedija i savremenih studija — uz nastojanje da se izbegnu ponavljanja i da svaki prilog doprinese celini: od filozofskih uvida Farabija i Ibn Sine, preko sistematičnosti Nasirudina Tusija, do misaone smelosti Mule Sadre i savremenih tumačenja Allameha Tabatabajija. Gde god je bilo moguće, zadržana je terminologija koja verno prenosi pojmovni aparat islamske filozofije i irfana, uz svedene objašnjavajuće napomene.

Ovo izdanje zamišljeno je kao poziv na dijalog — između nauke i kulture, tradicije i savremenosti, Srbije i Irana. Zahvaljujem svima koji su pomogli u realizaciji ovog broja časopisa „Nur“. Ako njegove stranice ohrabre bar jednog čitaoca da posegne za izvorima i produbi razumevanje, smisao našeg truda biće ostvaren.

Aleksandar Dragović

اندیشمندان برجسته ایران از آغاز تا امروز

۲ / سخن مدیرمسئول

۳ / سخن سر دبیر

۵ / ایران باستان

زرتشت (۶)، بزرگمهر یخگان (۸)

مانی (۱۰)، بُرزویه (۱۲)، مزدک (۱۴)

۱۴ / دوره اسلامی

محمد بن موسی خوارزمی (۱۸)، محمد

بن جریر طبری (۲۱)، محمد بن زکریای

رازی (۲۳)، ابو نصر محمد فارابی (۲۶)

ابوریحان بیرونی (۲۸)، ابن سینا (۳۰)

عمر خیام (۳۴)، ابوحامد غزالی (۳۷)

فخرالدین رازی (۴۰)، شهاب الدین

سهروردی (۴۲)، نصیرالدین طوسی (۴۵)

مولانا جلال الدین محمد بلخی (رومی) (۴۸)

شیخ بهایی (۵۲)، میرداماد (۵۴)

ملاصدرا (۵۶)، ملاهادی سبزواری (۵۹)

۶۱ / دوره معاصر

روح الله موسوی خمینی (۶۲)، علامه محمد

حسین طباطبائی (۶۶)، مرتضی مطهری

(۶۹)، علامه محمدتقی جعفری (۷۲)

جلال آل احمد (۷۴)، عبدالحسین

زرین کوب (۷۶)، محسن جهانگیری (۷۸)

کریم مجتهدی (۸۰)، سید حسین نصر

(۸۳)، علی شریعتی (۸۶)، رضا داوری

اردکانی (۸۸)، غلامحسین ابراهیمی

دینانی (۹۰)، محمدرضا حکیمی (۹۲)

غلامرضا اعوانی (۹۴)، نصرالله

بورجوادی (۹۶)، عبدالکریم سروش (۹۸)

نشریه نور، معرفی فرهنگ ایرانی - اسلامی

- مدیر مسئول: امیرپورپزشک، راینز فرهنگی سفارت ج.ا. ایران در بلغراد • سر دبیر: آلکساندر دراگوویچ •
- ویراستار: اسپومنکا تریپکوویچ • صفحه بندی و آماده سازی برای چاپ: ماریو لامپیچ • چاپخانه: اسلوژینی گلاسینیک
- مطالب نشریه نور لزوماً نظرنمایندگی فرهنگی ج.ا. ایران در بلغراد نیست • اقتباس مقاله ها و تصاویر با ذکر منبع مجاز می باشد • آدرس: صربستان، بلغراد، خیابان نزنوگ یوناکا ۸ • تلفن: ۳۶۷۲۵۶۴ و ۳۸۶-۲۶۶-۱۱-۳۸۱ • نمابر: ۳۸۱-۲۶۶۶۹۸۰ • پست الکترونیکی: nur@iran.rs

Drevni Iran

Drevni Iran je iznedrio niz mislilaca i proroka čija su učenja oblikovala duhovni i kulturni pejzaž Persije i sveta. Njihove ideje prevazilazile su granice prostora i vremena ostavljajući dubok trag u univerzalnoj istoriji ljudske misli. Persijski mudraci su bili most između civilizacija, prenosioci znanja i tvorci vizija koje su oblikovale i Istok i Zapad. Među njima se posebno izdvajaju Zaratustra, osnivač zoroastrizma i prorok svetlosti i tame, Mani, tvorac manihejstva, Bozorgmehr, simbol državničke mudrosti, Borzuja, prevodilac indijske mudrosti, i Mazdak, reformator socijalne pravde. Njihov zajednički doprinos pokazuje kako je persijska misao oblikovala univerzalne ideje o pravdi, etici i duhovnosti.

Odeljak „Drevni Iran” pruža uvid u temelje jedne od najstarijih civilizacija i u njenu bogatu intelektualnu baštinu, koja i danas nadahnjuje.

Zaratuštra (oko 1800–1200. godine p. n. e.)

Prorok svetlosti i osnivač zoroastrizma

Zaratuštra je rođen verovatno na području današnjeg Irana ili Centralne Azije i jedan je od najznačajnijih proroka u istoriji čovečanstva. Njegovo učenje je ostavilo dubok trag u religijskom i filozofskom nasleđu i postavilo temelje zoroastrizma, jedne od najstarijih monoteističkih religija na svetu.

Zaratuštra, umetnički prikaz

Iako podaci o njegovom životu nisu potpuno jasni, poznato je da je bio prorok i verski reformator čije su ideje izazvale tadašnji panteistički poredak drevnog Irana.

Učenje i dela

Zaratuštra nije bio samo sveštenik, već i duhovni reformator. U svetu u kojem su

bogovi bili mnogobrojni i vezani za prirodne pojave, on je u prvi plan stavio jedno božanstvo – Ahura Mazdu, tvorca svetlosti i mudrosti. Time je započeo duhovnu revoluciju, koja je snažno uticala i na kasnije monoteističke religije poput judaizma, hrišćanstva i islama.

Zaratuštrina filozofija nije bila plod samo misaonih razmatranja, već i dubokih mističkih iskustava. Prema predanju, u tridesetoj godini života, na obali reke tokom prolećnog festivala, ukazalo mu se božansko biće koje mu je otkrilo istinu o Ahuri Mazdi. Od tada je propovedao večitu borbu između dobra i zla, istine i laži, svetlosti (*Aše*) i tame (*Druja*), naglašavajući da svaki čovek ima slobodu da izabere kojoj će strani pripadati, ali da je pobeda dobra na kraju neizbežna.

Sveti tekst zoroastrizma jeste *Avesta*, zbirka spisa na avestinskom jeziku koji su zadržale Zaratuštrino učenje. *Avesta* se sa-

Avesta – prvo poglavlje Vendidad Sadaha (zoroastrijskog verskog kodeksa), nepoznati prepisivač, Jazd, Iran, 1647, Britanska biblioteka, London

stoji od više delova: *Jasna*, *Vendidad*, *Visperad*, *Horda-Avesta* i *Jašt*. Najstariji delovi, pet *Gata*, koje su sastavni deo *Jasne*, pripisuju se samom Zaratustri, iako istoričari smatraju da je *Avesta* u današnjem obliku nastala tek u doba Sasanida, u 7. veku. Spise *Aveste* vekovima su brižljivo čuvali Parsi, sledbenici Zaratustre u Indiji, kao i zajednice u Iranu.

Nasleđe

Zoroastrizam je oblikovao duhovnu istoriju čovečanstva kroz Zaratustrine ideje o slobodnoj volji, ličnoj odgovornosti i pobedi dobra nad zlom. Iako danas ima mali broj sledbenika, njegova poruka ostaje živa, kao podsećanje na večitu ljudsku težnju ka istini i moralnom životu.

Naziv „zoroastrizam“ potiče od grčke varijante Zaratustrinog imena – Zoroaster. Izvorni oblik, rekonstruisan kao „Zartuš“, bliži je autentičnom zvuku. Centralna figura ove religije, Ahura Mazda, u svom imenu nosi bogato značenje: „Ahura“ označava život i duh, a „Mazda“ mudrost i darivanje. U celini, ime znači „tvorac života i mudrosti“ – što odražava samu srž Zaratustrinog učenja.

Atinska škola (Rafael), detalj sa Zaratustrom (levo), prikazanim sa nebeskim globusom u rukama, kao simbolom kosmosa i božanskog poretka

Bozorgmehr Bohtagan

Mudri vezir i simbol persijske državničke misli

Bozorgmehr Bohtagan je bio istaknuti iranski mudrac i državnik iz ugledne porodice Karen. Živeo je u doba kasnog Sasanidskog carstva i obavljao je dužnost vezira (ministra) na dvoru kralja Kavada I

(498–531), a zatim i njegovog sina i naslednika Husreva I (531–579). Tokom Husrevove vladavine, a potom i za vreme Hormozda IV (579–590), poverena mu je i funkcija vojskovođe Horasana.

Bozorgmehr igra šah sa indijskim izaslanikom, minijatura iz Bajasangorijeve Šahname, 15. vek

Mudrost i učenje

Prema mnogobrojnim persijskim i arapskim izvorima, Bozorgmehrer je bio čovek „izuzetne mudrosti i razboritih saveta“. Njegova promišljanja su obuhvatala ne samo praktična državna pitanja, već i dublje filozofske teme: smisao pravednosti, odnos vladara i podanika, značaj vrlina i morala u ljudskom životu. Njegovo ime je postalo sinonim za mudrost, pa se „Bozorgmehrer“ u kasnijoj tradiciji često upotrebljavao kao metafora za mudraca ili čoveka koji u teškim okolnostima pokazuje pronicljivost i razboritost.

Dela i misaono nasleđe

Bozorgmehreru se pripisuju mnogobrojna dela, od kojih su neka očuvana, dok su druga izgubljena ili su nam poznata samo iz kasnijih izvora:

Kitāb al-Dīn wa-l-Dawla (Knjiga o veri i državi) – filozofsko-političko delo koje se bavi temeljnim pitanjima odnosa religije i vlasti.

Kar-nāmag (Knjiga o delima) – zbirka poslovice, mudrih izreka i moralnih saveta, koje su kasniji autori prenosili i preoblikovali.

Ayin-nāmeḥ (Knjiga pravila) – zbirka moralnih i političkih uputstava, namenjena vladarima i državniciima.

Prevod dela *Kalila i Dimna*. Neki izvori pripisuju upravo Bozorgmehreru prevod ovog znamenitog indijskog dela na pahlavijski jezik, iako među istoričarima postoje sporenja da li je to bila njegova zasluga ili delo drugog mudraca, Borzuje.

Zbog sličnosti imena i srodnosti interesovanja, dugo je postojala pretpostavka da su Bozorgmehrer i poznati lekar i prevodilac Borzuja ista osoba. Međutim, istraživanja istoričara poput Artura Kristense-na i kasnija jezička analiza pokazali su da je ipak reč o dvema različitim ličnostima, iako se u nekim tradicijama ime „Borzuja“ javlja kao skraćeni oblik Bozorgmehrerovog imena.

Bozorgmehrer u književnosti

Njegova ličnost je nadživela vekove i ostala duboko urezana u kolektivnoj svesti Irana. Bozorgmehrer se pojavljuje u mnogobrojnim književnim delima, a posebno u Ferdosijevom spevu *Šah-name* (Knjiga kraljeva), gde je prikazan kao oličenje mudrosti i pravednog savetnika. Njegovi odgovori, parabole i izreke prenosili su se generacijama i ušli u korpus persijske moralne i književne baštine.

Bozorgmehrer nije bio tek politički savetnik moćnih vladara, već simbol pronicljive mudrosti i etičkog autoriteta. Njegova misao je nadživela epohe i ostavila dubok trag u persijskoj kulturi, književnosti i filozofiji. Kao što su govorili stari hroničari, ime Bozorgmehrer nije samo ličnost, već znak za večnu težnju mudrosti, razumu i pravednom životu.

Mani (oko 216–276)

Prorok, slikar i osnivač manihejstva

Mani je rođen u Seleukiji, blizu Ktesifona, u srcu Sasanidskog carstva. Bio je neobična ličnost – filozof, slikar, muzičar, lekar i prorok. Prema nekim persijskim izvorima, potekao je iz hrišćanske zajednice i nastojao da objedini Hristovu poruku sa Zaratustrinim učenjem, kao i sa elementima budizma i drugih religija tadašnjeg Istoka. Njegova ambicija je bila velika: stvaranje univerzalne religije koja bi prevazišla granice kultura i naroda.

Počeo je da propoveda oko 240. godine, u vreme vladavine šaha Šapura I. Pratio ga je krug od dvanaest učenika, što je podsećalo na Isusove apostole. Boravio je i u Indiji, gde je upoznao budističku misao. Po povratku u Persiju, njegovo učenje je naišlo na otpor zoroastrijskih sveštenika, koji su ga optužili za jeres i izveli pred cara Bahrama I. Mani je bio zatvoren, mučen i umro je oko 276/277. godine, prema predanju razapet ili pogubljen, a njegova smrt je ubrzo poprimila obeležja mučeništva, nalik hrišćanskom shvatanju Hristovog stradanja i vaskrsenja.

Učenje i dela

Mani je zasnovao manihejstvo, veliku religiju dualističkog karaktera koja spaja mazdaistički sukob dobra i zla sa hrišćanskim, gnostičkim i budističkim elementima. Prema njegovom učenju, večitno postoje dve suprotne sile – svetlost (dobro, bog) i tama (zlo, materija). Ljudska duša je zrno svetlosti zatočeno u telu, a smisao ljudskog života jeste oslobođenje od materijalnih okova kroz askezu, čistoću i duhovnu spo-

Portret Manija, moderna rekonstrukcija iz 20. veka, inspirisana manihejskim rukopisima sa Puta svile (Turfan, 8–10. vek). Autentičan lik osnivača manihejstva nije sačuvan

znaju. Mani je smatrao da spasenje ne zavisi od sveštenstva ili crkvenih institucija, već od ličnog života i izbora pojedinca.

Za razliku od Bude i Isusa, koji sami nisu pisali, Mani je svoja učenja ostavio u knjigama i slikama. Među najpoznatijim delima navode se *Knjiga divova* i *Osnovna poslanica*, od kojih su sačuvani samo fragmenti. Takođe se pretpostavlja da je preveo indijsko delo *Kalila i Dimna* na pahlavi, mada se u izvorima to delo često vezuje i za drugog mudraca – Borzuju.

Mani je bio i umetnik: slikao je i komponovao, a svoje ideje prenosio vizuelno i muzički kako bi bile razumljive i nepismenima. Slikovnice koje je izrađivao zajedno s učenicima činile su sastavni deo manihejskog kanona i bile su važan medijum

širenja vere, od Persije i Egipta do Indije, Kine i Tibeta.

Nasleđe i uticaj

Iako je manihejstvo vekovima imalo sledbenike od severne Afrike do Kine, s vremenom je gotovo potpuno iščezlo i

danas se smatra jedinom velikom svet-skom religijom koja je nestala. Ipak, njegovi motivi i ideje nastavili su da žive u gnostičkim i hrišćanskim heretičkim pokretima, poput bogumila, patarena i katarata, dok se tragovi manihejskog dualizma prepoznaju i u nekim kasnijim duhovnim tradicijama.

U hagiografskim zapisima Mani je opisan kao „apostol svetlosti“, iscelitelj tela i duše, vizionar i umetnik čije su knjige i slike ostavile trajan pečat. Njegova tragična smrt, doživljavana kao mučeništvo, pretvorila se u simbol večite borbe dobra i zla i učvrstila uverenje sledbenika da svetlost, uprkos svesmu, na kraju pobeđuje.

Manijeva smrt, Šahnama, 1315, Muzej Reze Abasija, Teheran

Borzuja

Lekar i prevodilac „Kalile i Dimne”

Borzuja (Borzūya), znameniti lekar i učenjak iz vremena sasanidskog vladara Husreva I Anuširvana (531–579), poticao je iz ugledne porodice iz Nišapura ili Marva. Njegovo ime u srednjopersijskom jeziku sastavljeno je od reči *Borz* („uzvišen”) i sufiksa *-uī* („naklonost, ljubaznost”), dok se u staropersijskom oblikovalo kao *Brz-āuya*. Već od detinjstva pokazivao je ljubav prema znanju i lečenju ljudi – počeo je da uči sa sedam godina, a kasnije se posvetio medicini, često lečeći bolesne bez ikakve naknade.

Postao je glavni lekar na dvoru Husreva I i stekao glas mudraca. Njegova težnja za istinom i unutrašnjim mirom odvela ga je i u Indiju, gde je proučavao medicinu i duhovne tradicije, ali i tragao za mitskom „biljkom života” koja, prema predanju, može oživeti mrtve. Umesto biljke, indijski mudraci su mu ukazali na knjigu *Pañcatantra* – zbirku basni koje prenose životne pouke. Shvativši da istinsku spoznaju i životnu snagu donosi znanje, a ne materijalni darovi, Borzuja se vratio u Iran, noseći rukopis koji će prevesti na srednjopersijski jezik.

Dela i doprinos

Najveće Borzujino delo jeste prevod *Pañcatantre* na pahlavi, poznat pod nazivom *Kalila i Dimna*. Ova zbirka alegorijskih priča o životinjama, bogata moralnim i političkim poukama, postala je jedno od najuticajnijih dela u istoriji svetske književnosti. Iz persijske verzije kasnije su nastali arapski (*Kalila wa Dimna* u prevodu

Abdulaha ibn Mukafe), a potom i mnogi drugi prevodi – na sirijski, grčki, hebrejski i evropske jezike. Tako je Borzuja postao ključni posrednik u prenošenju indijske mudrosti u persijski i širi kulturni krug.

Pored „*Kalile i Dimne*” spominju se i drugi njegovi prevodi, naročito medicinskih spisa iz Indije, što pokazuje njegovu ulogu u razmeni znanja između civilizacija. U nekim izvorima mu se pripisuje i

*Borzuja, lekar i mudrac iz 6. veka,
evropska ilustracija iz 16. veka*

Borzuja po povratku iz Indije predstavlja Husrevu I Anuširvanu (531–579) svoj prevod „*Kalile i Dimne*”

delo *Hikmat-i Hindi* (Indijska mudrost), koje je u 11. veku prevedeno na grčki.

Njegovo ime se pojavljuje i u kasnijim medicinskim zbirkama poput *Tiryak Serapion*, gde se pominje tzv. „Borzujina pilula” (*pillulae barzuiatis sapinitis*). Čuveni islamski lekar Razi takođe ga spominje u svom delu *al-Hāwī*.

Mit i samospoznaja

Jedna od najpoznatijih priča o Borzuji govori da je, razočaran zbog pohlepe i licemerja sveštenika, krenuo u Indiju u potrazi za „biljkom koja oživljava mrtve”. Kada je shvatio da je reč o simbolu – o knjizi koja znanjem budi i prosvetljuje ljude – pronašao je svoje pravo poslanje. U svojim autobiografskim zapisima opisuje kako je u mladosti tragao za bogatstvom i slavom, ali je uviđao njihovu prolaznost. Smatrao je da pravi lekar nije onaj koji se bogati, već onaj koji, u ime Boga i radi večne nagrade, pomaže bolesnima i nesrećenicima, čak i bez nadoknade.

Nasleđe

Borzuja je u istoriji ostao upamćen pre svega kao donosilac i prevodilac *Kalile i Dimne*, dela koje je oblikovalo moralnu i političku misao Bliskog i Srednjeg istoka i kasnije ostavilo dubok trag i u evropskoj književnosti. Njegova ličnost – na razmeđu lekara, filozofa i prevodioca – svedoči o univerzalnosti persijske kulture tog doba, otvorene za različite duhovne i intelektualne tradicije.

Iako su kasniji izvori često mešali imena Borzuja i Bozorgmehr, većina istraživača smatra da su to bile različite ličnosti. Tako Borzuja ostaje zapamćen kao samosvojan mislilac i lekar koji je, umesto mitske biljke besmrtnosti, Persiji i svetu podario knjigu što je vekovima hranila ljudski duh.

Mazdak

Prorok jednakosti i osnivač mazdakizma

Mazdak, poznat i kao Mazdak Mlađi († 524. ili 528), bio je zoroastrijski sveštenik (mobad) i verski reformator u doba sasanidskog kralja Kavada I (488–531). Kao član ugledne porodice zoroastrijskog sveštenstva, Mazdak je ubrzo stekao veliki ugled u Persiji, predstavljajući se kao prorok Ahure Mazde koji donosi učenje o pravdi, zajedništvu i brizi za siromašne.

Njegovo propovedanje je počelo oko 490-ih godina i ubrzo je našlo veliki odjek među običnim narodom, pa čak i kod samog kralja Kavada I, koji je u jednom trenutku otvoreno podržao Mazdakov pokret. Ipak, zbog straha od moćnog sveštenstva i aristokratije, koji su se osetili ugroženi njegovim reformama, Mazdak je postao meta proгона. Između 524. i 528. godine većina njegovih sledbenika bila je masakrirana, a sam Mazdak pogubljen na izuzetno okrutan način, čime je njegov pokret u Persiji gotovo uništen.

Učenje i reforme

Mazdakovo učenje, poznato kao mazdakizam, predstavljalo je pokušaj da se zoroastrizam reformiše i pročisti, ali i da se u njega unesu elementi maniheizma, ranog hrišćanstva i čak Platonove filozofije. Centralna ideja je bio dualizam: večita borba dobra (svetlosti, znanja, slobode) i zla (tame, neznanja, pohlepe). Za razliku od maniheizma, koji je mešavinu dobra i zla video kao tragičnu, Mazdak je verovao u mogućnost obnove ravnoteže i povratka božanske svetlosti u ljudsku dušu kroz moralni život i asketsku disciplinu.

Njegova etika se zasnivala na četiri stuba – razboritost, umerenost, dobrota i radost. Propovedao je nenasilje, odbacivanje bespotrebnog luksuza, ljubaznost, gostoprimstvo i deljenje dobara sa siromašnima. Zalagao se za ograničavanje pohlepe i nejednakosti, smatrajući da su prirodni resursi prvobitno namenjeni svima. Kritikujući moćno zoroastrijsko sveštenstvo i bogatu aristokratiju, Mazdak je pozivao na društvenu reformu koja je mnogima ličila na rani oblik socijalizma.

Dela i uticaji

Doktrina mazdakista nije sačuvana u izvornim tekstovima, ali se delimično rekonstruisala kroz kasnije zapise i kroz pokret Huramita, koji je nasledio Mazdakove ideje. Iako se spominju i uticaji starijih mislilaca poput Zaradusta Kurageni (Mazdaka Starog), Mazdak Mlađi je ostao upamćen kao stvarni vođa pokreta.

Njegova misao se povezivala sa manihejskim učenjem, ali i sa etičkim učenjima budizma i ranog hrišćanstva. Iako su neprijateljski izvori pripisivali mazdakistima ekstremne i često neosnovane običaje (poput „zajedništva žena”), savremena istraživanja ukazuju da je Mazdak pre nastojao da ograniči poligamiju bogatih i da obezbedi pravedniju raspodelu svojine.

Nasleđe

Mazdakizam je, i pored svog nasilnog gašenja u Persiji, ostavio dubok trag u istoriji religijskih i društvenih pokreta.

Pogubljenje Mazdaka, persijska minijatura iz rukopisnog izdanja Šahname (Iran, 16. vek)

Ideje o zajedničkoj svojini, socijalnoj pravdi i jednakosti prepoznate su kao preteča egalitarnih i protosocijalističkih strujanja. Nakon propasti, „mazdački duh“ je nastavio da živi u radikalnim pokretima ra-

nog srednjeg veka, poput hura mita Babaka Horamdina, a odjeknuo je i u dualističkim i socijalno-religijskim sektama širom Evroazije, pa čak i kod bogumila na Balkanu.

Mada je u zoroastrijskoj i islamskoj tradiciji prikazivan kao jeretik, a u hrišćanskim izvorima kao smutljivac, u savremenom tumačenju Mazdak zauzima mesto među prvim zagovornicima društvene jednakosti i dostojanstva čoveka. Njegova mučenička smrt pretvorila ga je u simbol pravednika koji strada u borbi protiv nepravde i pohlepe.

Islamski period

Drugo poglavlje nas vodi u doba islamske civilizacije, u vreme kada se na iranskom tlu rodio novi talas filozofske i duhovne misli. Od ranog srednjeg veka pa sve do modernog doba Iran je bio dom i utočište velikih mislilaca koji su oblikovali tokove islamske filozofije, teologije i misticizma. Njihova dela su nastajala na raskršću tradicija – grčke i indijske mudrosti, zoroastrijskih simbola, ali i islamskog otkrovenja i sufijskog iskustva.

Među njima se posebno izdvajaju imena poput **Ibn Sine (Avicene)**, čiji su spisi vekovima oblikovali medicinu i filozofiju, **Omera Hajama**, pesnika i astronoma poznatog po svojim *Rubaijama*, **Zakarije Razija**, enciklopediste i lekara koji je odvažno promišljao prirodu sveta, te **Mule Sadre**, tvorca transcendentne filozofije. Njima se pridružuju i mnogi drugi mudraci i pesnici, koji su svaki na svoj način obogatili univerzalnu riznicu ljudske misli. Zajedničko im je nastojanje da spoje razum i intuiciju, znanje i veru, i da čoveka upute ka unutrašnjoj svetlosti i istini. Njihovo nasleđe ostaje živo, ne samo u okviru islamske filozofije, već i u svetskoj istoriji ideja.

Al-Harezmi (oko 780 – oko 850)

Otac algebre i tvorac arapskog numeričkog sistema

Abu Džafer Muhamed ibn Musa al-Harezmi rođen je verovatno u Bagdadu, iako njegovo ime ukazuje na to da je porodica poreklom iz Harezma, oblasti kod Aralskog mora. Bio je član čuvene *Kuće mudrosti* (*Bayt al-Hikma*) u Bagdadu, centra naučnih istraživanja i prevodilačke delatnosti u doba halife al-Ma'muna. Ova institucija je postala središte susreta arapske, grčke, persijske i indijske naučne tradicije, a al-Harezmi je bio jedan od njenih najsaj-nijih predstavnika.

Malo je poznato o njegovom privatnom životu, ali je jasno da je uživao ugled dvorskog učenjaka. Bavio se astronomijom, geografijom i matematikom, a njegova dela su se brzo širila i na Istoku i na Zapadu.

Indijski uticaj i arapski brojevi

Na putovanjima u Indiju upoznao se s delima velikog indijskog matematičara Brahmagupte (598–668), tvorca dekadnog sistema i pojma nule (*śūnya* – praznina). Al-Harezmi je razradio i proširio indijske metode, uvodeći nulu i sistem pozicionih vrednosti u arapsku notaciju. Ova reforma, koju je opisao u knjizi *Račun sa hindu brojkama*, omogućila je računanje s deset cifara (0–9) i postala osnova današnjeg sistema brojeva.

Prevod ovog dela na latinski (*Algoritmi de numero Indorum*) uveo je reč „algoritam” u evropske jezike, a sama notacija – poznata kao „arapski brojevi” – potpuno je potisnula rimski sistem i otvorila vrata modernoj matematici.

Statua al-Harezmija, Hiva, Uzbekistan

Algebra

Njegovo najvažnije delo *Kitab al-jabr wa'l-muqabala* (Knjiga o obnavljanju i izjednačavanju), napisano oko 820. godine, dalo je naziv celoj matematičkoj disciplini – algebri. U ovoj knjizi al-Harezmi je klasifikovao linearne i kvadratne jednačine u šest tipova i dao praktične metode za njihovo rešavanje.

Geometrijski dokazi i „dopuna kvadrata”

Posebno je originalan bio njegov metod „dopune kvadrata”, kojim je kvadratne jednačine rešavao pomoću geometrije. On je konstante i nepoznate predstavljao dužinama i površinama: kvadrat je bio ploha stranice x , linearni član pravougaonici

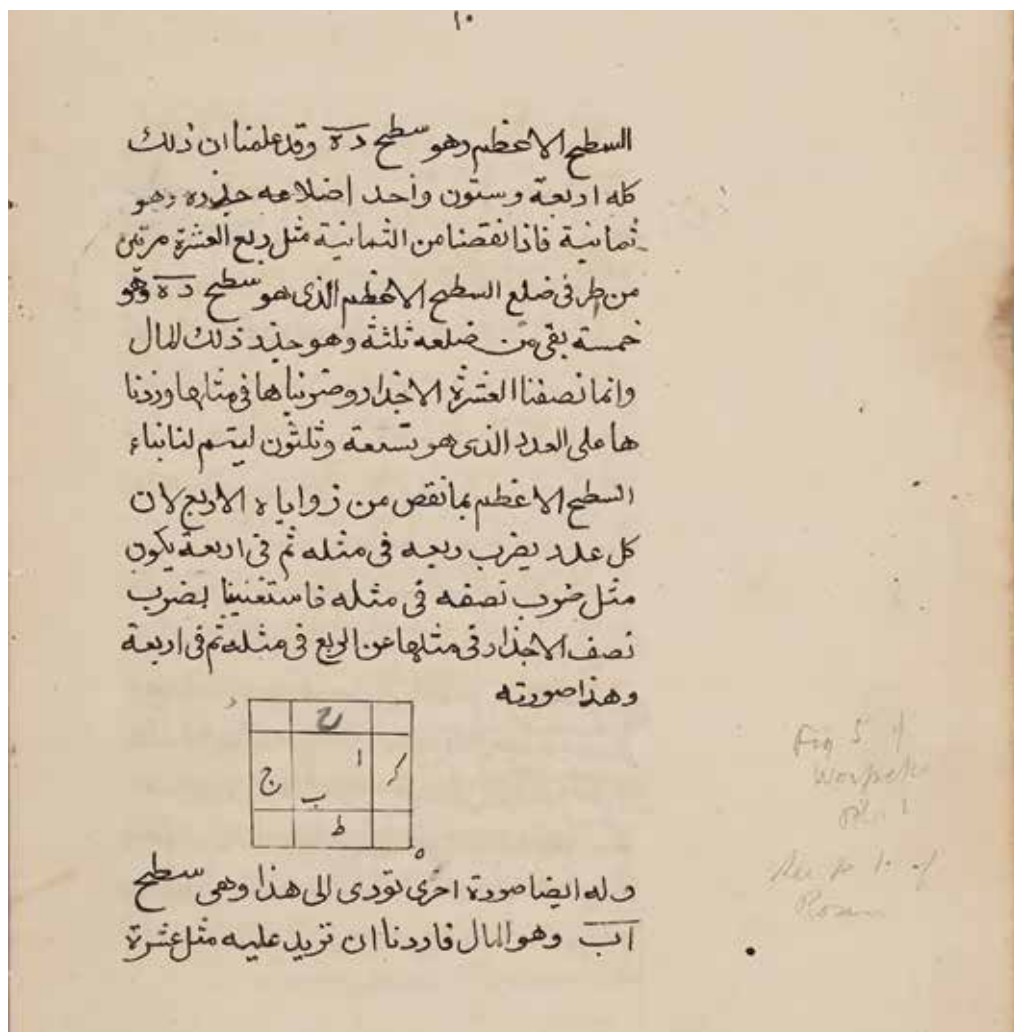
sa stranicama x i brojčanim koeficijentom, dok je dopunjavanje manjka dovodilo do formiranja savršenog kvadrata. Tako je jednačinu $x^2 + 10x = 39$ rešio tako što je dodao površinu od 25, pa dobio $(x + 5)^2 = 64$, iz čega proizlazi $x = 3$.

Ovakav pristup jasno pokazuje zašto al-Harezmi nije prihvatao negativna rešenja – geometrijske figure, kojima je dokazivao tačnost rezultata, nisu mogle imati negativne dimenzije. Ipak, njegovi modeli predstavljaju ranu anticipaciju metoda ko-

ji će kasnije oblikovati modernu algebru i teoriju realnih brojeva.

Astronomija i geografija

Pored matematike, al-Harezmi se bavio astronomijom. Sastavio je *Zij* – astronomske tablice koje su objedinjavale indijske i grčke izvore i dugo bile standard u islamskom svetu. Učestvovao je i u merenju obima Zemlje, izumeo kvadrant kao astronomski instrument, a priredio je i

Najranija sačuvana mapa Nila u al-Harezmijevom delu *Kitāb šūrat al- arḍ* (Slika Zemlje).
Prepisano 1036. godine. Plavi, zeleni i smeđi gvaš i crveno i crno mastilo na papiru.

prepravku Ptolomejeve *Geografije*, dopunivši je sa 2402 koordinate tada poznatih gradova.

Praktična primena

Al-Harezmi je algebru i aritmetiku video kao sredstva za rešavanje svakodnevnih

nih problema – od podela nasledstva prema pravilima iz *Kur'ana*, preko obračuna poreza i trgovačkih poslova, do astronomskih proračuna potrebnih za određivanje vremena molitve i posta u mesecu ramazanu. Njegove metode pojednostavile su rad uprave i trgovine, čineći matematiku temeljem društvenog i verskog života.

Al-Harezmi se s pravom smatra „ocem algebre“. Njegova dela su uvela u upotrebu arapske brojeve, sistematizovala algebru i proširila primenu matematike na svakodnevni život. Od njegovog imena potiče reč „algoritam“, a od naslova *al-džabr* – algebra, što govori da je njegov doprinos ugrađen u samu osnovu modernih nauka. Njegov uticaj se oseća i na evropskim univerzitetima srednjeg veka, a danas se sećanje na njega čuva kroz prestižnu Međunarodnu nagradu *Al-Harezmi*, koju dodeljuje Iran pod pokroviteljstvom UNESCO-a. Na taj način, ličnost i delo ovog učenjaka postali su simbol univerzalne težnje ka znanju i most između Istoka i Zapada.

Abu Džafar Muhamed ibn Džarir al-Tabari

(839–923)

Istoričar, teolog i komentator Kur'ana

Abu Džafar Muhamed ibn Džarir al-Tabari bio je muslimanski učenjak, istoričar i komentator *Kur'ana*. Njegova dela – *Tefsir al-Tabari* (*Jāmi‘ al-bayān ‘an ta’wīl āy al-Qur’ān*) i *Istorija poslanika i kraljeva* (*Ta’rīkh al-Rusūl wa al-Mulūk*) – spadaju među najuticajnije tekstove islamske tradicije i postavila su temelje za razvoj kur'an-ske egzegeze i islamske historiografije.

Bista Muhameda ibn Džerira al-Tabarija
u Dušanbeu, Tadžikistan

Život

Još u mladosti al-Tabari je pokazivao izuzetnu darovitost. Napustio je rodni Amol kako bi učio u najvažnijim obrazovnim centrima Iraka, Sirije i Egipta. Tokom godina prikupljao je usmena i pisana predanja od mnogih učenjaka i iz različitih biblioteka.

U kasnijem periodu života nastanio se u Bagdadu, prestonici Abasidskog halifata, gde je uživao finansijsku nezavisnost i mogao da se posveti pisanju i podučavanju. Tamo je i preminuo 923. godine.

Živeo je u vremenu obeleženom političkim nemirima i društvenim krizama. Abasidski halifat je bio oslabljen, a u samom srcu carstva izbijale su pobune, često legitimisane verskim autoritetom. Tabari je odlučno odbacivao ekstremne stavove opozicionih pokreta, ali se istovremeno distancirao i od rigidne hanbelijske škole, snažno zastupljene u Bagdadu. Kao nezavisni mislilac osnovao je sopstvenu pravnu školu, koja, iako nije opstala dugo nakon njegove smrti, svedoči o njegovim težnjama da spoji slobodu mišljenja i sunitski okvir.

Glavna dela

Tefsir al-Tabari

Njegovo najvažnije delo jeste *Tefsir al-Tabari* (*Jāmi‘ al-bayān ‘an ta’wīl āy al-Qur’ān*), prvi veliki komentar *Kur'ana* koji je preživeo u originalu. Ovaj tefsir, pisan reč po reč, objedinjuje predanja prenetá od Poslanika, njegovih pratilaca i njihovih sledbenika. Tabari je beležio različite verzije tumačenja, uz lanac prenosilaca (*isnād*) za svaki hadis. Retko ih je usklađivao, već je različite izveštaje postavljao jedne pored drugih, naglašavajući pluralizam tumačenja. Njegova metoda ostala je uzor egzgetske tradicije i do danas uživa visok ugled među islamskim učenjacima.

Uvodni stihovi Kurana iz Tabarijevog komentara
Kur'ana – Tefsir al-Tabari. Tabriz, Iran, 1210–1225.

Istorija poslanika i kraljeva

Drugo ključno delo, *Istorija poslanika i kraljeva*, obimna je hronika koja obuhvata period od stvaranja sveta, preko prorokâ i drevnih vladara, pa sve do ranih Abasida. Posebno je značajan deo posvećen životu verovesnika Muhameda, za koji se Tabari

oslanjao na istraživanja medinskih učenjaka iz 8. veka. Knjiga je uređena u formi anala, po godinama od hidžre (622), i završava se 915. godinom.

Ovo delo je bilo toliko popularno da je po nalogu samanidskog princa Mansūra ibn Nūḥa oko 963. prevedeno na persijski jezik. Tabari je radio na njemu punih 12 godina, a enciklopedija je sadržala 40 toмова sa oko 200 stranica arapskog teksta po tomu. Njegova hronika je postala glavni izvor za proučavanje ranog islama, sačuvavši i dela drugih autora koja bi inače bila izgubljena.

Pogledi na istoriju

Za Tabarija je istorija bila sredstvo otkrivanja božije volje. On nije nastojao da objašnjava uzroke događaja, već da kroz izveštaje pokaže posledice slušanja ili ignorisanja božijih zapovesti. Smatrao je da je svako konačno objašnjenje događaja poznato jedino Bogu.

Njegov metod se zasnivao na prenošenju što više izvora, bez nužnog kritičkog komentara, pri čemu je pouzdanost procenjivao prvenstveno na osnovu *isnāda* (lanca prenosilaca). Takav pristup je omogućio očuvanje pluralizma mišljenja i sačuvao bogatstvo različitih tradicija. Tabarijev rad predstavlja dragoceno svedočanstvo intelektualnog života rane islamske zajednice.

Tabari je ostao upamćen kao jedan od najvažnijih islamskih učenjaka 9. i 10. veka. Njegov *Tefsir* i *Istorija* postali su stubovi islamske tradicije i nezaobilazni izvori za generacije učenjaka. Iako je deo njegovih dela izgubljen, glavna su sačuvana i proučavaju se i danas, kako na islamskim univerzitetima, tako i među savremenim istraživačima. Njegova metodologija, zasnovana na sistematičnom prikupljanju i čuvanju izvora, obezbedila mu je trajno mesto u egzegetskoj i historiografskoj tradiciji. Tabarijevo ime danas nose ulice, škole i kulturne ustanove širom islamskog sveta, a 2015. godine podignuta mu je i statua u dvorištu Nacionalne biblioteke Tadžikistana.

Abu Bekr Muhamed ibn Zakarija al-Razi

(854–925)

Pionir medicine i prirodnih nauka u islamskom svetu

Abu Bekr Muhamed ibn Zakarija al-Razi, poznat i po latinskoj verziji imena Razes ili Rasis, bio je persijski polimat – lekar, alhemičar, filozof i jedan od najistaknutijih naučnika islamskog zlatnog doba. Njegov doprinos medicini i farmaciji bio je toliko značajan da se u Iranu 27. avgust obeležava kao „Dan Razija” i „Dan farmacije”, u znak poštovanja prema njegovim otkrićima i humanističkom radu.

Biografija

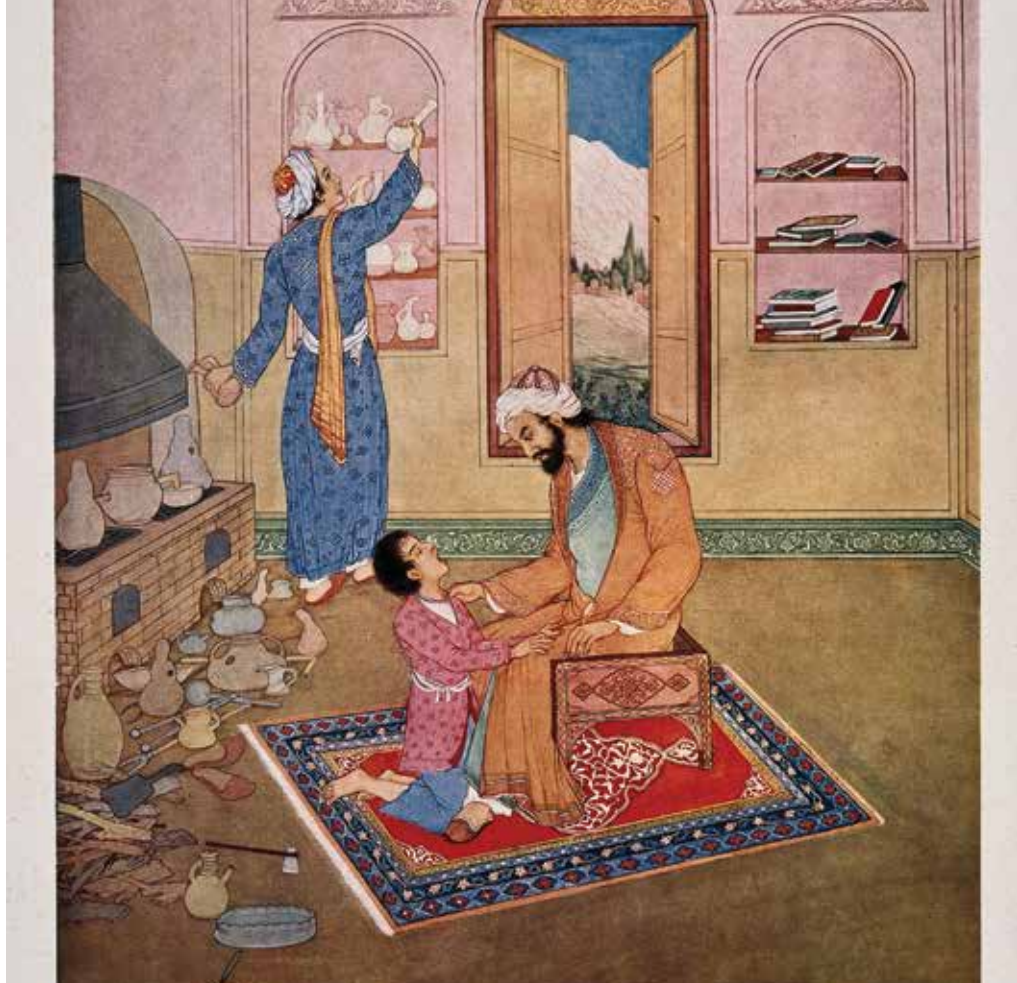
Razi, čije ime znači „iz grada Reja”, rođen je u jednom od najvažnijih trgovačkih i kulturnih centara tog vremena – gradu Reju, smeštenom na južnim padinama planine Alborz, u blizini današnjeg Teherana. Rej je bio ključna tačka na Putu svile, trgovinskom i kulturnom koridoru koji je povezivao Istok i Zapad. Ovaj grad, bogat istorijom i tradicijom, oblikovao je mladog Razija, koji je već u ranoj mladosti pokazivao veliku strast za učenjem.

Kao mladić, Razi je napustio rodni grad i preselio se u Bagdad, tadašnji intelektualni centar islamskog sveta. Tu je započeo studije medicine i ubrzo postao praktičan lekar. Njegov talenat i predanost brzo su prepoznati, a rad u lokalnoj bolnici doneo mu je reputaciju cenjenog stručnjaka. Na poziv guvernera Reja, Mansura ibn Ishaka, vratio se u svoj grad i preuzeo upravljanje bolnicom, gde je nastavio da razvija medicinsku praksu i brine o pacijentima svih društvenih slojeva.

Jedan od najslavnijih trenutaka njegove karijere vezuje se za halifu al-Mutadida, koji ga je postavio za upravnika novootvorene bolnice u Bagdadu, namenjene da postane najveća u Abasidskom halifatu. Prilikom izbora lokacije, Razi je primenio neobičnu, ali briljantnu metodu:

Statua Razija u Persijskom paviljonu ispred UN-a u Beču, donacija IR Iran

Razi u ordinaciji punoj opreme pregleda bolesnog dečaka. Minijatura iranskog slikara Hoseina Behzada

na više mesta u gradu okačio je sveže meso i posmatrao gde će se najsporije pokvariti – upravo tu je odlučio da bolnica bude podignuta. Ovaj eksperiment ilustruje njegovu sklonost praktičnim, inovativnim rešenjima.

Razi je bio poznat kao veliki humanista i velikodušan i saosećajan čovek: siromašne je lečio besplatno, često im pomažući i sopstvenim sredstvima. Njegovo delo *Onaj koji ne ide lekaru* pružalo je praktične savete onima koji nisu mogli da plate stručnu pomoć. Njegova predavanja okupljala su učenike iz raznih krajeva, privučene ne samo njegovim znanjem i autoritetom, već i njegovom ljubaznošću i pristupačnošću.

Nažalost, poslednje godine života proveo je u rodnom kraju bolujući od glaukoma, zbog kojeg je na kraju potpuno oslepeo. Prema predanju, jedan od bivših učenika iz Tabaristana došao je da brine o njemu u poslednjim danima. Iako je bio slep, Razi je do kraja ostao veran nauci i predan svom pozivu. Predosetivši smrt, zahvalio je učeniku i poslao ga kući, rekavši da se njegov kraj bliži. Prema zapisima njegovog učenika i biografa Birunija, Razi je preminuo 925. godine.

Medicinska dostignuća

Razi je među prvima koristio humoralnu teoriju za razlikovanje bolesti, ali je

uvek naglašavao kliničko posmatranje i empirijsko istraživanje. U delu *O malim boginjama i ospicama* prvi je jasno razgraničio te dve bolesti i ostavio detaljan opis njihovih simptoma. Bavio se i meningitisom, pedijatrijom i oftalmologijom, a unapredio je farmaciju uvođenjem živinih masti i usavršavanjem instrumenata poput avana i špatule. Njegova dela imala su ogroman uticaj i u islamskom svetu i u Evropi, gde su vekovima bila osnovna literatura u medicinskoj nastavi.

Hemija i alhemija

Pored medicine, Razi je dao značajan doprinos i hemiji. U alhemijskim spisima opisao je i izolovao mnogobrojne supstance, uključujući alkohol i kerozin. Njegovi eksperimenti, zasnovani na racionalnom i posmatračkom pristupu, predstavljali su most između mistične alhemije i moderne hemije. U delima *Asrar* i *Tajna tajni* klasifikovao je hemijske supstance, aparate i procese, čime je utemeljio sistematičan pristup hemiji.

Filozofija i religijski stavovi

Kao filozof, Razi je razvijao originalna učenja; njegova metafizika zasnivala se na teoriji o pet večnih principa: Bogu, duši, materiji, vremenu i prostoru. Ovim je odstupao od uobičajenih islamskih filozofskih i teoloških tumačenja, oslanjajući se na pre-sokratovsku tradiciju i neoplatonizam.

Bio je poznat i po kritičkom odnosu prema autoritetima. U delu *Sumnje o Galenu* osporava grčkog lekara Galena, naglašavajući važnost nezavisnog mišljenja i empirijskog znanja. Njegovi religijski stavovi često su znali da izazovu polemike, a neki izvori ga optužuju da je odbacivao proročku misiju i čuda kao dokaz božan-

skog autoriteta, dok drugi naglašavaju da je zapravo težio racionalizmu i da mu je vera bila bliža filozofskom promišljanju nego dogmi. Bez obzira na različita tumačenja, Razi je ostao zapamćen kao slobodni mislilac, kritičan prema tradiciji, ali otvoren ka razumu i univerzalnim vrednostima.

Dela i uticaj u Evropi

Najpoznatija Razijeva dela su *al-Havi* – enciklopedija medicine sa njegovim originalnim kliničkim zapažanjima, zatim *al-Mansuri*, sa poglavljima „O hirurgiji” i „Opšta knjiga o terapiji”, i popularni priručnik *Onaj koji ne ide lekaru*. Prevodi na latinski omogućili su da njegova dela uđu u univerzitetske kurikule širom Evrope. Britanski orijentalista Edvard G. Braun opisao ga je kao „verovatno najvećeg i najoriginalnijeg među islamskim lekarima i jednog od najplodnijih autora”.

Razi je u istoriji ostao zapamćen kao „doktor doktora”, otac pedijatrije i pionir oftalmologije. Njegova kritička misao, klinička posmatranja i pionirski doprinos farmaciji utemeljili su principe moderne nauke. Posebno se pamti njegovo etičko načelo da lekar mora pomagati svakome, jer medicina, govorio je, postoji radi dobrobiti čovečanstva. Zbog toga njegovo ime i danas nose univerziteti i instituti, dok njegov lik stoji rame uz rame s Avicenom, Birunijem i Hajamom u Paviljonu naučnika u Beču.

Abu Nasr Muhamed ibn Muhamed Farabi

(oko 872–950)

Filozof, muzikolog i politički teoretičar

Abu Nasr Muhamed ibn Muhamed Farabi, jedan od najvećih filozofa i intelektualaca srednjeg veka, ostao je oba-
vijen velom izvesne misterije. Mnogi deta-
lji njegovog života nisu potpuno poznati,
a podaci koje imamo potiču uglavnom iz
kasnijih izvora, poput biografija Ibn Abi
Usejbe i Ibn Halikana, nastalih tek tri ve-
ka nakon njegove smrti. Prema tim svedo-
čanstvima, rođen je u Farabu (današnji
Kazahstan), dok je obrazovanje stekao u
Bagdadu, gde je izučavao logiku pod men-
torstvom znamenitog hrišćanskog učenja-
ka Juhana b. Hajlana. Živeo je i delovao
na dvoru sasanidskog kralja Husreva I
Anuširvana (531–579), a život je završio u
Damasku, oko 950. godine.

Abu Nasr al-Farabi, umetnički prikaz (reprodukcija iz
turskog časopisa Farabi Aktüel)

Filozofski radovi i logika

Farabi se smatra ključnim mostom između grčke filozofije, pre svega Aristotelove, i islamske misaone tradicije. Njegov filozofski sistem zasnivao se na racionalnom razumevanju sveta i obuhvatao je etiku, ontologiju i političku filozofiju. Baveći se temeljno Aristotelovom logikom, Farabi je uvodio i sopstvene interpretacije, usklađujući antičke koncepte sa islamskim pogledom na svet.

Njegovo najpoznatije delo *Mabāde' ārā' ahl al-madīna al-fāzela* (Temelji idealne zajednice) postavilo je osnovu islamske političke filozofije. U njemu je razrađivao viziju društva kojim upravlja filozof-vladar, usmeren na ostvarenje vrline i sreće kroz razborito i etičko delovanje.

Posebnu pažnju posvetio je logici, posmatrajući je kao univerzalnu gramatiku mišljenja, neophodnu za ispravno razumevanje stvarnosti i tumačenje jezika. U delima poput *Ketāb al-hurūf* (Knjiga o slovima) i *Eḥṣā' al-'ulūm* (Klasifikacija nauka) detaljno je analizirao filozofsku i jezičku terminologiju, dok su njegovi komentari Aristotelovog *Organona* bili od presudnog značaja za prenošenje logičkog nasleđa u islamski svet.

Metafizika

Iako je u velikoj meri sledio Aristotelovu misao, Farabi je smatrao da je metafizika nedovoljno razvijena i nastojao je

da je produbi. U delima poput *Ketāb taḥṣīl al-sa'āda* (Knjiga o postizanju sreće) i *Ketāb al-wāḥed wa'l-waḥda* (Knjiga o Jednom i Jedinstvu) razrađivao je pitanja posebne metafizike i naučavao teoriju emanacije. On smatra da nije dovoljno proučavati samo prirodni svet, već je nužno razumeti i bića viših sfera, poput nebeskih tela i duša, jer se u njima otkriva božanski red.

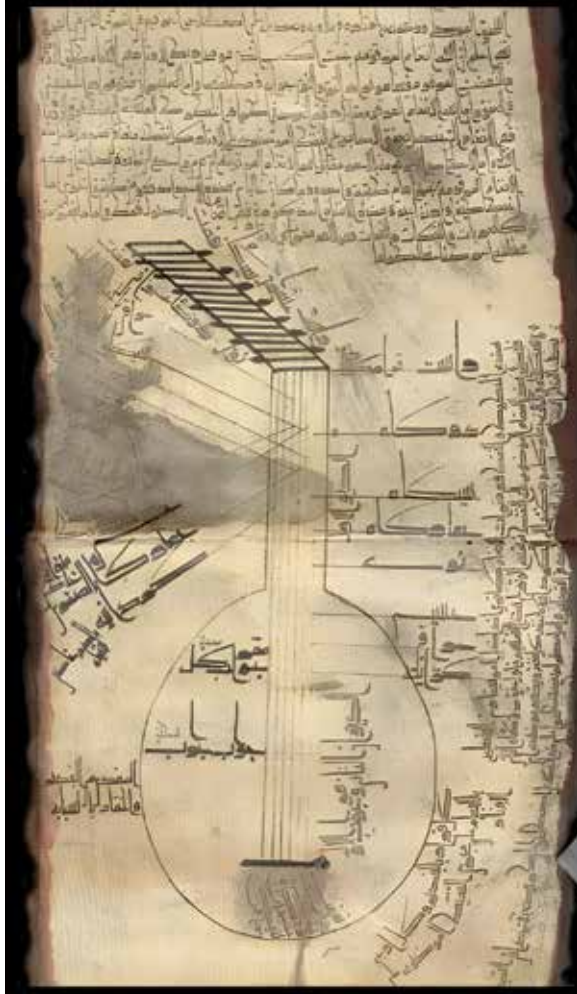
Muzika i umetnost

Farabi je bio i izuzetno cenjen muzikolog. Njegovo monumentalno delo *Ketāb al-mūsīqī al-kabīr* (Velika knjiga muzike) jedan je od najznačajnijih muzikoloških spisa srednjeg veka. U njemu sistematski razmatra akustičke zakone, muzičke intervale, ritmičke obrasce i instrumente poput 'ūda i rabāba, čime je postavio temelje teorijskog proučavanja muzike u islamskom svetu.

U delu *Ketāb al-īqā'āt* razrađuje principe ritmičke harmonije, dok u *Eḥṣā' al-'ulūm* daje precizne analize muzičkih i naučnih termina, koje su mnogi učenjaci smatrali naprednijim i jasnijim od Aristotelovih. Njegov doprinos muzici nije bio samo teorijski – bio je i praktični umetnik, poznat kao vrsni svirač i kompozitor, čije su melodije ostavile trajan uticaj na tradiciju Bliskog istoka.

Politička filozofija

Na polju političke misli, Farabi je oblikovao koncept „vrlinske vlasti“, poretka u kojem vladar, filozof i pravednik, vodi zajednicu ka moralnoj izvrsnosti i sreći. Smatrao je da je čovek pozvan da kroz slobodnu volju i razumno delovanje postigne savršenstvo, a da je uloga vladara da bude vodič na tom putu. U delima kao što su *Mabāde' āra' ahl al-madīna al-fāzela* i *al-Sīāsa al-madanīya* (Politička nauka), Farabi istražuje vezu između religije, filozo-

Muzički traktat pripisivan Al-Farabiju – prikaz ouda

fije i politike, sa ciljem da pokaže na koji način se božanska mudrost pretače u zakone koji uređuju život zajednice.

Nasleđe

Farabi je u islamskoj intelektualnoj tradiciji ostao poznat kao „drugi učitelj“ – odmah posle Aristotela – što oslikava veličinu njegovog doprinosa filozofiji. Spojivši helenističku mudrost sa islamskom tradicijom, uticao je na Avicenu i mnoge kasnije mislioce. Kao filozof, muzikolog i politički teoretičar, ostavio je delo koje je vekovima nadahnjivalo učenjake Bliskog istoka i sveta.

Al-Biruni (973–1050)

Veliki muslimanski naučnik, filozof i istoričar

Al-Biruni (puno ime Abu Rejhan Muhamed ibn Ahmed al-Biruni) jedan je od najsvestranijih naučnika islamskog zlatnog doba i čitavog srednjeg veka. Njegova interesovanja obuhvatala su gotovo sve oblasti znanja: matematiku, astronomiju, geografiju, hronologiju, meteorologiju, farmakologiju, mineralogiju i filozofiju. Iako je od 146 njegovih dela sačuvano svega 22, ta dela pružaju dovoljno svedočanstva o širini njegovog uma i naučnog metoda.

Statua Birunija u Persijskom paviljonu ispred UN-a u Beču, donacija IR Iran

Rani život i obrazovanje

Rođen je 973. godine u Katu, prestonici kraljevine Horezm (u današnjem Uzbekistanu). Rano je počeo da se obrazuje kod Abu Nasr Mansura, člana vladajuće dinastije u Katu i poznatog astronoma i matematičara. Već u mladosti al-Biruni je sprovodio merenja pomoću armilarne sfere. Nakon što je 995. godine Kat pao pod vlast Gorgana, Biruni odlazi u izgnanstvo u Iran, gde se upoznaje sa astronomom Hudžandijem. Po povratku u rodni grad 997. godine, zabeležio je pomračenje Meseca, što je zajedno sa merenjima Abu al-Vafe iz Bagdada iskorišćeno za određivanje vremenske razlike između dva grada.

Naredne godine provodi na dvorovima Samanida u Buhari i Isfahanu, gde sakuplja dragocene podatke za svoja buduća istraživanja. Već tada se izdvajao kao naučnik čiji su sistematizacija u radu i metodološka preciznost privlačili pažnju vladara i učenjaka.

Na dvoru Gaznavida i istraživanja u Indiji

Godine 1017. sultan Mahmud od Gazne osvojio je Hivu i poveo Birunija i druge učenjake u Gaznu¹. Tu je al-Biruni osnovao opservatoriju i započeo istraživanja iz

¹ Gazna (danas Gazni u Avganistanu) bila je prestonica Gaznavidskog carstva u 10. i 11. veku. Pod sultanom Mahmudom od Gazne (vl. 998–1030) grad je postao značajan politički i kulturni centar islamskog sveta, iz koga su pokretana i istraživačka putovanja u Indiju.

Spomenik Abu Rejhanu Biruniju u Lale parku, Iran

astronomije. Po nalogu sultana, putovao je u oblasti Kabula, Peševara, Pendžaba i Indije, gde je proučavao religije i običaje lokalnog stanovništva. Naučio je sanskrit, a već je vladao arapskim, persijskim, grčkim i turskim jezikom. To mu je omogućilo da prevodi i proučava indijsku literaturu, uključujući dela velikih matematičara i astronoma.

Njegovo poznato delo *Knjiga o Indiji* (*Tahqīq mā li-l-Hind*) nastalo je nakon dugih boravaka u toj zemlji i pruža dragocen uvid u indijsku filozofiju, religiju, astronomiju i običaje. Ovo delo ostaje jedno od najvažnijih etnografskih i naučnih svedočanstava srednjeg veka.

Naučni rad i Masudijev kanon

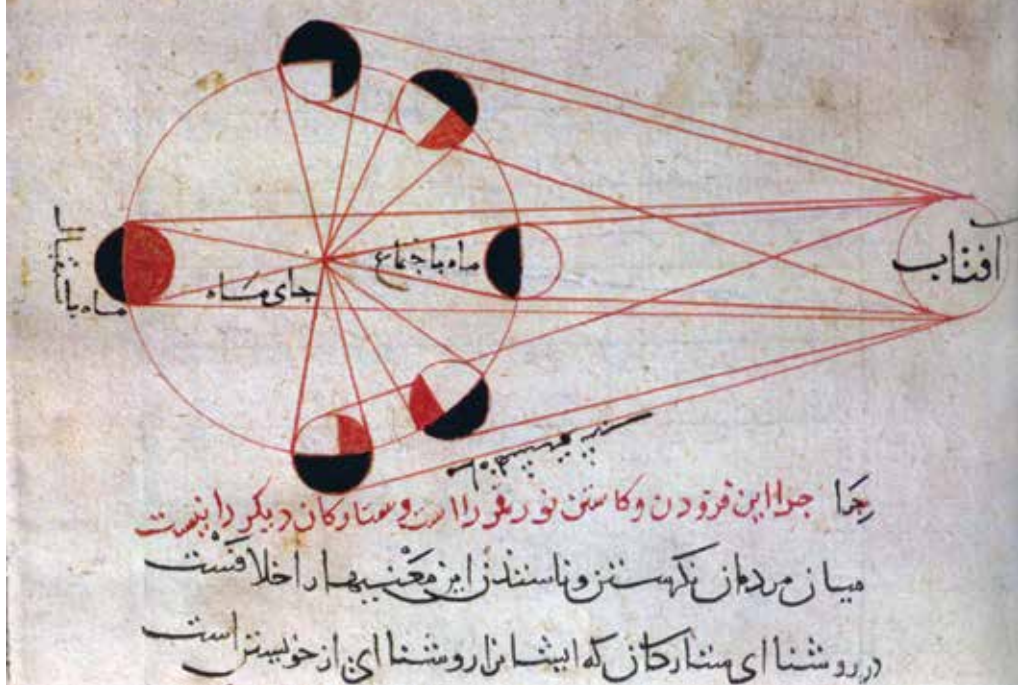
Tokom vladavine sultana Masuda, sina Mahmuda od Gazne, al-Biruni piše svoje najvažnije delo – *Masudijev kanon* (*al-Qānūn al-Mas'ūdī*). Ova ogromna enciklopedija objedinjavala je znanja iz astro-

nomije, kosmologije, trigonometrije, geografije i hronologije. Kanon je sadržao rezultate sopstvenih istraživanja, ali i kritički prikaz radova od Hiparha i Ptolomeja do islamskih astronoma poput Batanija i njegovog učitelja Abu Nasra.

Biruni je razvio sistem trijangulacije, kojim je merenje razdaljina postalo preciznije, a pomoću njega je izračunao da je poluprečnik Zemlje 6339,6 km – podatak gotovo identičan savremenim merenjima i znatno precizniji od evropskih rezultata sve do renesanse. Takođe je izradio mapu sveta, pretpostavljajući da postoje dotada nepoznate kopnene mase iza „zapadnih mora“ – što se tumači kao pronicljivo predosećanje američkog kontinenta.

Astronomija i univerzum

Biruni se bavio teorijom univerzuma i kretanjem nebeskih tela. Sličnosti njegovih ideja sa kasnijim teorijama modernih naučnika, uključujući Ajnštajna, izazivaju divljenje. Odbacivao je pojam univerzalne

Ilustracija Mesečevih mena iz Barunijevog manuskripta *Kitab al-Tafhim* (Knjiga razumevanja)

gravitacije u tadašnjem obliku, ali je jasno razlikovao pravolinijsko kretanje tela u prostoru od kružnog kretanja oko centra, što podseća na kasnije teorije zakrivljenosti prostora. U svojim raspravama o optici i atmosferi bavio se pojavama sumraka i svitanja, kao i procenama visine atmosfere.

Kalendar i hronologija

Al-Biruni je bio majstor hronologije. U svojim radovima precizno je proračunavao odnose između različitih kalendara – islamskog, persijskog, jevrejskog i hrišćanskog. Posebno je analizirao početak muslimanske ere, hidžre, i ukazao na ulogu prestupnih godina. Njegova istraživanja pružila su dragocene podatke o razvoju kalendarskih sistema i njihovim astronomskim osnovama.

Filozofija i metodologija

Iako je bio prvenstveno prirodnjak i matematičar, al-Biruni je bio i filozof. Odli-

kovao ga je kritički i metodološki pristup istraživanju: verovao je da nauka mora da se zasniva na sistematskim merenjima, opažanjima i proverljivim činjenicama. Bio je svestan ograničenja ljudskog veka i instrumenata, te je isticao važnost kontinuiteta naučnog rada kroz generacije. Njegova rečenica: „Činjenica da je Bog Svemoguć ne opravdava neznanje” sažima njegov odnos prema znanju i odgovornost čoveka da traga za istinom.

Nasleđe

Al-Biruni je ostao upamćen kao istinski polimat, učenjak koji je spojio indijsku, grčku i arapsku tradiciju u jedinstvenu celinu znanja. Njegovi proračuni i metodologija nagoveštavali su otkrića Kopernika i Keplera, dok su njegovi zapisi iz medicine i prirodnih nauka vekovima služili kao temelj istraživanja. Njegovo ime stoji rame uz rame sa najvećim naučnicima islamskog i svetskog nasleđa – kao simbol radoznalosti, preciznosti i univerzalne širine duha.

Ibn Sina (Avicena) (980–1037)

Filozof i „princ lekara”

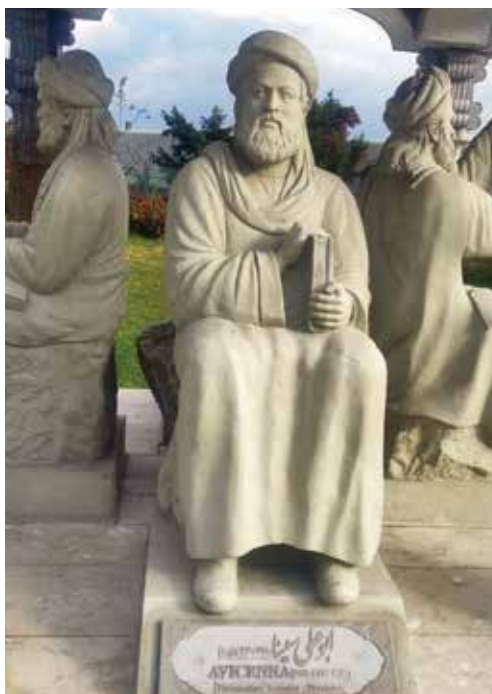
Ibn Sina, poznat na Zapadu kao Avicena i često nazivan „princ lekara”, bio je jedna od najvećih ličnosti islamskog i svet-skog srednjeg veka. Rođen je 980. godine blizu Buhare, a preminuo 1037. u Hamadanu, ostavio je opus od preko 250 dela. Bio je filozof, lekar, naučnik, pesnik i državnik. Njegova najpoznatija dela – *Kanon medicine* i *Knjiga izlečenja* – spojila su nasleđe grčke filozofije i islamske nauke, oblikujući temelje intelektualnog života na Istoku i na Zapadu.

Biografija

Ibn Sina je još u detinjstvu pokazivao izuzetnu nadarenost: do desete godine je znao ceo *Kur'an*, a do šesnaeste je ovladao gotovo svim naukama svoga vremena. Posebno se bavio logikom, matematikom, fizikom, metafizikom i medicinom. Iako mu je u početku Aristotelova *Metafizika* bila nerazumljiva, tek zahvaljujući komentaru Ebu Nasra Farabija uspeo je da prodre u njene dubine, i kasnije je isticao da mu je to bilo presudno za filozofski razvoj.

Njegovo medicinsko znanje donelo mu je ugled na dvorovima srednje Azije. Kada je politička nestabilnost zahvatila Buharu, Ibn Sina je morao da napusti rodni kraj. Putovao je kroz Đurđaniju, Gorgan, Rej i Hamadan. U Hamadanu je lečio emira Buvejhida i postao vezir, ali i zatočenik, odakle je uspeo da pobegne prerušen u derviša.

Najsrećniji period života proveo je u Isfahanu, na dvoru emira Ala'udevleta, gde je živio mirno više od petnaest godina. Tamo je napisao veliki deo svojih

Statua Ibn Sine u Persijskom paviljonu ispred UN-a u Beču, donacija IR Iran

dela i posvetio se astronomiji i izgradnji opservatorije. Umro je 1037. u Hamadanu, gde mu je kasnije podignut mauzolej koji i danas postoji.

Dela

Ibn Sina je napisao više od 250 spisa na arapskom i persijskom jeziku. Njegov opus obuhvata filozofiju, medicinu, prirodne nauke, logiku, poeziju i muziku.

Kanon medicine (al-Qanun fi al-Tibb) – enciklopedija u pet knjiga koja je sistematizovala grčku i arapsku medicinu, nadovezujući

se na pionirske metode Zakarije Razija. Opisuje preko 800 lekova i sve bolesti „od glave do pete”. Bio je glavni udžbenik na evropskim univerzitetima sve do 17. veka.

Knjiga izlečenja (Kitab al-Šifa’) – obuhvata logiku, prirodne nauke, matematiku i metafiziku.

Nedžat (Knjiga o spasenju), Išarāt wa-t-tenbihāt (Direktive i upozorenja) i Ujun al-hikme (Izvori mudrosti).

Alegorijska i ezoterična dela: *Risala fi al-‘išq (Rasprava o ljubavi), Hayy ibn Yaqzan (Živi, sin budnog), Risala al-tajr (Rasprava o ptici).*

Spisi iz prirodnih nauka, geologije, astronomije i muzike.

Poezija: *Oda duši (al-Qasida al-Ayniyya)*, jedno od najpoznatijih poetsko-filozofskih dela islamske književnosti.

Filozofija i nauka

Ontologija i kosmologija

Ibn Sina je razlikovao suštinu i egzistenciju: suština je misaona odrednica bića, a egzistencija ono što ga čini stvarnim. Bog je jedino „nužno biće”, dok je sve ostalo moguće i zavisno od Njega. Iz Boga emanacijom proizlaze intelekti i duše, sve do Desetog intelekta – posrednika između božanskog i sveta.

Psihologija

Razlikovao je vegetativnu, animalnu i racionalnu dušu. Ljudska duša poseduje praktični i teoretski um, koji se usavršava kroz kontakt s aktivnim intelektom. Za razliku od Aristotela, Ibn Sina je isticao besmrtnost i nematerijalnost duše.

Prirodne nauke

U prirodnim naukama bavio se astronomijom, geologijom, meteorologijom i

muzikom, gde je razvio teoriju harmonije i notacije, nadovezujući se na Farabija i persijsku tradiciju. Njegov rad obuhvata i originalne uvide u geologiju i mineralogiju, uključujući objašnjenja o eroziji, formiranju stena i poreklu fosila.

Medicina i Kanon

Ibn Sina je, pored filozofije, ostao najpoznatiji kao lekar, a njegovo najznačajnije delo jeste *Kanon medicine*, čija je prva knjiga nastala oko 1015. godine. Ovaj medicinski priručnik u pet tomova predstavljao je enciklopediju tadašnjeg znanja. U prvoj knjizi su izloženi teorijski temelji medicine, učenje o temperamentu i prirodnim moćima tela. Druga knjiga je posvećena farmakologiji i sadrži opis oko osamsto lekova biljnog, mineralnog i životinjskog porekla. Treća knjiga obrađuje bolesti pojedinih organa i sistema, od mozga pa sve do kože, dok četvrta obuhvata opšte bolesti, različite vrste groznica, rane, trovanja i poremećaje

Stranica iz rukopisa *Al-Qānūn fī al-Tibb (Kanon medicine)*, islamska tradicija, 12–15. vek (reprodukcija, MeisterDrucke 43195)

Ibn Sina, savremeni umetnički crtež inspirisan persijskom tradicijom

uhranjenosti. Peta knjiga, poznata kao *Qarabazin*, posvećena je složenim lekovima, protivotrovima, tabletama, sirupima i kozmetici, a sadrži oko 650 recepata.

U ovom delu Ibn Sina je sakupio i sistematizovao grčku i arapsku medicinu, obogativši je sopstvenim kliničkim opažanjima. Anatomiju i fiziologiju većinom je zasnivao na Galenu, a farmakologiju na Dioskoridu, ali je uveo i vlastita iskustva. Njegova metodologija, zasnovana na empirijskom posmatranju, anticipirala je moderne kliničke pristupe.

Uticao i recepcija

Kanon je vekovima bio glavni medicinski udžbenik. Predavao se na univerzitetima u Monpeljeu i Luvnu do 17. veka. Na latinski ga je preveo Đerard Kremonejski u 12. veku, a venecijanska izdanja iz 15. veka učinila su ga dostupnim širom Evrope. Italijanski učenjak Andrea Alpaço revidirao je prevod i dopunio ga drugim Ibn Sininim spisima.

Kroz vekove, *Kanon* je preveden, komentaran i izdavan širom sveta – od prvog štampanog arapskog izdanja u Rimu 1593. do ruskog prevoda u pet tomova objavljenog u Taškentu sredinom 20. veka.

Kanon je ostao jedno od najuticajnijih medicinskih dela u istoriji. Njegova sistematičnost, preciznost i enciklopedijski duh

učinili su ga vodičem generacijama lekara, a Ibn Sinu simbolom tradicionalne medicine i mudrosti.

Škola i uticaj

Ibn Sina je imao dubok uticaj na učenike i generacije posle sebe. Njegov najbliži saradnik bio je Abu Ubejd el-Džuzdžani, koji je dovršio mnoga dela i sačuvao njegovu autobiografiju. Učenici poput Behmenjara, Ibn Zejlea i Ma'sumija širili su njegova učenja.

Njegove ideje se oblikovale rad Omera Hajama, Nasira Husreva, Ibn el-Hajsema, ali i izazvale kritike Gazalija, Fahrudina er-Razija i Ibn Rušda. Branili su ga i razvijali Nasirudin Tusi, Kutbudin Širazi i kasniji filozofi poput Mule Sadre, koji je njegovu ontologiju ugradio u sopstvenu sintezu.

U doba Safevida Ibn Sinina filozofija bila je predmet interesovanja Mira Damada, Sejida Ahmeda el-'Alevija i drugih. Tradicija je nastavljena do savremenog doba kroz dela poput *Hikmet-i Bu Ali Mirze Saliha Mazenderanija*.

Na Zapadu, Ibn Sinina dela prevedena su od 12. veka u Toledu. Njegov uticaj je vidljiv kod Vilijema od Avergne, Alberta Velikog, Tome Akvinskog, Dunska Skotusa i mnogih drugih. Njegov *Kanon* je oblikovao medicinu evropskih univerziteta, dok su filozofski spisi bili temelj skolastičke misli.

Nasleđe

Ibn Sina je ostao upamćen kao jedan od najvećih mislilaca srednjeg veka – most između antičke filozofije, islamske nauke i evropske skolastike. Kao filozof i lekar obeležio je čitavu epohu, a njegovo delo i danas oblikuje puteve ljudskog mišljenja. Mauzolej u Hamadanu stoji kao večni znak poštovanja, dok njegovo ime odjekuje kao sinonim mudrosti i nauke.

Omar Hajam (1048–1131)

Pesnik, matematičar i filozof večnih pitanja

Gijas ad-Din Abu-l-Feth Omar ibn Ibrahim Hajam Nišapuri – matematičar, astronom, filozof i pesnik – savremenici su ga nazivali „carem filozofa Zapada i Istoka“ i „dokazom istine“. Iako su njegovi naučni dometi u matematici i astronomiji bili vekovima ispred vremena, na Zapadu je postao besmrtno po rubajama, čija popularnost kreće od engleskog prevoda Edwarda Fiddžeralda (19. vek).

Hajam je delovao u doba uspona Selđuka u 11. i 12. veku, kada je carstvo do-

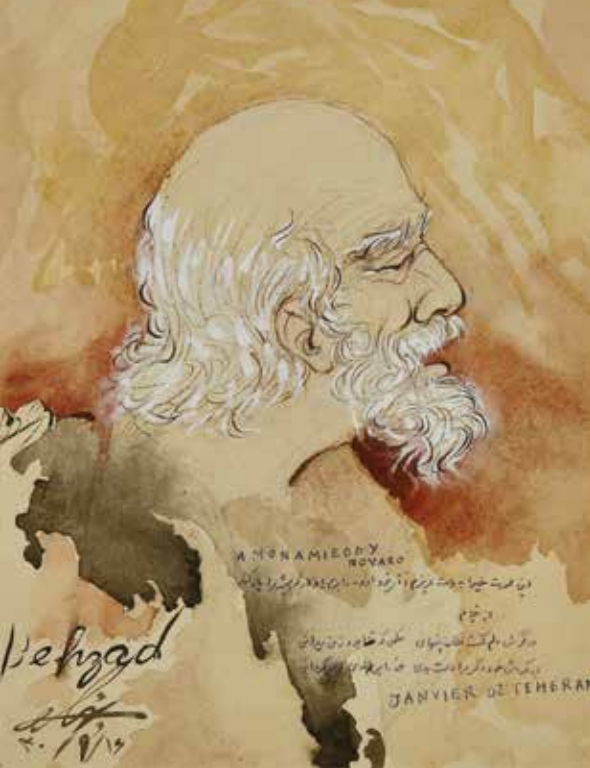
stiglo svoj vrhunac za vladavine sultana Malik-šaha (1072–1092). Nauka se tada razvijala oslanjajući se na grčko-arapsku tradiciju: arapski jezik je bio glavni jezik naučnih dela, dok su poezija i književnost negovane i na arapskom i na persijskom. U tom kulturnom i političkom okruženju značajnu ulogu su imali vezir Nizam al-Mulk, poznat kao veliki pokrovitelj nauka, i karahanidski kagan Šams al-Mulk, zaštitnik učenjaka u Maveranahru.

Biografija

Omar Hajam je rođen u Nišapuru, gde je i preminuo 1131. godine. Njegovo prezime „Hajam“ znači „majstor šatora“, što ukazuje na porodično poreklo. Prve nauke je učio u rodnom gradu, a potom u Samarkandu i Balhu, gde se usavršavao u matematici, fizici, astronomiji, filozofiji, pravu, arapskom jeziku i poetici. Bio je dobro upoznat s delima Euklida, Arhimeda, Apolonija i Aristotela, kroz tumačenja Farabija i Ibn Sine, koga je smatrao svojim učiteljem. Nakon nemira i osvajanja povukao se u Samarkand pod zaštitu kadije Abu Tahira, a zatim je otišao u Buharu na dvor Šams al-Mulka. Godine 1074. preselio se u Isfahan, na dvor sultana Malik-šaha, gde je vodio rad na reformi kalendara i napisao svoja najvažnija matematička i filozofska dela. Posle smrti sultana i vezira Nizama al-Mulka 1092. godine, opservatorija u Isfahanu je zatvorena, pa se Hajam vratio u Nišapur. Povremeno je putovao u Balh i Merv, a pod pritiskom i sumnjom zbog slobodoumlja otišao je i

Statua Omara Hajama u Persijskom paviljonu ispred UN-a u Beču, donacija IR Iran

*Hosein Behzad, portret Omara Hajama, akvarel i tuš
(Teheran, januar 1962)*

na hadž. U rodnom gradu je proveo posljednje godine života.

Matematika

Omar Hajam je u matematici ostavio dubok trag, naročito kroz sistematsku klasifikaciju i geometrijska rešenja kubnih jednačina. Razvrstao ih je u četrnaest tipova i rešavao pomoću konusnih preseka, oslanjajući se na Apolonijevu tradiciju. Za razliku od kasnijih algebrista, bavio se isključivo realnim i pozitivnim rešenjima. U komentarima Euklidovih *Elemenata* obrađio je postulate o paralelama, proporcijama i odnosima, nudeći pristupe koji su anticipirali ideje neeuklidske geometrije. U svojim raspravama pokušao je da objedini teoriju brojeva i veličina, svakoj pozitivnoj veličini pridružio je realan broj – što je predstavljalo važnu fazu u razvoju pojma realnog broja. Među izgubljenim delima navode se i *Problemi aritmetike*, gde

se, prema kasnijim aluzijama, bavio algoritmima za korenovanje i oblicima „binomne formule“.

Astronomija, kalendar i astrologija

U astronomiji je Hajam radio na sastavljanju novih tablica i kataloga stotinu najsajnijih zvezda. Kao vođa dvorske opservatorije u Isfahanu (1074–1092) predvodio je reformu solarno-persijskog kalendara, poznatog kao Džalalova era (verovatno od 1079). Novi sistem je počivao na pravilu osam prestupnih godina u ciklusu od trideset tri, što ga je činilo izuzetno preciznim, tačnijim čak i od gregorijanskog kalendara uvedenog pet vekova kasnije. Istovremeno je stekao glas dvorskog astrologa, povremeno sastavljajući horoskope, naročito u periodima bez pokrovitelja. Ipak, prema predanjima, astrologiji je prilazio s rezervom, dok su ga savremenici pre svega pamtili kao astronom i empiričar.

Astrolab, Persija, 18. vek (Whipple Museum, Cambridge) – primer instrumenta kakoim su radili astronomi Hajamovog doba

Filozofija

Pored naučnih dostignuća, Hajam je pisao filozofske traktate iz oblasti prirodne

filozofije i logike. Savremenici su beležili da su neka od tih dela bila „poznata celom svetu“, što svedoči o širini njegovog uticaja.

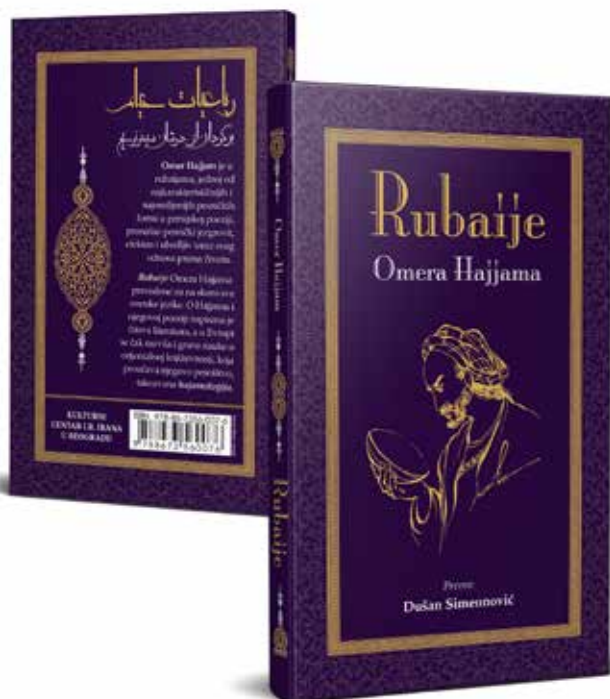
Poezija

Najširu slavu je Hajam ipak stekao kao pesnik rubaija. Ovi strogo formalizovani četvorostihovi (najčešće u metru A–A–B–A) nose poentu u završnom stihu. Tematski obuhvataju vino kao simbol radošti i epifanije, kritiku licemerja, filozofsku skepsu i osećanje prolaznosti, kao i čuveni ciklus „grnčarije“, u kome je kružnost materije izražena slikom pretapanja praha predaka u novu glinu. Broj autentičnih rubaija predmet je sporenja – od nekoliko desetina do preko hiljadu. Jedno od fundamentalnih dela posvećenih njegovom radu jeste *The Nectar of Grace* Svamija Govinde Tirtha (1941), gde je izdvojeno

1096 rubaija iz stotinak rukopisa. Popularnost na Zapadu započela je prevodom Edvarda Ficdžeralda iz 1859. godine, nakon čega je Hajam postao globalni klasik kratke filozofske lirske forme.

Nasleđe i kultura sećanja

Omar Hajam je ostao upamćen kao naučnik i pesnik koji je spojio strogu preciznost matematike s lepotom lirike. Njegovi prilozi u geometriji i kalendaru obeležili su razvoj nauke, dok su rubaije – prožete skepticizmom, mudrošću i melanholijom – učinile da njegovo ime živi širom sveta. Na raskršću nauke i poezije, Hajam je postao simbol univerzalnog duha koji prevazilazi granice epoha i kultura. Njegovo nasleđe potvrđuju i savremeni mislioci, podsećajući da je on, kako reče Aminrazavi, bio ogledalo u kojem je Zapad video samog sebe.

Izbor Hajamovih rubaija,
prevod Dušan Simeonović,
izdanje Kulturnog centra
I. R. Iran u Beogradu,
2010.

Al-Gazali (1058–1111)

Teolog, filozof, kritičar peripatetičke filozofije

Abu Hamid Muhamad ibn Muhamad al-Gazali bio je jedan od najvažnijih islamskih filozofa, teologa, mistika i učenjaka. Rođen je u gradu Tus (današnji Iran), a svojim delom je ostavio neizbrisiv trag u islamskoj misli, teologiji, pravu i sufizmu. Njegovo najpoznatije delo *Ihyā' 'ulūm al-dīn* (Oživljavanje verskih nauka), obiman je sistematski rad koji integriše različite aspekte islamske religije i duhovnosti – teologiju, pravo, etiku i sufizam.

Život i obrazovanje

Gazali je u mladosti pokazao izuzetnu nadarenost; školovao se u Gurganu, a zatim u Nišapuru, gde mu je učitelj bio poznati al-Džuvejni (imam al-haremejn)¹. Nakon njegove smrti, Gazali je dospao na dvor moćnog vezira Nizama al-Mulka, koji ga je 1091. imenovao za glavnog profesora na prestižnoj medresi *Nizamiji* u Bagdadu.²

1 Imam al-Haremejn al-Džuvejni (1028–1085) bio je jedan od najuglednijih islamskih učenjaka svog doba, teolog šafijske škole i pravnik šafijskog mezheba. Zbog godina provedenih u Meki i Medini dobio je počasni nadimak „imam dvaju svetih mesta“ (imam al-haremejn). Bio je učitelj imama al-Gazalija, a njegova dela, poput *al-Iršāda* i *al-Burhāna*, oblikovala su kasniji razvoj islamske teologije i prava. Smatran je mostom između ranijih šafijskih mislilaca i zrele faze islamske skolastike.

2 Nizām al-Mulk (1018–1092) bio je veliki vezir seldžučkih sultana Alp Arslana i Malika-šaha, jedan od najuticajnijih državnika islamskog srednjeg veka. Poznat je po svom delu *Sijāsat-nāme* (Knjiga o upravljanju), u kojem iznosi praktične i moralne principe dobrog vladanja. Osnovao je mrežu medresa (poznatih kao nizamije) širom carstva, među kojima je najpoznatija ona u Bagdadu, gde je pre-

*Zamišljeni portret imama El-Gazalija
(crtež Džubrana Halila Džubrana)*

Dok je držao predavanja pred više od 300 studenata, intenzivno se bavio proučavanjem i kritikom filozofije Farabija i Ibn Sine. U tom periodu je doživeo duboku duhovnu krizu, koja ga je navela da napusti akademsku karijeru. Godine 1095. otišao je iz Bagdada pod izgovorom hodočašća u Meku, odrekao se bogatstva i prihvatio asketski način života.

Narednih godina je boravio u Damasku, Jerusalimu i Meki, a potom se povukao u rodni Tus, gde je živio u sufijskoj zajednici. Godine 1106. vratio se predavanju u Nišapuru, budući da su ga savremenici smatrali obnoviteljem (mudžedidom) vere za novo stoleće. Umro je 1111. u Tusu.

davao Gazali. Njegova politika je učvrstila seldžučku državu i oblikovala islamsku obrazovnu i administrativnu tradiciju.

Dela i opus

Gazaliju se pripisuje više od 400 dela, mada se smatra da je autentičnih oko 50. Njegova najpoznatija dela su:

- *Ihyā' 'ulūm al-dīn* (Oživljavanje verskih nauka) – enciklopedijsko delo u 40 knjiga o islamskoj praksi i duhovnosti.
- *Tahāfut al-falāsifa* (Nedoslednost filozofa) – kritika Avicene i filozofa neoplatonističke orijentacije.
- *Maqāṣid al-falāsifa* (Ciljevi filozofa) – objektivan prikaz filozofskih učenja, kasnije važan za evropske prevodioce.
- *al-Munqidh min al-dalāl* (Spas od zablude) – autobiografski spis u kojem opisuje svoju duhovnu krizu i prelaz ka sufizmu.

- *Mishkāt al-anwār* (Niša svetlosti) – razmatranje mističkog iskustva.
- *al-Mustasfā* – delo o pravnim principima.
- *Kīmīyā-yi sa'ādat* (Alhemija sreće) – delo na persijskom posvećeno duhovnom usavršavanju.

Njegov opus obuhvata logiku, pravo, teologiju, filozofiju, etiku, misticizam i pedagoška pitanja. Posebno je važna njegova kritika filozofa i naglašavanje ograničenosti razuma u odnosu na objavu i mističko iskustvo.

Etika

Gazali je razvio etički sistem zasnovan na islamskoj objavi – *Kur'anu* i sunetu, pri čemu je verovesnik Muhamed za njega bio paradigma moralnog savršenstva. Sma-

Iluminirana stranica iz El-Gazalijevoeg remek-dela Oživljavanje verskih nauka (*Ihyā' 'ulūm al-dīn*), Nacionalna biblioteka Tunisa

Persijski rukopis Alhemije sreće (*Kīmīyā-yi sa'ādat*) (1308), Nacionalna biblioteka Francuske

trao je da su svi pokušaji građenja morala izvan poslanstva osuđeni na neuspeh. U delu *Alhemija sreće* piše da su putevi mimo poslanika „poput lažnog dinara”.

Slobodna volja i namera

Gazali ne dovodi u pitanje slobodnu volju; čovek je sposoban da bira i zato je moralno odgovoran. Volja (*nijja* – namera) jeste ključna poveznica između znanja i delanja: „Dela se vrednuju prema nameri.” Bez ispravne namere, čak i najviše znanje ostaje bezvredno.

Karakter i vrline

Karakter (*huluk*) jeste „postojano stanje duše iz kojeg spontano proizlaze dela”. Cilj etike je uspostavljanje sklada između duševnih moći (razuma, srđžbe i strasti). Iz tog sklada nastaju četiri temeljne vrline: mudrost (*hikma*), hrabrost (*šadžā’a*), čednost (*’iffa*) i pravda (*’adāla*). Ove vrline vode ka moralnom savršenstvu i duhovnoj blizini Bogu.

Vrlina i poroci

U *Iḥyā’ ‘ulūm al-dīn* Gazali daje sveobuhvatnu analizu vrlina i poroka; on ističe opasnost od strasti, pohlepe, oholosti, zavisti i licemerja, koje naziva „bolestima duše”. S druge strane, naglašava spasonosne vrline: pokajanje, strpljenje, zahvalnost, iskrenost, ljubav prema Bogu. Posebno upozorava na „zaslepljenost” (*gurūr*) – stanje kada čovek veruje da deluje ispravno, a zapravo ga vode ego i obmana.

Moralni ideal

Idealni čovek je onaj koji postiže ravnotežu duševnih moći i u sebi razvija temeljne vrline. Savršeni uzor tog ideala jeste božiji poslanik Muhamed. Ostali ljudi se

vrednuju prema tome koliko se približavaju tom uzoru; oni koji se udaljavaju od tih vrednosti poistovećuju se sa šejtanom – oličenjem zla.

Učenje i filozofija

Gazali je u svom učenju postavljao mističko iskustvo iznad racionalne spoznaje. Smatrao je da je objava iznad ljudskog razuma. U *Tahāfut al-falāsifa* kritikovao je Aviceninu metafiziku i odbacio nužnost uzročno-posledičnih veza, razvijajući okazionalizam – stav da je svaki događaj neposredno delo božije volje.

Kosmologija

Prema Gazaliju, svet potpuno zavisi od božje volje i stvaralačke moći. Bog nije samo prvi pokretač, već stalno delatni Stvoritelj. Stvaranje nije postojalo pre vremena, već je vreme stvoreno zajedno sa svetom. Postoje tri nivoa stvarnosti – materijalni, duhovni i posredni svet – a sve što postoji proizlazi iz božijeg znanja i mudrosti.

Nasleđe

Al-Gazali je uspeo da pomiri filozofiju i ortodokсни islam, razum i misticizam, teologiju i duhovnost. Njegova dela su oblikovala islamsku misao, a kroz prevode na latinski imala su veliki uticaj i na zapadnu filozofiju.

Gazalijeva poruka o unutrašnjem pročišćenju, iskrenosti i ličnom preobražaju ostaje univerzalna i savremena. U islamskoj tradiciji često je nazivan „hodžatul- islam” – „dokaz islama”.

Fahrudin ar-Razi (1149–1209)

Teolog, filozof i komentator Kur'ana

Fahrudin ar-Razi rođen je u Reju, u Iranu, a umro je blizu Herata u Avganistanu. Bio je muslimanski teolog, filozof i enciklopedijski učenjak, autor jednog od najutjecajnijih komentara *Kur'ana* u historiji islama. Njegova intelektualna briljantnost bila je univerzalno priznata, iako mu je temperament – često oštar, polemičan i sklon sukobima – doneo mnogo neprijatelja i upleo ga u različite intrige. Njegova dela, poput *Mafātiḥ al-ghayb* (Ključevi nepoznatog), poznatog i kao *Kitāb at-tafsīr al-kabīr* (Veliki komentar)¹, zatim *Muḥaṣṣal afkār al-mutaqaddimīn wa-al-muta'akhkhirīn* (Sinteza mišljenja ranijih i kasnijih), kao i *al-Mabāḥith al-mashriqiya* (Istočna razmatranja), postala su klasici islamske teologije i filozofije.

Biografija

Razi je rođen u Reju, tadašnjem kulturnom i intelektualnom središtu Irana. Njegovo ime „ar-Razi“ upućuje na poreklo iz tog grada. Rej je u to vreme bio važna stanica na Putu svile, gde su se ukrštale trgovina, ideje i kulture Istoka i Zapada. U takvoj sredini mladi Razi je razvio radoznalost za znanje i nauku.

Školovao se u Bagdadu, u vreme kada je Abasidski halifat gubio moć, a lokalni vladari postajali gotovo nezavisni. Politički i verski nemiri, koji su najavljivali i skoromongolsku najeđu, duboko su obeležili

njegovo doba. Islamski svet je bio isprepletan i podeljen sektama, a pored podele na sunite i šiite javljale su se i manje zajednice, često podržane od lokalnih vladara. Sufizam je, takođe, sticao veliki broj pristalica.

Razi je u takvim okolnostima izrastao u uverljivog propovednika i majstora debate, a sposobnost da vešto pobija argumente protivnika donosila mu je ugled, ali i neprijateljstva. Agresivnost, samopouzdanje i razdražljiv temperament pratili su ga kroz život i učinili ga kontroverznom figurom.

Život su mu obeležili i lični sukobi. Njegov stariji brat, koji je javno pokazivao zavist i mržnju prema njegovom uspehu, završio je u zatvoru po nalogu Horezmšaha i umro je iza rešetaka. Jedan propovednik, s kojim je bio u sukobu, pogubljen je utapanjem po kraljevskom naređenju. Zabeleženo je i da ga je jedan ismailijski pristalica, pretvarajući se da je učenik, napao nožem i rekao mu: „Ovo je naš dokaz“ – nakon čega je Razi prestao da javno napada ismailije. Prema nekim predanjima, njegova smrt nije bila prirodna, već su ga otrovali pripadnici sekte Karamija², koji su, zbog njegovih napada, želeli da mu se osvete.

Teološka i filozofska učenja

Poput Gazalija, koji je živio vek ranije, Razi je težio umerenosti i pokušaju pomi-

1 Razijev čuveni komentar *Kur'ana* nosi naslov *Mafātiḥ al-ghayb* (Ključevi nepoznatog), ali je u tradiciji često poznat i kao *Tefsīr al-kabīr* (Veliki komentar).

2 Karamija (al-Karrāmiyya) bila je islamska teološka sekta koju je u 9. veku osnovao Muhamed ibn Karam (umro 868). Njeni sledbenici širili su se naročito u Horasanu i Transoksaniji.

Stranica iz štampanog izdanja Razijevog dela *Mafātiḥ al-ghayb* (Ključevi nepoznatog), 1862, Kairo

renja racionalističke filozofije sa teološkim tumačenjem *Kur'ana*. Cilj mu je bio da poveže racionalnu misao, u kojoj su značajnu ulogu imali Aristotel, Avicena i grčka filozofija, sa islamskom teologijom.

Njegovo delo *al-Mabāḥiṭh al-mashriqīya* (Istočna razmatranja) predstavlja sažetak njegovih filozofskih i teoloških pogleda. Napisao je i komentare Aviceninih spisa, čime se upisao u red mislilaca koji su aktivno polemicali s najvećim autoritetima islamske filozofije. U oblasti kalama³, njegovo delo *Muḥaṣṣal afkār al-mutaqaddimīn wa-al-muta'akhhirīn* (Sinteza mišljenja ra-

nijih i kasnijih) steklo je status klasika odmah po nastanku.

Razi je bio sklon polemici i poznat po tome da se nije ustručavao da izazove ni najveće autoritete svoga vremena. Ipak, njegova težnja nije bila samo kritika, već i izgradnja sinteze između filozofije i vere, između razuma i objave.

Dela i doprinos

Najpoznatije Razijevo delo jeste *Mafātiḥ al-ghayb* (Ključevi nepoznatog), obiman komentar *Kur'ana* poznat i kao *Kitāb at-tafsīr al-kabīr* (Veliki komentar). Ovaj spis se smatra jednim od najopsežnijih i najautoritativnijih u istoriji islamske egzegeze.

Pored teoloških i filozofskih dela, Razi je pisao i o različitim naučnim disciplinama: medicini, astrologiji, geometriji, mineralogiji i gramatici. Bio je autor i jedne opšte enciklopedije. Ova širina interesovanja svedoči o njegovom enciklopedijskom umu i o duhu vremena u kojem su učenjaci obuhvatali razne oblasti ljudskog znanja.

Nasleđe

Fahrudin ar-Razi ostavio je dubok trag kao teolog i mislilac čije je delo oblikovalo islamsku misao kroz vekove. Njegov *Veliki komentar* i spisi iz kalama i dalje se proučavaju, a njegovo nasleđe ostaje svedočanstvo o težnji da se razum, filozofija i teologija povežu u jednu celinu.

3 *Kalam* (ar. „reč, govor“) označava islamsku spekulativnu teologiju koja racionalnim argumentima nastoji da objasni i odbrani verske istine. Njegovi zastupnici, mutekelimi, razvili su složene rasprave o prirodi Boga, slobodnoj volji i odnosu razuma i objave.

Šihabudin Suhrevardi (1154–1191)

Filozof i utemeljivač škole iluminacije

Šihabudin Jahja ibn Habaš ibn Amirak Suhrevardi (1154–1191), poznat kao šejh Išrak ili „učitelj iluminacije“, jedan je od najznačajnijih islamskih mislilaca 12. veka. Rođen je u malom mestu Suhrevard, nedaleko od Zandžana, ali ga je još u mladosti želja za znanjem odvela iz rodnog kraja. U Maragi je učio kod Madždudina Džebelija, a kasnije u Isfahanu, tadašnjem središtu nauke, gde je bio učenik Zahirudina Farsija.

Posle školovanja je putovao kroz Iran, Siriju i Anadoliju, gde je dolazio u dodir sa sufijama i produbljivao svoja duhovna iskustva. Njegova potraga za istinom nije bila samo intelektualna, već i svojevrсно unutrašnje putovanje. Na jednom od njih upoznao je Malika Zahira, sina slavnog vojskovođe Saladina. Mladi princ je bio fasciniran Suhrevardijem, pa ga je zadržao na dvoru u Halepu.

Međutim, njegove nekonvencionalne ideje ubrzo su naišle na snažan otpor verskih autoriteta. Optužen da širi opasna učenja, Suhrevardi je, pod pritiskom uleme i samog Saladina, bio uhapšen po nalogu princa Zahira. U tamnici u Halepu skončao je u 38. godini života – prema nekima od gladi, prema drugima zadavljen. Njegova tragična smrt obasjala ga je oreolom mučenika mudrosti, dok je njegova filozofija nastavila da živi kroz vekove.

Filozofija iluminacije

Suhrevardi je osnivač filozofije išraki – teozofije „iluminacije“, zasnovane na pojmu svetlosti. On je spojio različite izvore:

Šihabudin Suhrevardi

Avicenu peripatetičku filozofiju (koju je i kritikovao), sufijsku mistiku Haladža i Gazalija, grčku misao Platona i Pitagore, hermetičke i sabejske tradicije, ali i drevnu iransku mudrost.

Za njega je istina jedna i večna, prisutna u svim kulturama: u Indiji, Egiptu, Iranu i Grčkoj. Ovu univerzalnu mudrost nazivao je *philosophia perennis*, „večna filozofija“. Njegova teozofija je zapravo pokušaj da se ponovo povežu dva toka mudrosti – grčki (Platon) i iranski (Zaratustra) – u jedinstvenu viziju u kojoj je svetlost osnov postojanja.

On je učio da sve realnosti postoje kao različiti stepeni svetlosti i tame. Najuzvišenija svetlost (*Nur al-anvar* – Svetlost nad svetlostima) jeste sam Bog, a sva bića i svetovi nastaju kao odsjaji i senke tog izvora.

Ljudska duša, zarobljena u „zapadnom izgnanstvu“ materijalnog sveta, teži povratku ka svom izvornom, svetlosnom domu.

Dela

Uprkos kratkom životu, Suhrevardi je napisao oko pedeset dela na arapskom i persijskom jeziku. Ona obuhvataju:

- Velike filozofske rasprave: *Telvihāt* (Beleške), *Muqāwemāt* (Suprotstavljanja), *Mutārehāt* (Razgovori) i njegovo glavno delo *Sharh Hikmat al-išrāq* (Teozofija iluminacije).
- Kraće rasprave i priručnike na jednostavnijem jeziku, poput *Hramova svetlosti* ili *Spoznaje Boga*.
- Simboličke i mističke priče – prava mala remek-dela književnosti: *Crveni arhan-*

đel, *Pesma krila Džebrailovih*, *Zapadno izgnanstvo*, *Jezik mrava*, *Pev Simorga*.

- Komentare i prevode ranijih tekstova, među kojima i *Raspravu o suštini ljubavi*.
- Molitve i himne koje svedoče o njegovom unutrašnjem duhovnom životu.

Njegove priče su naročito značajne: one nisu samo filozofski traktati u simboličkoj formi, već poetska i mistička iskustva pretočena u jezik alegorija. Poput Rumija, i Suhrevardi koristi jezik simbola da prenese ono što um sam ne može da izrazi.

Osnovne ideje

U središtu Suhrevardijevog učenja nalazi se pojam svetlosti, koja je za njega temelj svega postojećeg. Bića se razlikuju po stepenu njenog intenziteta, dok je tama

Stranice iz rukopisa *Sharh Hikmat al-Ishraq* (Teozofija iluminacije), Iran, 16. vek

samo odsustvo svetlosti. Na taj način, on čitav univerzum posmatra kao neprekidnu igru svetlosnih stepena i senki. Za nje ga je istina univerzalna i večna, zajednička svim kulturama i tradicijama, i upravo zato je smatrao da postoji jedna „večna mudrost“ koja se prenosi od drevnih Iranaca i Egipćana do Grka i islamskih mislilaca. Posebno mesto u njegovom sistemu zauzima hijerarhija anđela, čuvara i vodiča, u kojoj svaka ljudska duša ima svog nebeskog pratioca. Duša, verovao je, boravi u ovom svetu u „zapadnom izgnanstvu“ i njen krajnji cilj jeste povratak svom izvornom domu, svetu svetlosti. Istinska spoznaja na tom putu ne dolazi samo kroz racionalne dokaze i filozofske argumente, već kroz unutrašnju viziju, intuiciju i duhovnu praksu, što je Suhrevardija činilo učiteljem ne samo filozofa, već i onih koji su tragali za unutrašnjim prosvetljenjem.

Andeoska hijerarhija

Posebno mesto u Suhrevardijevoj filozofiji zauzima angeologija, odnosno učenje o anđelima kao bićima svetlosti. On je smatrao da čitav svet počiva na slojevima i hijerarhijama tih uzvišenih bića, koja održavaju kosmos i posreduju između božanske svetlosti i materijalnog sveta. Najviša svetlost, koju naziva Behmen, jeste prvi anđeo i izvor svih ostalih, dok se niže svetlosti rađaju iz njega, svaka sa svojom ulogom i zadatkom. Suhrevardi razlikuje dva niza anđela – longitudinalni, koji prikazuje silazak svetlosti ka nižim bićima, i latitudinalni, u kojem se nalaze praslke ili platonske ideje što upravljaju vrstama u prirodi. Svaka ljudska duša, verovao je, povezana je sa sopstvenim andeoskim vodičem koji je prati tokom života i čuva njen put. Duša, pre nego što se spusti u telo, boravi u svetu tih anđela i ostavlja svoju polovinu u tom uzvišenom svetu.

Život na Zemlji stoga postaje čežnja za ponovnim sjedinjenjem sa tom nebeskom polovinom, a istinska sreća može se doći tek u trenutku kada se duša vrati svom izvornom svetlosnom poreklu.

Vizionarske priče

Pored filozofskih rasprava, Suhrevardi je napisao i niz vizionarskih priča, koje se ubrajaju među najlepša dela islamske mističke književnosti. U njima on nije samo filozof koji raspravlja o pojmovima, već pesnik-vizionar koji simbolima i alegorijama otvara put ka unutrašnjem svetu duše. Priče poput „Crvenog arhanela“, „Pesme krila Džebrailovih“, „Zapadnog izgnanstva“ ili „Pjeva Simorga“ govore o putovanju duše kroz tamu ka svetlosti, o čežnji za božanskom istinom, i o borbi čoveka da se oslobodi okova materijalnog sveta. U tim alegorijama Istok se javlja kao simbol svetlosti i nebeske čistote, dok Zapad predstavlja carstvo tame i mesto izgnanstva duše. Kroz bogat jezik simbola, Suhrevardi prenosi iskustva koja prevazilaze granice razuma i postaju unutrašnje vizije, kojima poziva čitaoca da ne ostane samo posmatrač, već da i sam krene na put unutrašnjeg prosvetljenja.

Uticao i nasleđe

Suhrevardi je ostavio trajan trag u islamskoj filozofiji. Njegova „teozofija svetlosti“, koju su kasnije razvijali mislioci poput Kutbudina Širazija i Mule Sadre, postala je temelj mnogobrojnih filozofskih i teoloških škola. Simbolika svetlosti i tame oblikovala je islamsku duhovnost i književnost, a njegova vizija susreta Zarastre i Platona i danas inspiriše. Iako je prerano preminuo, ostao je upamćen kao mučenik filozofije i graditelj mosta između različitih tradicija.

Hadže Nasirudin Tusi (1201–1274)

Otac trigonometrije i utemeljivač islamske nauke

Abu Džafar Muhamad ibn Muhamad ibn Hasan Tusi bio je jedan od najistaknutijih polihistora (arhitekta, filozof, lekar, naučnik i teolog) islamskog sveta srednjeg veka. Smatra se tvorcem trigonometrije kao samostalne matematičke discipline. Muslimanski učenjak Ibn Haldun (1332–1406) nazivao ga je najvećim među kasnim persijskim učenjacima. Umro je u Bagdadu 1274. godine, posle jednomesečne bolesti.

Rođen je u Tusu, u severoistočnom Iranu, u uglednoj porodici pravnika; otac ga je od ranih dana usmeravao ka pravu, teologiji i filozofiji. Rano je počeo da proučava jurisprudenciju, metodologiju prava i osnove racionalnih nauka. U Tusu se upoznao s delima iz logike, prirodnih nauka i metafizike, a potom je u Nišapuru i Bagdadu stekao najviše stepene tradicionalnog obrazovanja u teologiji, filozofiji i matematici. Filozofiju je učio kod Faridudina Damada Nišaburija, naslednika Ibn Sini-nog kruga, detaljno proučivši njegovo delo *al-Išarat*. Medicinu je učio na osnovu Aviceninog *Kanona* kod Kutbudina al-Misrija, a matematiku kod glasovitog Kemaludina ibn Junusa.

Tusi je živio u jednom od najtežih perioda islamske istorije – u vreme mongolske invazije, kada su bili razoreni mnogi kulturni i naučni centri. Kada su gradovi Horasana padali jedan za drugim, utočište je našao u ismailitskim utvrđenjima, gde je stekao poseban ugled i društveni uticaj. Godine 1256. Mongoli predvođeni Hulagu-kanom zauzeli su severne predele Irana, ali je Hulagu, poznat po in-

Iranska poštanska marka iz 1976. godine sa likom Nasirudina Tusija, izdata povodom 700. godišnjice njegove smrti

teresovanju za nauku i astronomiju, postao Tusijev zaštitnik. Uz njegovu podršku, Tusi je 1259. godine osnovao opservatoriju u Maragi, opremljenu naprednim instrumentima, koja je ubrzo postala centar astronomije i matematike. U njoj je bio angažovan tim naučnika iz različitih krajeva islamskog sveta, pa čak i iz Kine. Plod ovog rada bile su astronomske tablice *Zij el-hani*, koje su uticale na kasniji razvoj astronomije u Evropi i Aziji. Njegov politički angažman bio je u skladu sa njegovom intelektualnom misijom – da obnovi i unapredi nauku i filozofiju u islamskom svetu.

Logika, metafizika i teologija

Tusijev glavni doprinos logici sadržan je u delu *Asās al-iqtibās* (Osnova za sticanje znanja), pisanom na persijskom jeziku u ismailitskom periodu. Knjiga je podeljena u deset segmenata, što je bila uobičajena forma u islamskom svetu, i svedoči o njegovoj sposobnosti da tehničke teme izloži jasnim i elegantnim stilom, uz uvođenje arapske terminologije.

Posebnu pažnju je posvetio komentaru Aviceninog *al-Išarata* u kojem brani Avicennine teorije od kritičara poput Razija. U svojim tumačenjima naglašavao je da filozof mora biti vrednovan po snazi argumenata, a ne po unapred zadatim zaključcima. Njegov rad na emanaciji i božanskom znanju pokazuje uticaj Suhrevardija, ali je ostao veran Aviceninom racionalizmu.

Definitivan raskid sa ismailitskim nasleđem ogleda se u delu *Mašāri‘ al-mušāri‘* (Obaranje rvača), gde osporava neoplatonski tekst Šahrastanija, kritičara Ibn Sine. U toj oštroj apologiji Tusijev glavni argument bio je ukazivanje na nedoslednosti i slabu logiku protivnika. Ovim delom Tusi jasno stavlja do znanja da filozofsko mišljenje, zasnovano na racionalnim argumentima, ima primat nad religioznom dijalektikom.

Etika, matematika i prirodne nauke

Na polju etike napisao je dva izuzetno značajna dela: *Ahlaki Muhtašami* (Muhtašamijeva etika) i *Ahlaki Nasiri* (Nasirijeva etika). Prvo, nastalo po naruđzbini ismailitskog vladara Nasirudina Abdulrahmana, predstavlja priručnik etičkih pouka, obogaćen citatima iz *Kur'ana*, izrekama šiitskih imama i grčkih filozofa. Drugo, *Ahlaki Nasiri*, postalo je klasično delo islamske etike i podeljeno je na tri segmenta: etiku (*ahlak*), kućnu ekonomiju (*tadbīr-i manzil*) i politiku (*siyāsat-i mudun*). Time

Stranica iz Tusijevog dela *Ahlak-e Nasiri* (Nasirijeva etika), Lahor, Mogulski period, oko 1595. g.
Muzej Aga han, Toronto, Kanada

je Tusi postavio obrazac za kasnija dela primenjene filozofije u islamskom svetu.

Prvo poglavlje, posvećeno etici, nastalo je na osnovu Ibn Miskavajevog dela *Tahdhib al-ahlak*, ali sa Tusijevim dopunama, naročito u pogledu psihologije duše, vrlina i poroka. Poglavlje o kućnoj ekonomiji oslanja se na grčko i islamsko nasleđe, dok se u političkom delu razmatraju pitanja pravde, ljubavi i društvene solidarnosti, uz oslo-

nac na Farabija i Ibn Sinu. Pravda je u Tusijevom sistemu predstavljena kao najjuštenija vrlina i božanski atribut, osnov društvenog sklada i moralne filozofije.

Pored etike, Tusi je napisao i niz dela iz oblasti matematike i prirodnih nauka. Njegov doprinos razvoju trigonometrije bio je toliko značajan da se smatra njenim utemeljivačem kao samostalne discipline. Osnivanje opservatorije u Maragi omogućilo je razvoj egzaktnih nauka u institucionalnom okviru, što je predstavljalo novinu u islamskom svetu, gde su do tada dominirale pravne i teološke škole. Rezul-

Tusi u svojoj opservatoriji u Maragi, persijski rukopis iz 15. veka

Stranica iz Tusijevog astronomskog traktata (13–14. vek)

tat rada bila je izrada čuvenih astronomskih tablica *Zij el-hani*, pisanih na persijskom i arapskom jeziku.

Kroz nastavne spise, komentare i sažetke, Tusi je doprineo širenju racionalnih i prirodnih nauka, koje su, zahvaljujući njegovom autoritetu, postupno ulazile i u versko obrazovanje. Na taj način, Tusi je izvršio trajan uticaj na razvoj islamske nauke, posebno među šiitskim učenjacima.

Nasleđe i smrt

Hadže Nasirudin Tusi (†1274) ostavio je dubok trag u nauci i filozofiji, od matematike i astronomije do logike, etike i teologije. Njegovi učenici su nastavili njegovu misao, a kasniji mislioci, poput Mule Sadre, gradili su na njegovim temeljima.

Tusi je zapamćen kao osnivač trigonometrije i jedan od najznačajnijih islamskih mislilaca srednjeg veka.

Dželaludin Rumi (1207–1273)

Pesnik, mistik i učitelj univerzalne duhovnosti

Dželaludin Muhamed Balhi, poznatiji kao Rumi (rođen oko 30. septembra 1207. u Balhu, danas u Avganistanu, preminuo 17. decembra 1273. u Konji, danas u Turskoj), bio je jedan od najvećih sufijskih mistika i pesnika na persijskom jeziku. Najpoznatiji je po svojim lirskim pesmama i monumentalnom poučnom epu *Mesnevija* (*Mašnavī-yi Ma'navī* – Duhovni distisi), delu koje je duboko oblikovalo mističku misao i književnost širom muslimanskog sveta. Nakon njegove smrti, njegovi učenici su organizovali derviški red koji je postao poznat kao melevijski.

Rumijeva poezija, pisana na persijskom i arapskom jeziku, s ponekim uticajem turskog i grčkog, postala je most između različitih kultura i naroda. Uticaj njegovog dela osećao se i na Indijskom potkontinentu, a do kraja 20. veka Rumi je stekao globalnu popularnost, posebno u Evropi i Americi.

Rani život i putovanja

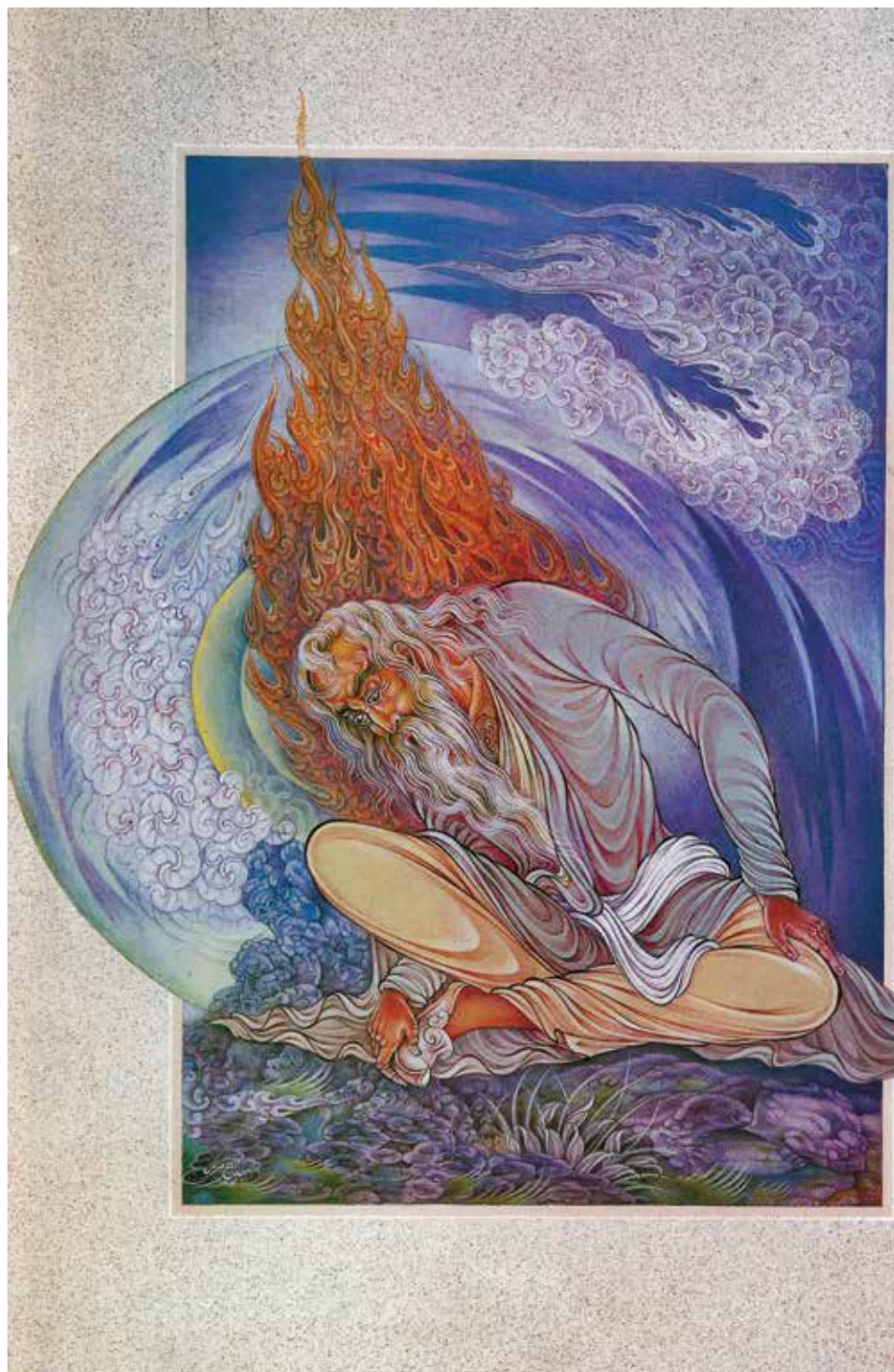
Otac Dželaludina, Bahaudin Veled, bio je ugledni mistički teolog i učitelj. Zbog pretnje od Mongola ili nesuglasica s vladarima, porodica je oko 1218. napustila Balh. Prema legendi, u Nišapuru su sreli mističkog pesnika Faridudina Atara, koji je blagoslovio mladog Dželaludina. Nakon hodočašća u Meku i putovanja po Bliskom istoku, porodica se nastanila u Anadoliji, pod vlašću Seldžuka.

Po dolasku u Konju 1228. godine, Bahaudin je postao učitelj u verskoj školi, a posle njegove smrti 1231. sin Dželaludin

Rumi, portret Hoseina Behzada (1957), Muzej Ostad Hosein Behzad, Teheran

ga je nasledio. Ubrzo ga je pod svoje okrilje uzeo Burhanudin Muhakik, učenik njegovog oca, koji ga je upoznao sa sufijskim

Madžid Mehregan, „Rumi – meditacija“, minijatura, 1993.

učenjima. Pretpostavlja se da je Rumi putovao u Siriju, gde je možda upoznao Ibn Arabija.

Susret sa Šemsom iz Tabriza

Presudan trenutak u Rumijevom životu bio je susret sa Šemsom iz Tabriza 1244. godine. Njihova intenzivna duhovna bliskost preobrazila je Rumija, učinivši ga pesnikom i mistikom. Posle perioda zajedničkog života, Šems je nestao 1247. godine, najverovatnije je ubijen uz saglasnost Rumijevih sinova. Bol i čežnja zbog gubitka pretočili su se u Rumijevu poezi-

N. Afyehi, „Mevlana (Rumi)“, Iran. Slikarska kaligrafija, ulje i mastilo na platnu. Ispisan je poznati Rumijev stih „Ljubav je astrolab tajni Božijih.“

ju – gazele i rubaije – u kojima je često ime Šems koristio kao vlastiti pesnički pseudonim. Tako je nastao *Divan-e Šems*, zbirka od preko 30.000 stihova, jedno od najbogatijih lirskih dela na persijskom jeziku.

Duhovni prijatelji i nastanak *Mesnevi*e

Nakon Šemsovog nestanka, Rumi je pronašao inspiraciju u prijateljstvima sa Salahudinom Zarkubom i kasnije Husamudinom Čelebijem. Na Husamudinov podsticaj Rumi započinje *Mesneviju*, svoje najvažnije delo, u kojem kroz oko 27.000 stihova izlaže mistička učenja u formi priča, parabola i alegorija.

Mesnevija je ubrzo postala vrhunac sufijske književnosti, opisana kao „Kur'an na persijskom jeziku“ i „enciklopedija sufizma“.

Smrt i naslednici

Rumi je preminuo 17. decembra 1273. godine u Konji. Na njegovoj sahrani okupili su se vernici različitih religija i narodnosti, što odražava univerzalnost njegovog učenja. Njegov mauzolej, poznat kao „Zelena kupola“, postao je mesto hodočaća.

Njegov sin, Sultan Veled, utemeljio je mevlevijski red, takozvane *vrteće dervise*, koji je ritualnim plesom izražavao Rumijevo učenje o ljubavi i jedinstvu.

Dela

- *Mesnevija* – filozofsko-sufijska poema u šest knjiga, sa oko 27.000 stihova.
- *Divan-e Šems-e Tabrizi* – zbirka lirskih pesama i gazela posvećenih Šemsu.
- *Fihi ma fihi* (U njemu je ono što je u njemu) – zbirka govora i učenja.

Statua Rumija visoka 23 metra u Budži, Izmir, Turska

- *Maktubat* – zbirka pisama upućenih različitim ličnostima.

Religija ljubavi

Za Rumija, ljubav je bila osnova kosmosa i ključna sila koja pokreće univerzum. Ljubav povezuje sve – od atoma do nebeskih tela – i vodi egzistenciju ka savršenstvu. Bog je stvorio svet iz ljubavi, a čovek je pozvan da mu se odazove istom tom snagom.

Rumijeva „religija ljubavi“ nadilazi dogme i granice, postavljajući ljubav kao univerzalni jezik svih bića; ona je zapravo alhemija života koja materiju pretvara u duhovnost, a smrt u večnost.

Uticaj i univerzalizam

Rumijeva dela prevazilaze religijske i kulturne granice. Njegova poezija je in-

spirisala islamske mistike i pesnike poput Džamija i Hafeza, ali i zapadne mislioce i umetnike, među kojima su Gete, Emerson i Niče. Njegovi stihovi i danas predstavljaju most između Istoka i Zapada.

Nasleđe

Rumi se smatra jednim od najčitanijih pesnika svih vremena. Njegovi stihovi, posebno u prevodu Edvarda Ficdžeralda i kasnijih orijentalista, oblikovali su recepciju persijske poezije na Zapadu. U 20. i 21. veku, prevodi njegovih gazela i rubajia postali su bestseleri u Evropi i Sjedinjenim Državama, gde je Rumi često nazivan „najčitanijim pesnikom u Americi“.

Njegov univerzalni duh i poruka ljubavi učinili su ga simbolom dijaloga između kultura i vera. UNESCO je 2007. obeležio 800 godina od njegovog rođenja, a njegov mauzolej u Konji ostaje centar sufijskog nasleđa i duhovnog hodočašća.

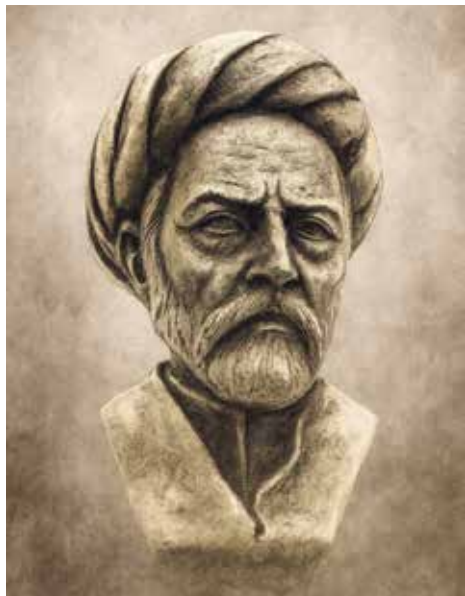
Rumi je imao ogroman uticaj i na savremenu umetnost i popularnu kulturu. Njegovi stihovi su inspirisali kompozitore i muzičare širom sveta – od savremenih interpretacija sufijske muzike do umetnika poput Leonarda Koena, Madone ili Bjork, koji su u svojim pesmama i nastupima koristili motive Rumijeve poezije i misticismizma. Njegove misli su citirali i mislioci poput Karla Gustava Junga i Dipaka Čopre, dok su ga savremeni pesnici i književnici, od Roberta Blera do Orhana Pamuka, isticali kao simbol univerzalne duhovne inspiracije.

Rumijevo ime danas nose kulturni centri, univerziteti i umetničke institucije širom sveta, a njegovi stihovi se i dalje prevode, proučavaju i oživljavaju kroz poeziju, muziku, ples i teatar. Rumi je ostao večni simbol pesnika koji je ujedinio mistiku i poeziju, nauku i ljubav, Istok i Zapad.

Šejh Bahai (1547–1621)

Učenjak, inženjer i vizionar ispred svog vremena

Alame šejh Bahaudin Muhamed ibn Husein Ameli, poznat kao Šejh Bahai, rođen je u selu Džaba u oblasti Džebel Amil (današnji Liban). Njegova porodica se 1558. godine preselila u Isfahan, a zatim u Kazvin, gde je njegov otac, po nalogu šaha Tahmasba I, postavljen za vrhovni verski autoritet. Mladi Bahai je rano započeo svoje obrazovanje, pokazavši izuzetnu radoznalost i darovitost. Nakon očeve smrti 1576. godine, prema nekim izvorima, otišao je na hodočašće, a prema drugima je postao šejhul-islam u Heratu. Mnogo je putovao – posetio je Egipat, Siriju, Jerusalem, Tabriz, Kazvin i Azerbejdžan, ali se na kraju nastanio u Isfahanu, gde je preminuo 1. septembra 1621. godine.

Umetnički prikaz šejha Behaija, inspirisan postojećom bismom

Verski i intelektualni uspon

Njegov izuzetan talenat i učenost privukli su pažnju šaha Abasa I, koji ga je postavio kao vrhovni verski autoritet u Isfahanu. Bahai je u prestonici postao blizak prijatelj znamenitog filozofa Mira Damada, a uporedo je sticao ugled i kao pravnik, teolog i politički savetnik. Zalaagao se za jačanje uloge verskih učenjaka u safavidskoj državi, ali je zbog zavisti i rivaliteta u sveštениčkim krugovima povremeno bio na udaru kritika, što ga je navelo da se povuče sa zvaničnih položaja.

Naučni i filozofski rad

Bahai je ostavio opus od oko stotinu dela, uglavnom na arapskom i persijskom jeziku. Njegova najpoznatija dela su *Kaškul* i *Meklat*, zbornici raznovrsnih rasprava iz filozofije, teologije, matematike i prava, prožeti i poetskim odlomcima. Posebno je značajno njegovo delo *Hulasa al-hisab* (Sažeti prikaz aritmetike), u kojem je primenio matematičke principe u raspravi o filozofskim i teološkim pitanjima. Bavio se i astronomijom – u spisima poput *Anatomije nebeskih sfera* istraživao je kretanja nebeskih tela i iznosio ideju o rotaciji Zemlje, što je bilo ispred naučnih shvatanja njegovog doba.

Inženjerske inovacije

Šejh Bahai je bio i praktični pronalazač i arhitekta. U Isfahanu je projektovao čuvene „ljuljajuće minarete“, kao i kupatilo

Nacrt sistema za zagrevanje kupatila sa samogorućom svećom

šejha Behajija, za koje se u predanju govorilo da ga zagreva samo jedna sveća. Savremena istraživanja ukazuju na to da je koristio princip biogasa iz kanalizacionog sistema – rešenje koje mnogo podseća na današnje ekološke tehnologije. Takođe je osmislio složeni sistem za distribuciju vode iz reke Zajende Rud, uključujući i izgradnju velikog kanala *Zarin kamar*, čime je trajno unapredio infrastrukturu prestonice Safavida.

Poezija i duhovnost

Iako je bio pre svega naučnik i teolog, Bahai je i kao pesnik ostavio značajan trag. Njegove alegorične mesnevije *Hleb i šećer* i *Mleko i alva* svedoče o spoju duhovne mudrosti i poetske ironije. U njima kritikuje licemerje i pohlepu, ističući moralne i gnostičke pouke. Njegova poezija odiše vedrinom, ali i dubokim filozofskim razmišljanjem o smislu života i ljudskoj prolaznosti.

Nasleđe i kultura sećanja

Šejh Bahai je bio učitelj velikih mislilaca, među kojima su Mula Sadra, Fejz Kašani i Mula Muhamed Tagi Madžlesi, a njegovo nasleđe je oblikovalo duhovnu i naučnu klimu Irana u doba Safavida. Cenjen zbog svoje skromnosti, često je putovao u derviškoj odeći, izbegavajući pompu i priznanja.

Njegov značaj i dalje živi u kolektivnoj svesti Irana: mnoge institucije znanja i kulture nose njegovo ime, uključujući Univerzitet „Šejh Bahai“ u Isfahanu i različite istraživačke institute. U Isfahanu se i danas mogu videti njegove građevine, poput kupatila šejha Behajija i sistema kanala koje je projektovao, dok se njegova poezija i alegorijske mesnevije nalaze u školskim programima i antologijama. Njegov grob u Isfahanu postao je mesto sećanja i poštovanja, a Bahai se slavi kao simbol sinteze nauke i umetnosti, religije i filozofije. Kao arhitekta, matematičar, astronom, teolog i pesnik, ostavio je neprolazni pečat na iran- sku kulturu i širu islamsku civilizaciju.

Grobnica šejha Behajija u svetištu imama Reze, Mašhad, Iran

Mir Damad (oko 1561 – 1631/1632)

Treći učitelj i svetionik Isfahanske škole filozofije

Sejid Mohamad-Baker ibn Mir Šemsudin Mohamad Hoseini Astarabadi (umro 1631), poznat kao Mir Damad, bio je jedan od najistaknutijih filozofa, teologa, pravnika i pesnika dvanaestooimamskog šiizma u Persiji 17. veka. Kao centralna figura Isfahanske škole i učitelj čuvenog Mule Sadre, Mir Damad se ubraja među najuticajnije mislioce islamske filozofije novog doba. Zbog svoje originalne filozofije dobio je počasni naziv *mo'alleme sâles* – „treći učitelj”, čime je svrstan uz Aristotela (*prvi učitelj*) i Farabija (*drugi učitelj*).

Život i obrazovanje

Mir Damad je rođen u Astarabadu, a prvo obrazovanje je stekao u Mašhadu od svog ujaka Abd al-Alija ibn Hoseina. Studirao je i kod velikih učenjaka šiitske tradicije, među kojima su Sejid Nurudin Ali Ameli i Šejh Hosein Ameli, otac poznatog Baha al-Dina Amelija (Šejha Bahaija). Godine 1575. dobio je *idžazu* (diplomu) od Šejha Hoseina Amelija.

Za vreme vladavine šaha Mohamada Hodabande preselio se u Isfahan, gde je učio kod Mira Fahrudina Samakija, učenika Gijasudina Daštakija. Tokom vladavine šaha Safija (1629–1642) obavljao je dužnost imama petkom u Isfahanu. U bliskim vezama sa safavidskim dvorom, naročito sa šahom Abasom I, Mir Damad je učestvovao i u značajnim arhitektonskim projektima, među kojima je najpoznatija Šahova džamija (Masdžid-e Šah) u Isfahanu.

Bista Mira Damada u Sabzevaru, Iran

Učitelj i pesnik

Mir Damad je bio savremenik Šejha Bahaija i učitelj Mule Sadre, osnivača pravca *transcendentne filozofije*. Njegov uticaj na Sadru bio je presudan, jer je upravo on trasirao put ujedinjenja peripatetičke i iluminacionističke tradicije. Osim filozofskih i pravnih dela, pisao je i poeziju na perzijskom i arapskom jeziku pod pesničkim pseudonimom Ešrak, nagoveštavajući tako svoju bliskost sa iluminacionističkom (ešraki) filozofijom Suhrevardija.

Filozofija i doprinos

Mir Damad je nastojao da pomiri avicenizam i iluminacionizam, i da u okviru šiitske misli razvije originalnu filozofsku sintezu. Razlikovao je *yamani* (istočnu, „svetlosnu“) filozofiju zasnovanu na objavi, od *yunani* (grčke) filozofije, koju je vezivao za racionalizam i tamu.

Njegovo najpoznatije učenje jest teorija *hudus-e dahri* („večito postajanje“), kojom je pokušao da reši klasični problem stvaranja sveta. Mir Damad je razlikovao tri ontološke kategorije vremena:

- *sarmad* – večnost božije suštine,
- *dahr* – „večito vreme“ ili nivo arhetipova i emanacija,
- *zaman* – fizičko vreme promenljivog sveta.

Prema njegovom učenju, svet nije ni večan sam po sebi (kako je tvrdila aristotelovska tradicija), niti stvoren u običnom vremenu, već poseduje večiti početak u *dahru* – posrednoj ravni između *sarmada* i *vremena*. Na taj način Mir Damad je izbegao opasnost poistovećivanja Boga i sveta, a ipak je objasnio njihovu neraskidivu povezanost.

Ova teorija predstavlja ključni doprinos islamskoj metafizici i imala je presudan uticaj na kasnije formulisanje transcendentne filozofije Mule Sadre.

Dela

Mir Damad je napisao oko pedeset dela iz oblasti filozofije, teologije, jurisprudencije i prirodnih nauka. Najznačajnija su:

- *Kitab Qabasat al-Ilahiyah* (Knjiga božanskih odsjaja, 1625) – razrada pojma *hu-*

dus-e dahri i kritika Aviceninih pojmova večnosti i vremena.

- *al-Džazavat* (Iskrice vatre) – delo nastalo po nalogu šaha Abasa I, sadrži širok spektar njegovih metafizičkih učenja.
- *al-Resalat al-kaš'iyā* (Ekstatične ispovesti) – mističko tumačenje duhovne vizije.
- *al-Šeraṭ al-mostaqim* i *al-Ofoq al-mobin* – traktati o biću, vremenu i večnosti.
- *Taqwim al-iman* – razmatranje bića, stvaranja i božijeg znanja.
- Komentari Avicenine *Metafizike* i dela Nasirudina Tusija.
- Pravni traktati: *‘Uyūn al-masa’el*, *Šare‘ al-najat*, *al-Rawašeh al-samawiyā*.
- Poezija: *Mašrek al-anvar* (Istočni izvor svetlosti) i *Divan* (objavljen u Isfahanu 1931).

Nasleđe

Mir Damad je bio centralna figura Isfahanske škole i ključni učitelj koji je povezo racionalnu filozofiju Ibn Sina sa mističko-iluminacionističkom tradicijom Suhrevardija. Njegova originalna koncepcija vremena i stvaranja, posebno teorija „večnog postajanja“, otvorila je put Muli Sadri i njegovoj transcendentnoj filozofiji. Zbog toga ga mislioci poput Anrija Korbeina i Sejeda Hoseina Nasra nazivaju „prvim osnivačem i centralnom figurom“ Isfahanske škole.

Mir Damad ostaje upamćen kao mislilac koji je spojio filozofsku strogost, mističku intuiciju i poetsku imaginaciju, obeleživši jednu od najplodnijih epoha u istoriji islamske misli.

Mula Sadra (1571/72–1635/36)

Filozof, mistik i osnivač škole transcendentne filozofije (ḥikmat al-mutaʿālīja)

Sadrudin Muhamed ibn Ibrahim ibn Jahja Kavami Širazi, poznat kao Mula Sadra, rođen je 1571/72. godine u Širazu, u uglednoj i imućnoj porodici. Njegov otac Ibrahim zauzimao je visoke položaje na safavidskom dvoru, što je mladom Sadri omogućilo pristup bogatim bibliotekama i učenim krugovima.

Prvo obrazovanje je sticao u rodnom Širazu, gde je prisustvovao seminarima porodice Daštaki, a potom se preselio u

Kazvin i Isfahan, tadašnju prestonicu Safavida. U Isfahanu je bio učenik Mira Damada, filozofa poznatog kao „treći učitelj“, i Šejha Bahaija, polimata i teologa. Upravo tu se oblikovala Isfahanska škola filozofije, koja je kombinovala peripatetičku, iluminacionističku i šiitsku tradiciju.

Oko 1605. godine, razočaran površnim i formalističkim pristupom većine svojih savremenika, ali i zbog osporavanja njegovih stavova od strane ortodoksnih krugova, povlači se u selo Kahak kod Koma. Tu je proveo oko dvadeset pet godina u osami, posvećen kontemplaciji, duhovnom usavršavanju i pisanju. Upravo to razdoblje je bilo presudno za sazrevanje njegovog filozofskog sistema.

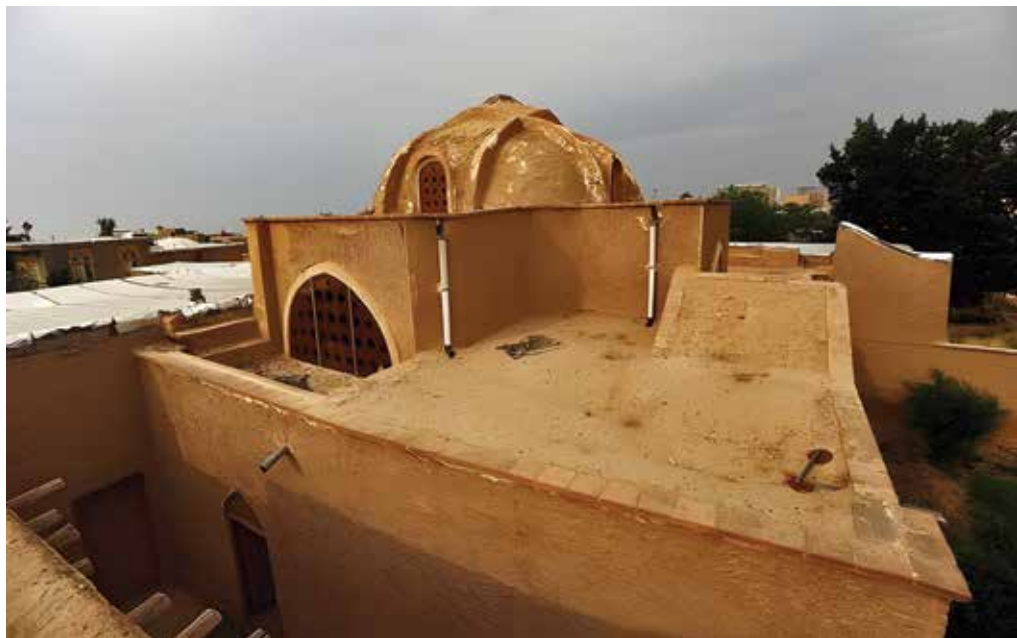
Godine 1629/30, pod pokroviteljstvom vladara Safija I, vratio se u rodni Širaz, gde je predavao u školi *Han* (Madrese-je Han), koju je osnovao guverner Alulah Han. Poslednje godine života proveo je predajući i pišući, a umro je 1635/36. godine u Basri, tokom hodočašća u Meku.

Transcendentna filozofija (ḥikmat al-mutaʿālīja)

Mula Sadra je utemeljio originalan filozofski sistem poznat kao transcendentna filozofija, čiji je cilj bio da objedini četiri velika intelektualna pravca islamskog sveta: peripatetičku (*mashāʾī*) filozofiju, odnosno Aviceninu tradiciju racionalnog istraživanja; iluminacionističku (*išrāqī*) filozofiju, odnosno Suhrevardijevu filozofiju sve-

*Mula Sadra, figura u Zinat-al-Molk muzeju
u Širazu, Iran*

Kuća Mule Sadre u Kahaku, Iran

tlosti; gnostički irfan, to jest sufijsku tradiciju unutrašnjeg pročišćenja i neposrednog otkrovenja; i kelam, islamsku skolastičku teologiju. Za razliku od eklektičkog spajanja, Mula Sadra je izgradio jedinstven sistem u kojem se burhan (demonstracija), kašf (otkrovenje) i šuhud (osvedočenje) međusobno dopunjuju. Njegov pristup je pokazivao da racionalni argumenti, duhovna intuicija i verski izvori nisu u suprotnosti, već da jedni druge potvrđuju.

Glavna učenja

Ontologija

1. Primat egzistencije (*asālat al-vudžūd*). Egzistencija je stvarna i primarna, dok je suština (*mahijja*) samo mentalna apstrakcija.
2. Stupnjevito jedinstvo egzistencije (*taškik al-vudžūd*). Egzistencija je jedna, ali se ispoljava u različitim stepenima intenziteta.

3. Supstancijalno kretanje (*ḥarakat džavhariyya*). Sav materijalni svet u stalnoj je promeni i razvoju, pri čemu supstanca, a ne samo akcidenti, prolazi kroz transformaciju.
4. Ontološka potrebitost. Sve kontingentno biće zavisi od Boga, koji je izvor i temelj svake egzistencije.

Epistemologija

Mula Sadra razlikuje:

- stečeno znanje (*‘ilm ḥusūlī*) – posredno, apstraktno razmišljanje i
- prisutno znanje (*‘ilm ḥudūrī*) – neposredna spoznaja, gde su znalac i poznato jedno.

Središnji princip njegove epistemologije jeste jedinstvo umujućeg i umovanog (*ittiḥād al-‘āqil wa-l-ma‘qūl*) – znanje nije spoljni atribut, već identitet između subjekta i objekta u aktu saznanja.

Antropologija i filozofija duše

Prema Sadrinom mišljenju, duša je u supstancijalnom kretanju: počinje vezana za materiju, razvija se preko vegetativne i animalne faze, da bi postala ljudska duša sposobna za intelektualno i duhovno uspinjanje. Duša je dinamična, a njen krajnji cilj je oslobođanje od materije i večno postojanje u svetu inteligibilija.

Eshatologija

Mula Sadra je filozofski dokazao telesno proživljenje, što je pre njega bilo više predmet vere nego filozofskog dokaza. Time je spojio islamsku dogmu sa filozofskim argumentom, naglašavajući da se konačno prosvetljenje duše ostvaruje u skladu s njenim moralnim i duhovnim usavršavanjem.

Dela

Mula Sadra je napisao oko 50 dela, od kojih se među najvažnija ubrajaju:

- *al-Asfār al-arbaʿa* (Četiri duhovna putovanja) – njegovo glavno delo i sistemat-ska sinteza njegove filozofije. Struktura je zasnovana na ideji „četiri putovanja“ duhovnog tragaoca: od stvorenja ka Bogu, u Bogu, od Boga ka stvorenjima i sa Bogom među stvorenjima.
- *al-Mabdaʾ wa-l-maʿād* (Početak i povratak) – filozofska rasprava o poreklu sveta i eshatologiji.

- *Šarḥ al-Hidāya al-Afīqiyya* – komentar dela Asirudina Abharija.
- *Mafātīḥ al-gayb* (Ključevi skrivenosti) – jedno od njegovih kasnih dela, u kojem izlaže svoje osnovne doktrine.
- *Šarḥ Usūl al-Kāfi* – komentar zbirke hadisa šiitskog učenjaka Kulajnija.
- Mnogobrojni komentari *Kurʿana* i kraći traktati, poput *Se aṣl* (Tri principa), u kojem iznosi i autobiografske elemente.

Značaj i nasleđe

Uticaj Mule Sadre proteže se preko tri i po veka.

Njegovi učenici i sledbenici nastavili su da razvijaju transcendentnu filozofiju u Iranu, Iraku i Indiji.

Tokom kadžarske ere, misao Mule Sadre oživali su mislioci poput Mule Alija Nurija i Mule Hadija Sabzavarija.

U savremeno doba njegovo učenje su promovisali i reinterpreterali Alame Tabatabai, Morteza Motahari, pa i Imam Homeini.

Na Zapadu, zahvaljujući istraživanjima Anrija Korbenaa, Toshihika Izutsua i Sejida Hoseina Nasra, Mula Sadra je postao poznat kao ključna figura islamske filozofije.

Njegov sistem, utemeljen na jedinstvu razuma, otkrovenja i duhovnog iskustva, i danas se izučava na univerzitetima u Iranu i širom islamskog sveta. On ostaje simbol pokušaja da se pomire filozofija i mističizam, teologija i racionalno istraživanje.

„Znanje bez pročišćenog srca ostaje slepo, a srce bez znanja – nemo.“

„Razlika između pojma 'slatko' i samog kušanja slatkog jeste razlika između teorijskog znanja i istinske spoznaje.“

„Prava vera je uzvišenija od toga da bude u sukobu s demonstrativnim znanjem.“

Mula Hadi Sabzevari (1797–1873)

Najistaknutiji nasljednik i tumač učenja Mule Sadre

Mula Hadi Sabzevari bio je jedan od najvažnijih islamskih filozofa 19. veka i centralna ličnost u obnovi i sistematizaciji *transcendentne filozofije*, škole koju je utemeljio Mula Sadra. Rođen u Sabzevaru, gradu u severoistočnom Iranu, Sabzevari je rano pokazao izuzetnu sklonost ka znanju. Još kao dečak otišao je u Mešhed, sa svojim prvim učiteljem Mulom Huseinom Sabzevarijem, gde je proveo deset godina u proučavanju klasične islamske nauke. Potom je 1817. godine otišao u Isfahan, tada vodeći centar filozofske misli, gde je studirao kod Mule Ismaila Isfahanija, a kasnije postao jedan od najistaknutijih učenika Mule Alija Nurijskog, poznatog tumača Sadrine filozofije.

Po završetku studija vratio se u Mešhed, a zatim u rodni Sabzevar, gde je naredne decenije posvetio razvoju filozofske škole i obrazovnih programa. Njegova učionica je postala rasadnik misli i okupljalište učenjaka, a Sabzevar je ponovo stekao ugled značajnog kulturnog i filozofskog centra.

Ličnost i duhovni život

Sabzevari nije bio samo filozof, već i mistik, pesnik i duhovni učitelj. Živeo je skromno i asketski, daleko od svetskih uživanja i vlasti. Bio je poznat po pobožnosti i posvećenosti, a među njegovim savremenikima prenosilo se da su mu pripisivana i čuda, poput isceljivanja bolesnih. Sam sebe je video kao duhovnog putnika (*ahl-e sejr o suluk*), čoveka na putu ka unutrašnjem usavršavanju i božan-

Mula Hadi Sabzevari, iranski filozof i pesnik

skom prosvetljenju. Pod pesničkim pseudonimom Asrar ostavio je zbirku stihova u kojima se prepliću filozofija, gnoza i poezija.

Filozofska delatnost

Sabzevari je svojim delovanjem postao najveći sistematizator i nastavljač misli Mule Sadre. Njegov doprinos se ogleda u metodološkom uobličavanju transcendentne filozofije, uvođenju novih filozofskih dokaza, ali i u tome što je složene pojmove učinio dostupnim za potrebe nastave. Njegova škola u Sabzevaru privlačila je mnogobrojne učenike i posetioce, a sam kadžarski vladar Nasirudin-šah smatrao ga je najvećim učenjakom svog vremena.

Dela

Njegovo delo obuhvata rasprave iz epistemologije, ontologije, kosmologije,

Mauzolej Sabzevarija u Sabzevaru, Iran

antropologije i eshatologije, ali i komentare filozofskih, gnostičkih i teoloških dela islamske tradicije. Posebno je bio vezan za Sadru, na čija je dela napisao niz opsežnih komentara i fusnota.

Najpoznatije Sabzevarijevo delo jeste *Šarh al-Manzuma* (Komentar *Manzume*), filozofski spev koji je sam napisao i potom detaljno protumačio. To delo, napisano 1845. godine, i danas je osnovni udžbenik transcendentne filozofije u iranskim medresama.

Drugo važno delo jeste *Asrar al-hikam* (Tajne mudrosti), opsežna rasprava na persijskom jeziku u kojoj obrađuje metafiziku, eshatologiju i pitanja verovesništva i imamata. Njegovi mnogobrojni komentari delâ Mule Sadre (*Ta'likat, Havaši*) ostali su ključni izvori za razumevanje te složene filozofije.

Sabzevari se okušao i kao tumač islamskih molitvi – u delima poput *Šarh du'a al-Dževšan al-Kabir* i *Misbah al-falah* – gde spaja gnozu, pobožnost i filozofsku refleksiju. Njegov komentar *Mesneville* Dželaludina Rumija iz 1858. godine svedoči o dubokom poznavanju persijske poezije i duhovnosti. Pored toga, napisao je i *Divan* sa preko 1700 stihova gazela, rubaija i

mesnevilleja, čime se svrstao i među istaknute pesnike svog vremena.

Poezija

Iako je Sabzevari prvenstveno poznat kao filozof, njegova poezija otkriva drugu dimenziju njegove ličnosti – mističku i gnostičku. Pisao je pod pesničkim pseudonimom Asrar (Tajna), a njegov *Divan* sadrži više od 1700 stihova u formi gazela, rubaija i mesnevilleja. U tim pesmama preplicu se motivi božanske ljubavi, čežnje duše za svojim izvornim domom i iskustva unutrašnjeg prosvetljenja. Poezija je za Sabzevarija bila produžetak filozofije – način da ono što razum i logika ne mogu da obuhvate pronađe izraz u jeziku simbola, ritma i metafore. U njegovim stihovima oseća se spokoj mistika i jasnoća filozofa, pa se njegova pesnička i misaona dimenzija međusobno nadopunjuju. Time se Sabzevari svrstava u dugu tradiciju iranskih mislilaca kod kojih se granica između filozofije i poezije briše, a istina se traži istovremeno kroz misao i stih.

Uticaj i nasleđe

Mula Hadi Sabzevari bio je centralna figura kadžarske Persije, zahvaljujući kojoj je transcendentna filozofija preživela i dobila oblik koji se prenosio kroz generacije. Njegova dela, posebno *Šarh al-Manzuma*, ostala su u upotrebi sve do danas, a njegova škola u Sabzevaru postala je sinonim za kontinuitet filozofske misli u Iranu.

Njegov uticaj prevazilazi granice Irana: mnoga dela su proučavana i prevedena na evropske jezike, čime je Sabzevari postao jedan od mostova između islamske i zapadne filozofske tradicije. Bio je, i ostao, figura u kojoj su se spojili filozof, pesnik i svetac – čovek čije učenje i život svedoče o neraskidivoj vezi između znanja, duhovnosti i unutrašnjeg prosvetljenja.

Savremeni period

Savremeni period u iranskoj misli obuhvata vreme od kraja 19. veka do danas i obeležen je suočavanjem sa izazovima modernizacije, kolonijalnih pritisaka i društvenih promena. U tom okviru razvijaju se različiti pravci mišljenja – od filozofije i teologije, preko književnosti i društvene kritike, do političke teorije. Mislioci poput Tabatabaija, Šarijatija i Homeinija dali su različite, ali međusobno povezane odgovore na pitanja odnosa tradicije i modernosti, religije i politike, identiteta i duhovne obnove. Njihove ideje su oblikovale savremenu iransku kulturu i ostavile snažan uticaj i van granica Irana.

Ruholah Musavi Homeini (1900–1989)

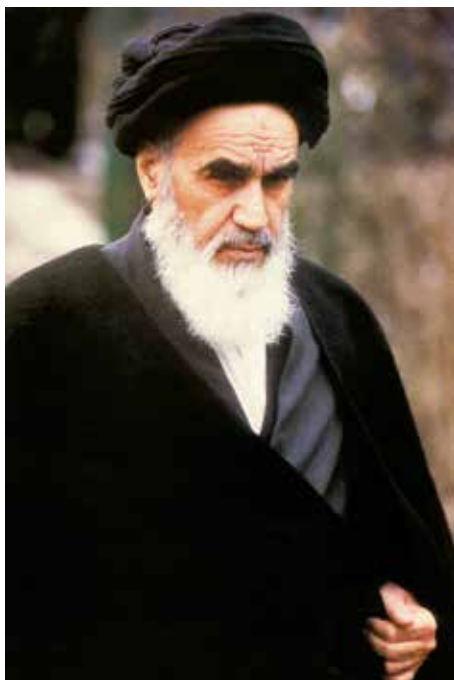
Imam, mislilac i vrhovni vođa Islamske Republike

Imam ajatolah Sejed Ruholah Musavi Homeini bio je šiitski verski velikodostojnik i maradža, kao i politički vođa Islamske revolucije u Iranu 1979. godine, kojom je srušen Mohamed Reza Pahlavi, poslednji šah Irana. Nakon revolucije je postao prvi vrhovni vođa Islamske Republike Iran – najviša figura u političkom sistemu zemlje – i tu dužnost je obavljao do smrti.

Mnogi muslimani su ga priznavali kao *maradža-e taklid* (izvor verskog podražavanja), dok se u Iranu zvanično oslovljavao titulom „imam” umesto „veliki ajatolah”, što su njegove pristalice dosledno poštovale. Istovremeno, Homeini je bio uticajan i inovativan islamski politički teoretičar, najpoznatiji po razvoju doktrine *velajat-e fakih* – „starateljstvo najmerodavnijeg pravnog učenjaka”.

Rani život

Ruholah Musavi Homeini rođen je u gradu Homeinu, u verskoj porodici koja je, preko sedmog imama Muse Kazima, vodila poreklo od poslanika Muhameda. Otac mu je ubijen dok je bio beba, pa je detinjstvo proveo uz majku i rodbinu, a kasnije pod starateljstvom starijeg brata, ajatolaha Pasandidea. Još u detinjstvu je učio *Kur'an* i osnove verskih nauka, a potom je nastavio školovanje u lokalnim medresama. Presudnu prekretnicu je predstavljao odlazak u Arak i Kom, gde je 1921. postao učenik ajatolaha Abdol-Karima Haeri-Jazdija. Tu se formirao kao verski učenjak, a kasnije i predavač islamskog prava, filozofije i misticizma.

Ruholah Musavi Homeini

Iako u mladosti nije bio politički aktivan, njegovi rani spisi i predavanja pokazivali su da islam vidi ne samo kao duhovnog, već i kao društvenog vodiča. Posebno ga je zanimala etika, filozofija i primenljivost islamskih načela na savremene probleme, pa je već 1940-ih polemisao sa zagovornicima sekularizma. Njegovo delo *Kašf-e asrar* (Otkrivanje tajni) bilo je odgovor na napade na kler i versku tradiciju, i ujedno najava njegove kasnije političke uloge. Nakon smrti ajatolaha Hoseina Borudžerdija 1963. godine, Homeini je priznat kao *mardža*, odnosno jedan od najviših šiitskih autoriteta.

Rana politička aktivnost

Nakon smrti vodećih šiitskih autoriteta početkom 1960-ih otvorio se prostor za snažniji politički angažman imama Homeinija, koji je već uživao veliki verski ugled. U vreme kada je šah Mohamed Reza Pahlavi sprovodio modernizacione reforme poznate kao „Bela revolucija“ (1963), Homeini se istakao kao jedan od glavnih glasova otpora. Smatrao je da reforme predstavljaju pretnju islamskim vrednostima i optužio šaha za potčinjavanje stranim silama i potkopavanje islamskog identiteta zemlje. Njegovi govori su izazvali talas protesta širom Irana, poznatih kao ustanak 5. juna 1963, u kojem je stradalo više stotina ljudi. Tada je uhapšen i proveo je osam meseci u kućnom pritvoru, što je označilo početak njegove prepoznatljive političke misije.

Već 1964. godine Homeini je ponovo javno osudio šaha i Sjedinjene Američke Države zbog dodele diplomatskog imuniteta američkom vojnom osoblju u Iranu. Taj istup je postao neposredan povod za njegovo hapšenje i progonstvo koje će trajati više od četrnaest godina.

Život u izgnanstvu

Nakon hapšenja i proterivanja 1964. godine, imam Homeini je proveo više od četrnaest godina u izgnanstvu. Najpre je kratko boravio u Turskoj, a potom se nastanio u svetom gradu Nedžefu u Iraku, gde je ostao do 1978. godine. Tu je držao predavanja i napisao svoje najpoznatije delo *Islamska vlast (Hokumat-e Islami)*, u kojem je razvio teoriju *velajat-e fakih* – načelo da islamski pravnik treba da bude vrhovni autoritet u političkom i duhovnom životu zajednice.

Njegove poruke, tajno prenošene u Iran na kasetama, snažno su odjekivale među narodom i ulemom, učvršćujući njegov

ugled kao duhovnog vođe otpora. Nakon što je 1978. proteran iz Iraka, preselio se u Francusku, odakle je neposredno rukovodio revolucionarnim pokretom.

Povratak i uspostavljanje nove vlasti

Nakon što je šah u januaru 1979. napustio Iran, imam Homeini se 1. februara iste godine vratio u zemlju, dočekan od više miliona ljudi. Nedugo zatim proglasio je privremenu vladu, a na referendumu održanom 30–31. marta 1979. više od 98 odsto glasača izjasnilo se za uspostavljanje Islamske Republike.

*Povratak imama Homeinija iz egzila,
1. februar 1979. godine*

Homeini je postao prvi vrhovni vođa Irana i tu dužnost je obavljao do smrti, 1989. godine. Njegov dolazak na vlast označio je kraj monarhije i početak novog

političkog poretka zasnovanog na islamskom zakonu i doktrini *velajat-e fakih*.

Iransko-irački rat (1980–1988) i političke odluke

U septembru 1980. pod vođstvom Sadama Huseina Irak je izvršio invaziju na Iran, računajući na slabost nove Islamske Republike. Cilj je bio zauzimanje naftom bogate provincije Huzestan i slabljenje iranske revolucije. Međutim, iranski narod, ujedinjen pod vođstvom imama Homeinija, pružio je snažan i organizovan otpor.

Rat koji je trajao osam godina odneo je stotine hiljada života i izazvao ogromne materijalne gubitke. Uprkos hemijskim napadima i vojnoj pomoći koju je Irak dobio od Zapada i arapskih saveznika, Iran je uspeo da povрати izgubljene teritorije i da sačuva stabilnost države.

Za Homeinija, rat je bio „nametnuti rat“, ali i iskušenje koje je konsolidovalo novu republiku. Tek 1988. godine, iscrpljen dugotrajnim sukobom, prihvatio je rezoluciju Ujedinjenih nacija o prekidu vatre, nazivajući tu odluku „ispijanjem čaše otrova“.

Misao i dela

Imam Homeini bio je i plodan pisac i originalan islamski teoretičar. Njegova najpoznatija politička doktrina jeste *velajat-e fakih* („staranje pravnog učenjaka“), prema kojoj islamski pravnik poseduje autoritet da upravlja i duhovnim i svetovnim poslovima muslimanske zajednice. Ta ideja je postala temelj Ustava Islamske Republike Iran (1979).

Pored političke teorije, bavio se gnozmom, etikom i filozofijom. U ranim delima posebno je naglašavao unutrašnju borbu (*džihad protiv ega*) kao preduslov svakog društvenog delovanja. Njegovi gnostički

komentari o molitvi i hadisima povezuju islamski misticizam sa praktičnim životom, dajući religijskom iskustvu neposrednu etičku dimenziju.

Najznačajnija dela:

- *Islamska vlast (Hokumat-e Islami)* – ključni tekst o ulozi islamskog pravnika u vođenju države.
- *Tumačenje 40 hadisa* – gnostičko i moralno delo o unutrašnjem usavršavanju čoveka.
- *Adabi namaza* – meditativni priručnik o duhovnim dimenzijama molitve.
- *Veliki džihad* – spis o duhovnoj borbi kao osnovi prave vladavine.
- *Zbirka poezije* – izražava se i kao pesnik, sa temama ljubavi, gnoze i političkog otpora.

Iza sebe je ostavio i obimnu zbirku govora, pisama i političkih uputstava koja su oblikovala novu iransku državu. Njegova misao spaja asketizam, misticizam i politički aktivizam, zbog čega se i danas smatra jednim od najuticajnijih islamskih mislilaca 20. veka.

Ličnost i nasleđe

Imam Homeini je živeo asketski i skromno, dosledan idealima koje je propovedao. Iako vrhovni vođa države, ostao je poznat po jednostavnom načinu života, lišenom luksuza i raskoši. Njegova duboka posvećenost gnozi i duhovnim praksama bila je temelj uverenja da istinsko političko delovanje mora proisteći iz unutrašnjeg moralnog i duhovnog preobražaja.

Njegova ličnost je spajala strogost u principima sa jednostavnošću u svakodnevicu. Bio je istovremeno duhovni učitelj i politički lider, a za mnoge sledbenike i simbol otpora imperijalizmu i ne-

pravdi. Porodični život su pratile i lične tragedije – stariji sin Mostafa preminuo je pod sumnjivim okolnostima 1977, a mlađi sin Ahmad 1995. godine. Njegovu porodicu nastavili su da predstavljaju unuci i potomci, među kojima i Sejed Hasan Homeini, danas aktivan u verskom životu Irana.

Homeinijeva smrt 1989. godine izazvala je jedno od najvećih pogrebnih okupljanja u savremenoj istoriji, kojem je prisustvovalo više miliona ljudi. Njegovo nasleđe živi kroz Islamsku Republiku Iran, ali i kroz njegovu misao koja povezuje teologiju, etiku, gnozu i politiku u jedinstven okvir.

Mauzolej imama Homeinija, Teheran

Imam Homeini je ostao jedna od najuticajnijih ličnosti 20. veka u islamskom svetu. Kao osnivač Islamske Republike Iran, spojio je verski autoritet i političku vlast u model koji i danas oblikuje Iran i njegovu ulogu u svetu. Njegova misao, zasnovana na spoju duhovnosti, etike i politike, nastavlja da inspiriše sledbenike širom sveta, dok njegovo nasleđe ostaje predmet i divljenja i kontroverzi.

Alame Muhamed Husejn Tabatabai (1903–1981)

Filozof, komentator Kur'ana i obnovitelj islamske misli

Alame Sejid Muhamed Husejn Tabatabai rođen je 1903. godine u Tabrizu, u uglednoj ulemanskoj porodici čiji su preci bili istaknuti verski učenjaci. Detinjstvo mu je obeleženo gubitkom oba roditelja, ali je rano pokazao izuzetnu nadarenost za učenje i kontemplaciju. Nakon osnovnih studija arapskog jezika i *Kur'ana*, sa trinaest godina je otišao u Nadžaf, jedno od središta šiitskog znanja. Tokom jedanaest godina učenja tamo je slušao predavanja velikih autoriteta poput ajatolaha Muhameda Husejna Esfahanija i ajatolaha Nainija, dok je ključni duhovni uticaj na njega izvršio Mirza Ali Kazi, koji ga je uveo u islamsku gnozu i mistički put.

Po povratku u Iran, zbog materijalnih teškoća proveo je gotovo deceniju baveći se poljoprivredom u Tabrizu – vreme koje je sam kasnije opisivao kao „duhovni gubitak“, iako je i tada napisao niz manjih filozofskih i teoloških traktata. Godine 1945. preselio se u Kom, gde je započeo svoju pravu akademsku i pedagošku misiju.

Pedagoški rad i intelektualni uticaj

U Komu je predavao filozofiju, tefsir i teologiju, razvijajući pristup koji je bio istovremeno inovativan i hrabar. Smatrao je da se *Kur'an* i predanja ne mogu istinski razumeti bez filozofskog i logičkog aparata, pa je pokrenuo sistematska predavanja iz filozofije i tefsira – što je u tadašnjoj klimi bilo neuobičajeno, pa i osporavano. I pored otpora konzervativnijih krugova, istrajavao je u svom uverenju da islamsko

Alame Muhamed Husejn Tabatabai

društvo mora posedovati racionalnu odbranu vere pred izazovima modernih intelektualnih tokova.

Kroz njegove učionice prošle su generacije mislilaca koji su kasnije oblikovali intelektualni i duhovni pejzaž Irana, među njima Morteza Motahari, ajatolah Abdulah Dževadi Amoli, ajatolah Misbah Jazdi, Sejed Husein Nasr i mnogi drugi.

Susreti sa Anrijem Korbenom

Od 1958. do kasnih sedamdesetih godina Tabatabai je redovno vodio filozofske dijaloge sa francuskim iranistom Anrijem Korbenom. Uprkos napornim putovanjima iz Koma u Teheran, ovi susreti postali su žarište plodonosnih debata i most između islamske i zapadne filozofske tradi-

cije. Razgovori su obuhvatali metafiziku, hermeneutiku, istoriju filozofije i teologiju, a njihovi rezultati su objavljeni na persijskom, arapskom, francuskom i engleskom jeziku. Ovi susreti su ostali dragoceno svedočanstvo o Tabatabaijevoj sposobnosti da ravnopravno i kreativno vodi dijalog sa savremenim evropskim filozofskim strujanjima.

Najznačajnija dela

Tefsir al-Mizan fi tafsir al-Kur'an

Najveće i najpoznatije Tabatabaijevo delo jeste dvadesetotomni komentar *Kur'ana al-Mizan*. Njegova metoda se zasnivala na principu „*Kur'an* tumači *Kur'an*” – svaki ajet osvetljava se pomoću drugih ajeta, umesto da primarno zavisi od predaja ili spoljašnjih filozofskih pojmova. Time je postavio temelje modernoj šiitskoj egzezezi. U *al-Mizanu* je pokazao kritički odnos prema teološkim, sufijskim i racionalističkim pristupima koji su, po njegovom mišljenju, često iskrivljavali duh *Kur'ana*. Njegovo tumačenje odlikuje se racionalnošću, uravnoteženošću i otvorenošću prema univerzalnim pitanjima savremenog čoveka, pa se ovo delo smatra jednim

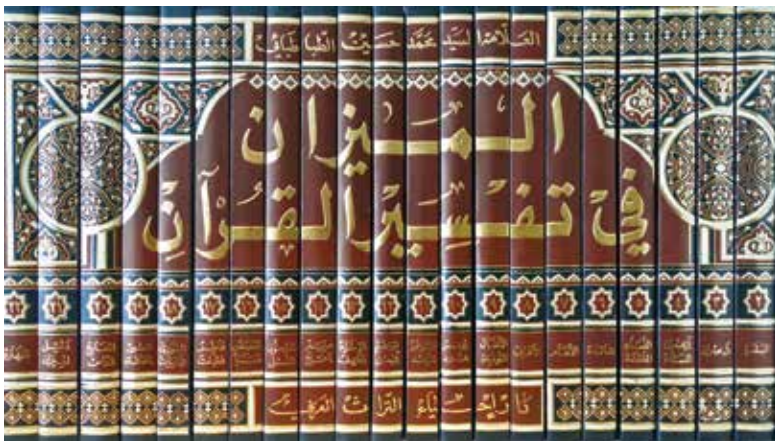
od najuticajnijih šiitskih komentara *Kur'ana* u 20. veku.

Usul-e falsafe va ravesh-e realism (*Načela filozofije i metoda realizma*)

Ovo petotomno delo predstavlja sistematski odgovor na materijalizam i marksizam. Tabatabai u njemu razrađuje ključne filozofske teme – prirodu znanja, vrednost spoznaje, uzročnost, jedinstvo i mnoštvo, dokazuje za postojanje Boga – i otvara prostor za dijalog sa evropskom filozofijom. Tekstove je pratio komentarima njegov učenik Morteza Motahari, što je knjizi dalo izuzetnu jasnoću i učinilo je temeljnim udžbenikom u savremenim seminarijama.

Bidayat al-hikma i *Nihayat al-hikma*

Ova dva priručnika predstavljaju osnovu i vrhunac njegovog filozofskog sistema. *Bidayat* je namenjena početnicima i sažima glavne pojmove tradicije Mule Sadre, dok *Nihayat* nudi dublju analizu za napredne studente. I danas su standardna dela u nastavi islamske filozofije širom šiitskog sveta.

„*Al-Mizan fi tafsir al-Kur'an*” — komentar *Kur'ana* u 20 tomova

Ši'a u islamu

Na inicijativu Sejida Huseina Nasra i profesora Kena Morgana, Tabatabai je napisao ovo delo s namerom da zapadnoj publici predstavi šiitsku misao. Knjiga je jasno i sistematski prikazala istoriju, učenja i filozofiju šiizma, postavši jedno od ključnih uvodnih dela u modernoj akademskoj literaturi.

Uloga u savremenom islamskom mišljenju

Iako nije bio političar u užem smislu, Tabatabai je duboko promišljao društvene i idejne izazove svoga doba. U vremenu kada su Iranom kružile ideje marksizma, liberalizma i egzistencijalizma, on je ponudio racionalni i duhovni odgovor iz islamske perspektive. Njegova

Kritika marksizma bila je važan doprinos u odbrani religijskog mišljenja. Njegov značaj ne leži samo u komentaru *Kur'ana* ili filozofiji, već u jedinstvu racionalne analize, tradicionalne vere i duhovnog iskustva. Zbog toga ga mnogi smatraju mudžadidom – obnoviteljem islamske misli – u liniji sa velikanima poput Mule Sadre.

Nasleđe

Alame Tabatabai je preminuo 1981. godine u Komu, u 79. godini života, i sahranjen je u haremu hazreti Ma'sume. Njegova dela, a posebno *al-Mizan*, ostaju trajni temelj islamske filozofije i tefsira u 20. veku. Kroz svoje učenike i knjige nastavio je da oblikuje savremenu šiitsku misao i da bude inspiracija generacijama muslimanskih mislilaca.

Univerzitet Alame Tabatabai u Teheranu najveći je iranski državni univerzitet usmeren na humanističke i društvene nauke. Osnovan je nakon revolucije, 1983. godine, spajanjem nekoliko fakulteta. Sa preko 15.500 studenta i 422 redovna člana fakulteta, univer-

zitet je pod nadzorom iranskog Ministarstva nauke, istraživanja i tehnologije. Akademski obim Univerziteta Alame Tabatabai proširen je 2013. godine osnivanjem Fakulteta za statistiku, matematiku i računarstvo.

Morteza Motahari (1920–1979)

Intelektualni arhitekta Islamske revolucije

Morteza Motahari bio je šiitski pravnik, filozof, teolog i pisac, učenik Alame Tabatabajija i imama Homeinija, te jedna od najuticajnijih intelektualnih ličnosti Irana u 20. veku. Pre Revolucije je stekao ugled polemikama protiv marksizma i predavanjima u kulturno-verskom centru *Hoseinije Eršad* u Teheranu, dok je nakon 1978/79. postao jedan od ključnih ideologa i organizatora prelomnih događaja, sa važnom ulogom u formiranju Saveta Islamske revolucije. Njegova posebnost se ogledala u spoju vernosti tradiciji i svesti o „zahtevima vremena“, kao i u daru da složene pojmove iznese jasno i pristupačno.

Život i obrazovanje

Morteza Motahari je rođen 3. februara 1920. u Farimanu (Horasan), u uglednoj učenoj porodici: otac mu je bio istaknuti verski učitelj. Prve verske nauke pohađao je sa trinaest godina u medresi u Mešhedu, a potom je nastavio u Komu, gde je osam godina slušao predavanja ajatolaha Burudžerdija i dvanaest godina učio etiku i islamsko pravo kod imama Homeinija. Kratak boravak u Isfahanu (1941/42) pokazao se prekretnicom: tada upoznaje Mirzu Alija Agu Širazija, čiji će uticaj presudno oblikovati njegova razmišljanja o *Nahdž al-Belaği*, što će kasnije prerasti u predavanja i knjige. Još jedan važan susret dogodio se 1950, kada je upoznao Alamu Tabatabajija. Iako je formalno pohađao njegova predavanja tri godine, njihovo intelektualno prijateljstvo trajalo je sve do Motaharijeve smrti.

Morteza Motahari

Godine 1952. Motahari se preselio u Teheran, gde je predavao u školama *Sepahsalar* (današnji Univerzitet *Šahid Motahari*) i *Marvi*. Od 1955. postao je profesor na Fakultetu za teologiju Univerziteta u Teheranu, gde je držao predavanja iz logike, filozofije, teozofije, usuli-fikha i istorije filozofije. U tom periodu pokrenuo je i izdavanje dela *Osnove filozofije i metoda realizma* (*Asl-e falsafe va ravesh-e reālizm*), sa beleškama i komentarima, kojim je široj publici približio ideje Alame Tabatabajija. Njegov angažman, međutim, često ga je dovodio u sukob s vlastima: više puta je hapšen (1963, 1970, 1971), bio pod nadzorom i izložen zabranama, a 1976. godine i

prisilno penzionisan. Uprkos tome, te iste godine učestvovao je u osnivanju Udruženja borbenog sveštenstva (*Jāme'e-ye Rowḥāniyyat-e Mobārez*). Krajem 1978. otputovao je u Pariz, gde mu je imam Homeini poverio značajnu ulogu u formiranju Saveta Revolucije.

Učitelji i duhovne smernice

Motahari je često naglašavao dug trojici svojih učitelja. U imamu Homeiniju, kako je govorio, „pronašao sam svoje izgubljeno ja“, od Alame Tabatabaija preuzeo je filozofsku disciplinu i sposobnost sistematskog mišljenja, dok je Mirzu Alija Širazija video kao oličenje pobožnosti i čvrstog uverenja. Njih trojica su oblikovali tri osnovne ose njegovog identiteta: revolucionarnu etiku i političku budnost, filozofsku preciznost i teozofsku širinu, te moralnu i stožernu duhovnost.

Intelektualni profil

Motaharijev stil je spajao jasnoću i disciplinu: složene teme je izlagao jedno-

Motahari kao student

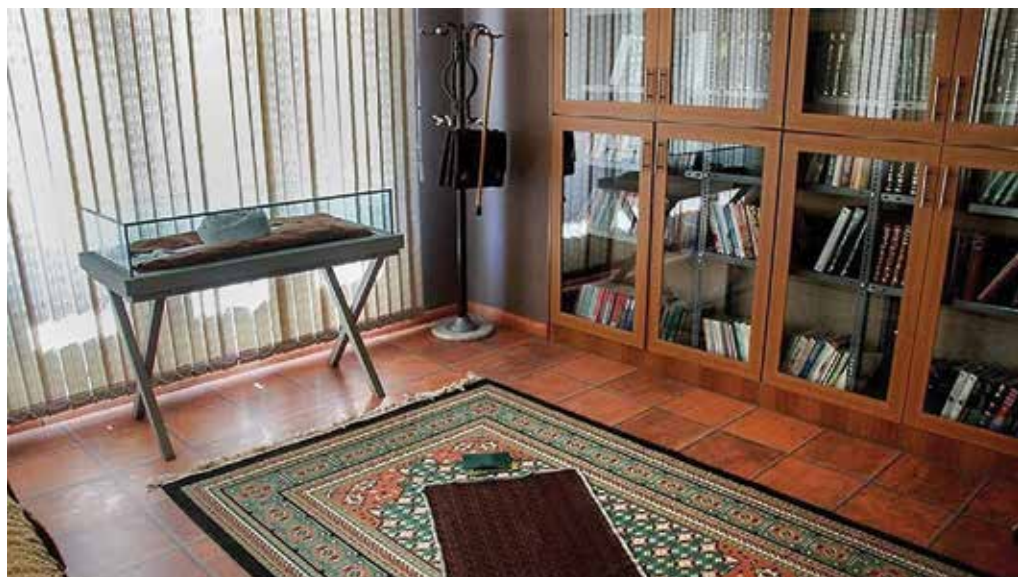
stavnim jezikom, ne gubeći snagu argumenta. Kao profesor i propovednik nastojao je da modernizuje versku literaturu – primer za to je zbirka *Dāstān-e rāstān*, moralne priče napisane savremenim perzijskim jezikom. Osnovna pitanja islamske filozofije, fikha i akaida obrađivao je metodom „pretpostavka–dedukcija“, omogućavajući čitaocima da prate unutrašnju logiku izlaganja. Poseban odjek je imala njegova kritika materijalizma i marksizma: u knjizi *Razlozi sklonosti materijalizmu* (1971) analizirao je filozofske, društvene i istorijske uzroke sekularnog skretanja.

Svoj najpotpuniji pogled na islamski svetonazor Motahari je razvio u predavanjima *Uvod u islamski svetonazor*, gde je razrađivao ključne teme poput tevhida, poslanstva i eshatologije. U knjizi *Mas'ala-ye hidžāb* temi hidžaba pristupio je analitično i pedagoški, dok je u delu *Hamāse-ye Hoseini* nastojao da razluči istorijsko jezgro od kasnijih naracija o Ašuri, insistirajući na etičkom smislu Huseinovog ustanka, a ne na sentimentalnom pristupu.

Dela

Najznačajnija dela Morteze Motaharija obuhvataju širok dijapazon tema:

- *Osnove filozofije i metod realizma* (sa komentarima)
- *Uvod u islamski svetonazor* (*Jednoboštvo; Poslanstvo; Proživljenje...*)
- *Razlozi sklonosti materijalizmu*
- *Božanska pravda* (*‘Adl-e Elāhī*)
- *Sistem prava žene u islamu; Pitanje hidžaba*
- *Poznavanje Kur’ana; Istraživanje Nahdž al-belāge*
- *Međusobni doprinosi islamu i Irana*
- *Priče o pravednima* (*Dāstān-e rāstān*)
- *Ustanak i revolucija imama Mehdijs; Duhovna kazivanja*

Radna soba Morteze Motaharija u njegovom memorijalnom muzeju u Teheranu

Komentari *Manzume* Mule Hadija Sabzevari i drugih klasičnih filozofskih tekstova. Njegova sabrana dela objavljena su u 28 tematskih tomova, a uz njih je ostalo i na desetine hiljada istraživačkih beležnica i kartica.

Uloga u Revoluciji

Motahari je bio jedan od najbližih savetnika imama Homeinija, ali i jedan od glavnih organizatora i ideologa pokreta. Njegov rad u *Hoseinije Iršadu* oblikovao je novu formu religijskog diskursa, dok je u Savetu Islamske revolucije dao presudan doprinos u artikulisanju temelja buduće Islamske Republike. Njegove knjige i predavanja postali su ideološka osnova pokreta, što su više puta isticali i imam Homeini i ajatolah Hamnei.

Mučeništvo

U noći 1. maja 1979. godine Motahari je ubijen u Teheranu u atentatu koji je izvela ekstremistička grupa *Furkan*, a ne-

posredni izvršilac bio je Mohamad Ali Basiri. Njegova smrt odjeknula je kao težak udarac mladom revolucionarnom pokretu. Imam Homeini ga je nazvao „dragim sinom i snažnim osloncem naučnih i verskih škola” i izrazio duboko žaljenje zbog „neprocenjivog gubitka za islam i nauku”.

Nasleđe

Motahari je ostavio neizbrisiv trag u iranskoj intelektualnoj tradiciji, pokazujući da se klasična učenost može preneti na savremen i razumljiv jezik, a da se ne izgubi dubina. Njegova dela i danas su polazna tačka za studente teologije, filozofije i društvene misli. U Iranu mnogobrojne univerzitetske institucije, kulturni centri i godišnje nagrade nose njegovo ime. Za jedne je intelektualni arhitekta Revolucije, za druge primer učitelja koji je tradiciju učinio jasnom i dostupnom savremenom čoveku – uvek polazeći od uverenja da se istina mora braniti argumentom, jasnoćom i etikom.

Alame Mohamad-Taki Džafari (1923–1998)

Filozof integrativnog pogleda: razum, objava i lepota

Alame Mohamad-Taki Džafari bio je učenjak enciklopedijske širine – filozof, teolog, pravnik, tumač klasika i mislilac koji je istrajno nastojao da poveže razum, duhovno iskustvo i umetnost. Školovao se u Tabrizu, Nadžafu i Komu, gde je stekao stepen mudžtehida, a zatim je izgradio opus koji obuhvata filozofiju, irfan i mistiku, jurisprudenciju, filozofiju nauke i estetiku. Višedecenijski rad na Rumijevoj *Mesneviji* (15 tomova) i na *Nehdžul-belagi* (27 tomova) učvrstio ga je kao jednog od najznačajnijih komentatora islamske duhovne i intelektualne baštine u 20. veku.

Životni put

Rođen u Tabrizu, Džafari je još u ranoj mladosti pokazivao izrazitu sklonost ka učenju i kontemplaciji. Studije je započeo u rodnom gradu, a potom ih nastavio u svetim gradovima Nadžafu i Komu, gde je dostigao rang mudžtehida. U zrelim godinama predavao je logiku, filozofiju, fikh i ekonomiju, držao javna predavanja i aktivno učestvovao u intelektualnim raspravama. Bio je primer skromnosti i duhovne staloženosti; živio je u jednostavnoj kući u južnom Teheranu, uvek otvorenoj za studente i tragaoce za znanjem, gde je, lišen ikakvog formalizma, strpljivo odgovarao na svako njihovo pitanje. Džafarijev pedagoški etos ogledao se u dostupnosti i nežurbi: slušao je, odgovarao, bodrio – i kada je bio umoran. Odbijao je ogovaranje i omalovažavanje drugih učenjaka, čuvajući etiku razgovora kao deo intelektualne časti. Upravo ga je ta nenametljiva skrom-

Alame Mohamad-Taki Džafari

nost učinila istinski uticajnim: znanje je spajao s karakterom.

Premинуo je 1998. godine u Londonu tokom lečenja, a sahranjen je u Mašhadu, u blizini svetilišta imama Rize.

Intelektualni profil i ključne ideje

Integralni čovek

Džafarijev filozofski horizont spaja razum, intuiciju i duhovnu percepciju u pojam integralnog čoveka – bića koje teži harmoniji materijalnog i metafizičkog, etike i spoznaje, mišljenja i delanja. Zbog toga stalno naglašava unutrašnje usavršavanje i ličnu odgovornost, ali i kritički odnos prema savremenim znanjima.

Razum i objava

Zapadnu misao ne preuzima imitativno, već je kritički dovodi u dijalog sa islaskim uvidima. Pravi razliku između nepromenljive suštine Objave i istorijski promenljivih horizonata razumevanja, pa klasične tekstove tumači kao žive izvore koji zahtevaju novo čitanje u svakom vremenu.

Umetnost i estetika

Za Džafarija je umetnost most između prolaznog i večnog, vid epifanije čovekovih unutrašnjih potencijala. U knjizi o umetnosti i estetici – posmatranoj iz islamske i zapadne perspektive – uspostavlja dijalog tradicijâ, ne da bi relativizovao istinu, već da bi probudio kriterijume lepog, uzvišenog i istinitog.

Dijalog sa savremenom mišlju

Džafari je vodio dijalog sa Kantom, Hajdegerom, Darwinom, Tolstojem i mnogim drugima – ne apologetski, već komparativno i kritički. Njegove studije o slobodi i determinizmu razgraničavaju domete ljudske volje i odgovornosti, rasprave iz filozofije nauke preispituju metode, pretpostavke i opseg naučnog objašnjenja, a susret s Tolstojevim duhovnim traganjima otvara međukulturnu ravan dijaloga.

Izabrana dela

Komentari klasičnih tekstova

- *Mesnevi* (15 tomova) – Džafari Ru mija ne tumači samo kao pesnika, već pre svega kao metafizičara i pedagoga duše. Njegova egzegeza razlaže pojmove ljubavi, samospoznaje, savršenstva i duhovnog uspona, pokazujući kako simbolički jezik poezije vodi do ontoloških i etičkih uvida. Komentar

se razvija na preseku filologije, teologije, filozofije i duhovne prakse.

- *Nehdžul-belaga* (27 tomova) – u prevodu i komentaru ovog dela Džafari spaja preciznost jezika sa filozofskim tumačenjem pojmova poput pravde, slobode, odgovornosti, mudrosti i dostojanstva. Tekst imama Alija sagledava kao živi okvir za savremenu etiku i političku filozofiju.

Filozofija i teologija

- Poređenja islamske i zapadne filozofije (epistemologija, ontologija, antropologija).
- Razum i objava u moralnoj sintezi (*Filozofija i etika*).
- Ljudska sloboda i determinizam (volja, odgovornost, sudbina).

Estetika i kultura

- *Umetnost i estetika* iz islamske i zapadne perspektive – umetnost kao most između prolaznog i večnog.
- Kritički ogledi o modernoj misli i filozofiji nauke.
- Studije i komentari o Kantu, Hajdegeru, Darwinu, Tolstoju i drugim misliocima.

Nasleđe i aktuelnost

U vremenu razapetom između racionalizma i nihilizma, Džafarijeva misao nudi sintezu uma i srca – put samospoznaje koji ne odustaje ni od istine Objave ni od zahtevnosti razuma. Njegovi veliki komentari (*Rumi*, *Nehdžul-belaga*), filozofski ogledi i javna predavanja ostavili su trajne putokaze novim generacijama.

Alame Mohamad-Taki Džafari ostaje učitelj integriteta: misliti do kraja, verovati bez fanatizma i stvarati lepotu koja uzdiže – sve to u službi integralnog čoveka i njegove težnje istini

Džalal Al-e Ahmad (1923–1969)

Pisac, sociolog i kritičar „zaraze sa Zapada”

Džalal Al-e Ahmad bio je jedan od najuticajnijih iranskih intelektualaca i književnika 20. veka, poznat kao sociokulturni kritičar, esejista i prevodilac. Njegova dela su obeležila intelektualnu klimu Irana 1950-ih i 1960-ih godina, posebno knjiga *Gharbzadegi* (Zaraženost Zapadom), koja je postala simbol kritike kulturne zavisnosti i imitacije Zapada. U njemu se spajaju angažovana književnost, društvena analiza i politička misao, zbog čega je Al-e Ahmad ostao figura na preseku između religijskih, nacionalnih i modernističkih struja iranske misli.

Rođen je 1923. godine u porodici snažne verske tradicije, koja je poreklo vodila od imama Muhameda al-Bakira. Njegov otac šejh Ahmad bio je alim (verski učesnik), dok su i drugi članovi porodice pripadali sveštениčkom staležu. Detinjstvo je proveo u Teheranu, u kvartu Pačinar, gde je otac bio imam lokalne džamije.

Iako je porodica očekivala da nastavi očevim stopama, Al-e Ahmad je odabrao drugi put. Radio je kao časovničar i električar, a u tajnosti je završio večernju školu *Dar al-Funun* (1943). Već naredne godine priključio se partiji Tude, najjačoj marksističkoj organizaciji u Iranu, i potpuno se udaljio od religijskog života. Brzo je napredovao, pisao za partijska glasila i postao istaknuti član Centralnog komiteta.

Nakon raskida s partijom Tude 1947. godine, zbog njenog podaničkog odnosa prema Sovjetskom Savezu, okrenuo se književnosti i prevođenju francuskih autora. Njegova supruga je bila poznata spi-

Džalal Al-e Ahmad

sateljica Simin Danešvar, s kojom je delio život i književno partnerstvo.

Književni rad i antropološki ogledi

Al-e Ahmad je književnu karijeru započeo zbirkama pripovedaka *Did va Bazdid* (1945) i *Az Ranji ke Mibarim* (1947), u kojima je izražen duh socrealizma i kritika religijskih običaja. Kasnije je napisao roman *Modir-e madrase* (Direktor škole), zasnovan na sopstvenim iskustvima iz prosvetnog rada, kao i niz antropoloških monografija poput *Ourazan* (1954) i *Kharg* (1960). Ova istraživanja sela i ostrva bila su njegov pokušaj da Iranci „ponovo upoznaju sami sebe” i da svoju društvenu stvarnost sagledaju nezavisno od zapadnih kriterijuma.

Poštanska marka sa likom Džalala Al-e Ahmeda, Iran, 1988.

Gharbzadegi – Zaraza sa Zapada

Najpoznatije i najuticajnije delo Džalala Al-e Ahmada jeste *Gharbzadegi* (Zaraza sa Zapada), objavljeno 1962. godine. Knjiga predstavlja prelom u njegovom stvaralaštvu i analizira „bolest” zavisnosti od Zapada – od tehnologije i ekonomije, do kulture i mentaliteta. Sama kovanica *gharbzadegi* postala je trajni deo persijskog jezika i političkog vokabulara.

Za Al-e Ahmada, ovaj pojam nije označavao puki povratak islamu, već potragu za autentičnim kulturnim i nacionalnim identitetom Irana, oslobođenim kolonijalne potčinjenosti. Time je postao jedan od prvih mislilaca koji su jasno ukazali na istorijsko i savremeno suprotstavljanje Zapada i islamskog sveta.

Povratak religiji i poslednje godine

Iako je u mladosti napustio islam, u kasnijim godinama Al-e Ahmad je pokazivao sve veće interesovanje za religiju. Njegov putopis *Khassi dar Miqat* (Izgubljen u gumi), nastao nakon hadža 1964. godine,

otkriva novo promišljanje vere i njenog mesta u savremenom društvu.

Poslednja dela – roman *Nafrin-i Zamin* (Prokletstvo zemlje, 1967) i studija *Dar Khedmat va Khiyanat-e Raushanfekran* (O službi i šteti intelektualaca) – svedoče o njegovoj trajnoj zaokupljenosti socijalnom ulogom pisaca i odgovornošću intelektualaca.

Al-e Ahmad je preminuo 1969. godine u selu u Gilanu, a sahranjen je u Reju, južno od Teherana. Njegovo ime i delo ostali su simbol kritičke misli i traganja za kulturnim identitetom u savremenom Iranu.

Nasleđe i uticaj

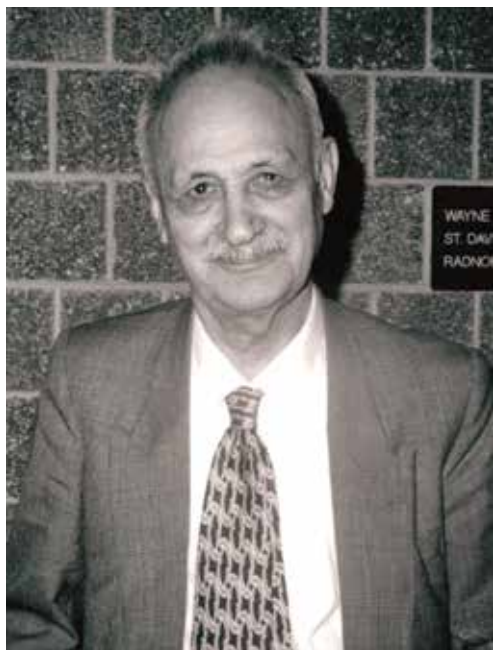
Džalal Al-e Ahmad ostao je upamćen kao jedan od najuticajnijih iranskih intelektualaca 20. veka. Njegova kritika „zaraze sa Zapada” postavila je temelje ideološkog preispitivanja koje je snažno oblikovalo generaciju mislilaca i političkih aktivista, među kojima i Alija Šarijatija. Njegova dela i danas se čitaju kao dijanagnoza krize identiteta, ali i kao traganje za autentičnim putem Irana između tradicije i modernosti.

Abdolhosein Zarinkub (1923–1999)

Istoričar, književni kritičar i tumač iranske kulture

Abdolhosein Zarinkub rođen je u Borudžerd, u zapadnoiranskoj provinciji Lorestan. Osnovno obrazovanje je stekao u rodnom mestu, a srednju školu (književni smer) završio je u Teheranu. Po povratku u Borudžerd radio je kao učitelj i tada je objavio svoju prvu knjigu *Filozofija, pesma ili istorija razvoja poezije i pesništva u Iranu*.

Godine 1945. upisao se na studije persijske književnosti na Univerzitetu u Teheranu, gde je diplomirao 1948, a potom nastavio doktorske studije. Doktorsku disertaciju *Nekritički pesnik, istorija i principi pesništva* odbranio je 1955. godine pod mentorstvom Badiuzamana Foruzanfara.

Abdolhosein Zarinkub

Već tokom studija uključio se u međunarodne projekte: 1951. godine pozvan je da učestvuje u prevođenju članaka za *Enciklopediju islama*. Od 1956. radio je kao docent na Univerzitetu u Teheranu, gde je tokom narednih decenija predavao istoriju islama, istoriju religija, teologiju i istoriju sufizma. Gostovao je i na mnogim fakultetima u Iranu, a od šezdesetih godina držao je predavanja na prestižnim univerzitetima širom sveta – *Oksfordu*, *Sorboni*, u Indiji, Pakistanu, Kaliforniji i na *Prinstonu* (1968–1970).

Posle Islamske revolucije nastavio je univerzitetski rad i intenzivno sarađivao sa Centrom za *Veliku islamsku enciklopediju*, kome je poklonio više od 6500 knjiga i časopisa. Preminuo je 24. septembra 1999. godine u Teheranu, u 76. godini života.

Glavna dela i oblasti istraživanja

Abdolhosein Zarinkub je autor deseti-na knjiga i stotina članaka na persijskom, engleskom i francuskom jeziku. Njegov rad obuhvata nekoliko ključnih oblasti.

Istorija Irana i islama

Njegovo najpoznatije delo jeste *Dva veka ćutanja (Do Qarn-e Sokut)*, u kojem opisuje period od arapskog osvajanja Irana do oblikovanja novih kulturnih i jezičkih formi. Knjiga postavlja ključno pitanje kako je moćna sasanidska civilizacija mogla pasti pred malobrojnim, nepismenim osvajačima. Iako je prikaz ponekad pesimističan, Zarinkub naglašava i snagu

iranskog identiteta koji se, nakon perioda „tišine“, ponovo javlja kroz književnost i kulturu. Ovo delo je izazvalo snažne reakcije i mnogobrojne polemike.

U knjigama *Zora islama* i *Karijera islama* proučavao je prve vekove islamske civilizacije, dok je u *Istoriji Irana posle islama* dao širok pregled društvenih i kulturnih promena. Posebno značajno delo jeste *Bilans islama*, u kojem naglašava da islamska civilizacija predstavlja jedan od vrhunaca svetske istorije. Tu ublažava svoje ranije tvrdnje iz *Dva veka ćutanja*, ističući da arapska osvajanja nisu nužno značila uništenje iranske kulture, već i otvaranje novog civilizacijskog horizonta.

Književna kritika i komparativna književnost

Njegova knjiga *Naqd-e Adabi* (Književna kritika) smatra se temeljnim delom moderne persijske književne teorije. U njoj je spojio tradicionalnu persijsku poetiku sa savremenim metodama komparativne književnosti, postavši jedan od utemeljivača moderne iranologije.

Rumi i sufizam

Posebno mesto u njegovom radu zauzimaju istraživanja o Dželaludinu Rumiju. Knjige *Serr-e Nej* (Tajna frule), *Bahr dar Kuzeh* (More u krčagu) i *Peleh peleh ta molaghate Khoda* (Stepenik po stepenik do susreta s Bogom) nude dubinsku analizu *Mesnevi*e i Rumijevo duhovnog univerzuma.

Hafiz i persijski misticizam

U delima *Az Kuče-je Rendan* (Uličicom pijanica) i *Arzesh-e Miras-e Sufi-jeh* (Vrednost sufijskog nasleđa) Zarinkub se posvetio Hafizu i širem fenomenu sufijskog nasleđa u iranskoj kulturi, naglašavajući

njegovu trajnu važnost za književni i duhovni identitet Irana.

Recepcija i značaj

Zarinkubova dela su oblikovala generacije čitalaca i istraživača. Delo *Dva veka ćutanja* otvorilo je krupna pitanja kulturnog identiteta i odnosa Irana i islama, ali je istovremeno izazvalo i oštre polemike. Morteza Motahari ga je u knjizi *Međusobne usluge islama i Irana* kritikovao zbog, kako je smatrao, previše pesimistične slike, dok je Ferejdun Adamijat ocenio da se Zarinkub previše oslanja na zapadnu historiografiju. Nasuprot njima, savremeni istraživači ističu njegovu hrabrost da menja sopstvene stavove i revidira zaključke, što pokazuje intelektualnu otvorenost i samokritičnost.

Zarinkub je bio most između naučne preciznosti i literarnog izraza. Njegova dela nisu ostajala zatvorena u akademskim krugovima: pisao je jasno, nadahnuto i pristupačno, pa su mnoga od njih postala bestseleri u Iranu. Zbog toga se s pravom naziva „ocem moderne persijske književne kritike“.

Abdolhosein Zarinkub bio je jedan od najznačajnijih savremenih iranista, istoričara i književnih kritičara. Spojio je strogu naučnu metodologiju sa književnim stilom, čineći svoja dela pristupačnim širokoj publici. Njegova istraživanja o Rumiju, Hafizu, sufizmu i istoriji Irana i islama ostavila su trajni trag, dok su *Dva veka ćutanja* i druga dela otvorila ključne rasprave o identitetu, tradiciji i modernosti u Iranu.

Dr Mohsen Džahangiri (1929–2019)

Most između tradicije i savremenosti

Dr Mohsen Džahangiri bio je jedan od najuglednijih iranskih filozofa i proučavalaca islamskog misticizma (irfana) u drugoj polovini 20. века. Spojio je temeljno poznavanje klasične šiitske učene tradicije sa akademskom filozofijom, posebno u komparativnim studijama Ibn Arebija i zapadne metafizike (pre svega Spinoze).

Život i obrazovanje

Rođen 1929. u Zijaabadu (Kazvin), rano je stekao versko obrazovanje, a potom je u Komu pohađao nastavu kod velikih učitelja: ajatolaha Hvansarija, Kuhkama-reija, Burudžerdija i Alame Tabatabaija. Po povratku u Teheran završava srednju školu i 1954. upisuje studije filozofije na Univerzitetu u Teheranu, gde mu predaju Jahja Mahdavi i Anri Korben. Diplomirao je 1957, magistrirao 1967, a doktorirao 1973. disertacijom „Uporedna analiza jedinstva egzistencije u sufizmu Muhjidina Ibn Arebija i jedinstva supstance u filozofiji Baruha Spinoze“ (mentor Sajed Ahmad Ferdid). Odmah potom započinje dugogodišnje predavanje na Univerzitetu u Teheranu (kursevi: Zapadna filozofija od Bekona do Hjuma, Teorijski irfan).

Rad i doprinosi

Džahangiri je poznat po prevodima i komentarima Spinozinog korpusa, posebno po kritičkom čitanju *Etike* i pisama. Bavio se i Ibn Arebijem, istražujući jedinstvo egzistencije i ontologiju božanskih

Mohsen Džahangiri

imena i atributa, kao i Fransisom Bejkonom i novovekovnom metodologijom. Autor je univerzitetskih udžbenika i skriptata iz teorijskog irfana i istorije novovekovne filozofije, kojima je oblikovao generacije studenata i istraživača.

Priznanja

Tokom svoje karijere Džahangiri je dobio više značajnih priznanja. Godine 1989. proglašen je za izuzetnog profesora na Univerzitetu *Tarbijat Modares*, a 1998. za uglednog istraživača. Kao jedno od naj-

istaknutijih imena u oblasti filozofije u Iranu, odlikovan je 2002. nagradom *Čehrehā-ye Māndegār*¹, dok je 2012. u njegovu čast održana svečanost posvećena životnom delu, u organizaciji Udruženja za očuvanje kulturnih i naučnih dostignuća Irana.

Stil i etos

Džahangirijev rad su odlikovali metodička preciznost, filološka tačnost i asketski način života: daleko od publiciteta, potpuno posvećen predavanjima i istraživanju. Savremenici su ga opisivali kao

1 *Čehrehā-ye Māndegār* (Nezaboravna lica) – nacionalno priznanje Irana za istaknute ličnosti u oblasti nauke, kulture i umetnosti.

učitelja znanja, vrline i spoznaje (G. Avani), ali i kao autora čije stranice odlikuju istraživačka dubina i stilska preciznost (R. Davari).

Nasleđe

Dr Mohsen Džahangiri preminuo je 21. aprila 2019. u Teheranu, a sahranjen je u Aleji znamenitih groblja *Behešt-e Zahra*. Njegovo delo ostalo je svedočanstvo čiste metodologije u komparaciji Istoka i Zapada, generacijâ studenata oblikovanih u duhu stroge egzegeze i moralne skromnosti, kao i trajni dokaz da se iranska filozofska tradicija može izraziti modernim akademskim jezikom, a da pritom ne izgubi svoju unutrašnju duhovnu dubinu.

Karim Modžtahedi (1930–2024)

Filozof kao trajni učenik i graditelj mostova

Rođen u Tebrizu, odrastao u Teheranu, Modžtahedi potiče iz porodice s dubokim verskim i društvenim angažmanom. Njegov deda Mirza Džavad Modžtahedi, ugledni pravnik (*faqih*), imao je zapaženu ulogu u bojkotu duvana u Azerbejdžanu i pominje se u istorijskim knjigama i školskim udžbenicima. Osnovno obrazovanje završava u Teheranu, potom pohađa *Firuzbahram* i Koledž *Alborz*. Uprkos porodičnim očekivanjima da krene „sigurnim” putem (medicina, inženjering, pravo), bira filozofiju – iz uverenja da samo ona može dati odgovore na goruća pitanja tadašnjeg iranskog javnog života.

Pariz i Sorbona: godina učenja, siromaštva i formacije metode

Sa 18 godina odlazi u Pariz i upisuje se na *Sorbonu*. Posleratni Teheran naučio ga je kritičkoj raspravi; Pariz ga uči metodi. Prve dve godine su izuzetno teške: vreme Mosadeka, nestašice deviza, hladne sobe bez grejanja, studentski bonovi i dugi dani u biblioteci koja je radila do 22 sata. Ipak, kao „metodičan” student polaže opšti propedeutički ispit – tada jedini Iranac koji ga je položio.

Na *Sorboni* sluša Žana Vala, Žorža Gurviča, Žana Pijažea; kasnije se zbližava s Anrijem Korbenom, čije eruditsko poznavanje Avicene, Suhrevardija i Mule Sadre duboko utiče na njegov misaoni horizont. Magistraturu brani kod Žana Vala sa temom Kantove transcendentne analize, a doktorat (1964) – pod mentorstvom Anrija Korbena – izrađuje kao komparativnu

Karim Modžtahedi

studiju o Afzalu al-Dinu Kašaniju i zapadnim iluminacionistima. Upravo tada učvršćuje verovanje da filozof mora pre svega da bude istraživač i da „ostane učenik”.

Povratak u Iran i univerzitetska karijera

Nakon doktorata 1964. vraća se u Iran. Po predlogu Jahje Mahdavija, od 1968. do 2004. predaje na Univerzitetu u Teheranu (Filološki fakultet, Odeljenje za filozofiju). U penziji nastavlja istraživanja u Istraživačkom institutu za humanističke i kulturne studije. Tokom pedeset godina nastave, Modžtahedi oblikuje tri generacije studenata – naročito kroz kurseve iz Kanta, He-

gela, Dekarta, istorije filozofije i metodologije filozofskog rada. Bivši studenti ga opisuju kao „strogo disciplinovanog“ i „kantovski uređenog“, s harizmom koja je ulivala poštovanje i van učionice.

Pedagoški i intelektualni etos

Za Modžtahedija je filozofija „duh obrazovanja“ i temelj univerziteta; bez nje se lako gubi sadržaj, ostaje samo forma. Predavanje je, za njega, veština samopropitivanja: iznošenjem argumenta otkrivamo sopstvene manjkavosti i prinudno učimo dalje. Zato neprestano insistira na metodi, jezičkoj preciznosti i sporom čitanju. Upozorava na opasnost od površnog prevođenja i „uvoza“ terminologije bez razumevanja – „malo znanje jezika nije dovoljno za prevođenje filozofije“.

Istovremeno, ruši stereotip o suprotnosti „Zapada“ i „iransko-islamske“ misli: „Ni zapadne filozofije ne mogu se pravilno razumeti bez iransko-islamskih, niti se tradicionalne filozofije mogu celovito misliti bez finesa Zapada.“ U središtu mu je dvosmerna kompetencija: filigranski rad na klasičnim iranskim autorima i jednaka strogost prema modernim zapadnim sistemima.

Kant, Dekart i „ulazak“ moderne filozofije u Iran

Modžtahedi Kantovu kritičku filozofiju vidi kao prelom: ne zato što je sve posle „postalo kantovsko“, nego jer ona primorava na mišljenje – preispituje znanje, nauku i pretpostavke doba. Podjednako ga zanima i „istorija ulaska“ zapadne filozofije u Iran: od rane uloge Grofa de Gobinoa i prvog persijskog izdanja Dekartovog *Diskursa o metodi* (litografski *Hekamat-e Naserije*) do recepcije Hegela. Ta istorija, za Modžtahedija, nije kuriozitet, već metodološka lekcija: bez svesnog razumeva-

nja kako su ideje „stigle“, ne možemo ih plodno aproprirati.

Kultura kao palmina krošnja

Njegova slika kulture je „palmina krošnja“: ako je odsečemo od rasta (metod, jezik, istorijsko samorazumevanje), presušice joj koren. Odatle dolazi i njegov „nacionalni asketizam“: u Evropi, kaže, bio je svestan da je Iranac i da znanjem treba služiti Iranu – obaveza prema domovini, ali i prema sebi („biti pravedan prema sebi znači kloniti se neznanja“).

Glavni tematski doprinosi

- Kant: transcendentálna analiza, kategorije razuma, kritika kao stalni poziv na refleksiju (ulazna kapija generacija studenata).
- Hegel i modernost: sistem, istorija, logika; premostio „teške“ teme jasnim didaktičkim nizovima.
- Dekart: kao ključ za razumevanje modernog Zapada i kao figura iranske recepcije.
- Srednji vek i islamska filozofija: Suhrevardi, izvori „prosvetljenja“; veza s klasičnom skolastikom (*Duns Skot i Kant prema Hajdegeru*).
- Filozofija i Zapad / Filozofija istorije: dvostruka pismenost (iranska tradicija / zapadni kanon) kao jedini ispravan okvir razumevanja.

Knjige i urednički rad (izbor)

- *Kantova kritička filozofija* (najčitaniji uvod u Kanta na persijskom; više izdanja)
- *Upoznavanje Iranaca sa novim zapadnim filozofijama*
- *Filozofija i modernost*
- *Dekart i njegova filozofija*
- *O Hegelu i njegovoj filozofiji*
- *Filozofija u srednjem veku*

- *Sejid Džemaludin Asadabadi i nova misao*
- *Duns Skot i Kant prema Hajdegeru*
- *Suhravardi i njegove misli* (razmatranje izvora filozofije prosvetljenja)
- (urednički) *Islamske i zapadne škole i univerziteti u srednjem veku* (2000)

Napomena: Modžtahedijeva *Kantova kritička filozofija* postala je inicijacijska knjiga za studente – „mala, nepotpuna“, kako skromno kaže, ali s vrlinom da čitaoca poveže s Kantom.

Nagrade i priznanja

- Trajna ličnost iranske filozofije (2001)
- Priznanje *Uneska* i svetska zlatna medalja *Ibn Sina* (2009)
- Nominacija Nacionalne fondacije za talente za istaknutog profesora (2011)
- *Alborz* – nagrada za vrhunskog naučnika (2021)

Pedagoško nasleđe i stil

Svedočanstva studenata sažimaju njegov habitus: strogost koja oslobađa, zahtev za argumentom, odsustvo površnosti, pažnja prema reči i pojmu. „Kantovski red“ u njegovoj ličnosti nije bio poza, već pedagogija karaktera: filozofija kao navika radnog života, a ne retorika.

Zaključno: filozof kao trajni učenik

Karim Modžtahedi je u savremenu iransku filozofsku kulturu uneo metod, dvosmernu pismenost (Iran/Zapad) i pedagošku disciplinu. Više od dvadeset pet ključnih naslova i tri generacije studenata svedoče o „blagoslovljenom“ životu posvećenom ideji da je filozof – pre svega – onaj ko ostaje učenik. Njegova želja da ga pamte „po delima“ danas ima jasno uporište: u knjigama koje se čitaju, ne kao dogme, već kao pozivi na mišljenje.

„Voleo bih da me pamte ne po meni, već po mojim delima... da se čitaju i vrednuju, sa svim snagama i slabostima.”

– K. Modžtahedi

Sejed Husein Nasr (1933)

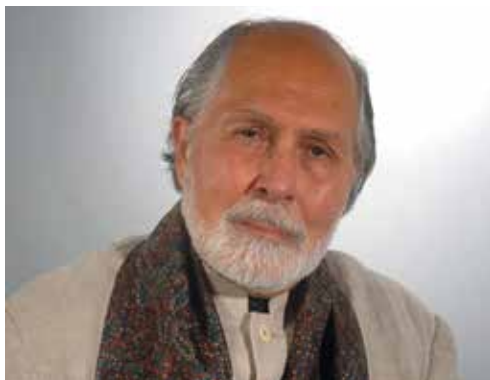
Svetionik tradicionalne mudrosti i „svetog znanja” u modernom dobu

Sejed Husein Nasr jeste iransko-američki filozof, islamolog i jedan od najuticajnijih savremenih tumača islamske filozofije i religijskih studija. Profesor je islamskih studija na Univerzitetu Džordž Vašington, autor više od 50 knjiga i 500 naučnih članaka. Njegov rad spaja islamsko filozofsko nasleđe sa perenijalnom (tradicionalističkom) filozofijom, a središnje teme su: metafizika (*scientia sacra*), svetost prirode, kritika modernizma i scijentizma, ezoterizam i egzoterizam religijâ, te međureligijski dijalog.

Život i obrazovanje

Sejed Husein Nasr rođen je u Teheranu i potiče iz ugledne sufijske porodice. Prve godine obrazovanja proveo je u Iranu, a srednju školu završio u SAD, u *Peddie School* u Nju Džerziju, gde je proglašen đakom generacije. Studije nastavlja na MIT-u, a potom na *Harvardu*, gde je diplomirao geologiju i geofiziku i doktorirao tezom o islamskim kosmološkim učenjima, kasnije objavljenom kao *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines*.

Po povratku u Iran postaje profesor filozofije i istorije nauke na Univerzitetu u Teheranu. Već u tridesetoj godini stiče zvanje redovnog profesora, reformiše nastavu filozofije i osniva institucije posvećene islamskoj misli, među njima i Imperijalnu iransku akademiju filozofije. Krajem sedamdesetih deluje kao gostujući profesor u SAD i Evropi, a nakon 1979.

Sejed Husein Nasr

godine nastavlja karijeru u Londonu, a potom u SAD (Juta, Harvard, Princeton, Templ, GWU). Održao je i prestižna Gifford predavanja i učestvovao u mnogobrojnim enciklopedijskim i izdavačkim projektima.

Osnovna učenja

Perenijalna filozofija i „religio perennis”

Nasr je jedan od najprepoznatljivijih savremenih zastupnika *philosophia perennis* – uverenja da sve autentične religije, uprkos razlikama u oblicima i zakonima, dele jednu transcendentnu istinu. U svom radu povezuje perenijaliste poput Renea Genona, Frithjofa Šuona i A. K. Kumarsvamijsa sa islamskim filozofima kao što su Ibn Sina, Suhrevardi, Ibn Arebi i Mula Sadra. Za njega, perenijalna istina nije nešto

„dokazivo“ poređenjem i analizom, već se otkriva i ostvaruje unutar žive tradicije – kroz simbol, obred i duhovnu praksu.

Scientia sacra (istinska metafizika)

Za Nasra metafizika nije spekulacija, već nauka o stvarnosti: znanje o apsolutu i o svetu posmatranom u svetlu apsoluta. To je osnov svih ostalih znanja jer hijerarhizuje postojanje (od Boga do prirode), tumači simbol i vraća svetost u saznanje. Moderno mišljenje, smatra on, osiromašilo je znanje redukcijom na empirijsko-racionalno, gubeći uvid u ontološku dubinu bića.

Intelekt, znanje i gnoza

Nasr razlikuje intelekt (unutrašnju svetlost, produžetak božanskog intelekta u čoveku) od razuma (diskurzivno mišljenje). Istinsko znanje je intuitivno i transformativno (*gnosis*): ono preobražava onoga ko zna. Zbog te veze znanje–bivanje filozofija nije „mentalna akrobatika“, već put duhovne realizacije.

Bog, svet i svetost

Bog je jedina istinska stvarnost; svet je njen relativni odsjaj. Čovek, stvoren „po liku“, posreduje između Neba i Zemlje. Izvorna harmonija narušena je padom, ali se može obnoviti povratkom tradicionalnoj mudrosti. Nasr insistira na osećanju za sveto: svetost je prisustvo apsoluta u vremenu i prostoru – u religiji, prirodi, umetnosti i znanju.

Egzoterizam i ezoterizam

Svaka religija ima egzoteričnu (zakonsku, formu) i ezoteričnu (unutrašnju, kontemplativnu) dimenziju. Obe su legitimne, ali različitog dometa. Gušenje ezoterizma vodi duhovnom isušivanju; zato

mnogi moderni ljudi dublji smisao traže u istočnim tradicijama.

„Transcendentno jedinstvo religija“ i dijalog

Na nivou božanske Esencije postoji jedinstvo istine prisutne u različitim tradicijama; na nivou formi – razlike su nužne i blagotvorne. Nasr je značajna figura međureligijskog dijaloga (posebno islam–hrišćanstvo). Dijalog je, za njega, i traženje istine i duhovna odgovornost religija pred sekularizovanim svetom.

Kritika modernizma i scijentizma

Po Nasrovom mišljenju, od renesanse naovamo znanje se udaljilo od svetosti, a čovek od njegovog nebeskog arhetipa. Sekularizacija uma rodila je niz reduktivnih ideologija (istoricizam, scijentizam, materijalizam...), a priroda je postala objekat eksploatacije. Scijentizam je „pretenzija nauke“ da bude jedini put do istine; Nasr traži integraciju nauke i metafizike kako bi se obnovilo celovito znanje.

„Sveta nauka“ i ekologija

Nasr se ubraja među pionire religijske ekologije. Po njegovom uverenju, ekološka kriza nije samo tehnički ili ekonomski problem, već pre svega duhovna i metafizička posledica – rezultat profanisanja prirode i zaborava njenog svetog značenja. Zato i rešenje ne može biti svedeno na tehnologiju: potrebno je obnoviti pogled na prirodu kao na *ajet* (znak) božije prisutnosti i ponovo uspostaviti epistemologiju jedinstva čoveka, sveta i Boga.

Umetnost

Tradicionalna umetnost je sveta; ona prenosi istinu i lepotu kroz simbol i ko-

smičke poretke forme, materijala i mera. Nasr suprotstavlja tu viziju modernoj umetnosti, često ego-centriranoj i lišenoj duhovnog aspekta.

Evolucija

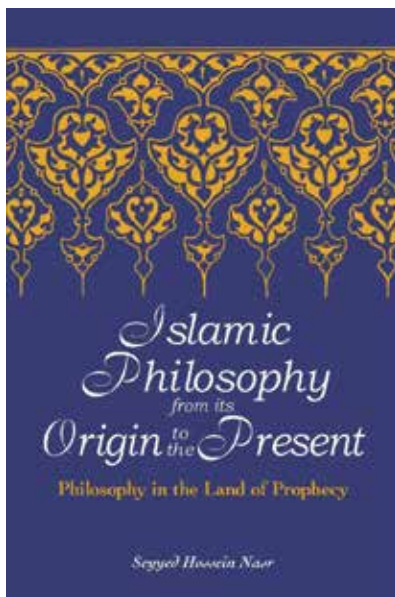
Nasr kritikuje evolucionizam kao ideologiju koja ekskluzivno tumači život materijalnim uzrocima, isključujući transcendentni poredak. Za njega kosmos i život imaju duhovne izvore koje nauka ne sme ignorisati.

Stil i metod

Nasr piše naučno precizno, ali simbolički osvešćeno: akademska erudicija stoji u službi metafizičkog uvida. Za razliku od modernih „neutralnih“ metodologija, njegova hermeneutika je teomorfna: istinu meri apsolutom, a ne samo empirijom.

Izbor iz dela

- *An Introduction to Islamic Cosmological Doctrines* (Uvod u islamske kosmološke doktrine) – klasična studija islamskih učenja o prirodi i kosmosu.
- *Three Muslim Sages: Avicenna–Suhrawardi–Ibn ‘Arabi* (Tri muslimanska mudraca: Avicena–Suhravardi–Ibn Arabi) – portreti triju stubova islamske filozofije i gnoze.
- *Islamic Philosophy from Its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy* (Islamska filozofija od njenih nastanaka do danas: Filozofija u zemlji proročanstva) – istorijsko-sistematski pregled filozofije proročke zemlje.
- *The Heart of Islam: Enduring Values for Humanity* (Srce islama: Trajne vrednosti za čovečanstvo) – temeljne vrednosti islama u savremenom svetu.

Sejed Husein Nasr, „Islamiska filozofija od njenih nastanaka do danas“ (Olbani, SAD, 2006)

- *The Garden of Truth: The Vision and Promise of Sufism* (Vizija i obećanje sufizma) – vizija sufizma kao puta spoznaje.

U njegovom opusu su i mnogobrojne sabrane studije o *scientia sacra*, umetnosti, ekologiji, međureligijskom dijalogu i kritici modernizma.

Značaj i nasleđe

Nasr je most između klasičnog islamskog nasleđa i savremene globalne akademske scene – filozof, teolog, istoričar nauke i javni intelektualac. U vremenu rascepkane nauke i fragmentisanih znanja on podseća da znanje bez svetosti gubi meru, a svet bez svetosti – smisao. Njegov poziv na obnovu „svetog znanja“ ne znači bekstvo od modernosti, već preobražaj pogleda: svet treba posmatrati kao znak, znanje kao služenje istini, a čoveka kao pontifeks-biće – graditelja mosta između Neba i Zemlje.

Ali Šarijati (1933–1977)

Muslimanski reformator i inicijator društvenih promena

Ali Šarijati Mazinani bio je jedan od najuticajnijih iranskih intelektualaca 20. veka – sociolog religije i mislilac koji je nastojao da islamsku misao poveže sa savremenim izazovima. Njegove ideje su duboko oblikovale intelektualnu klimu uoči Iranske revolucije, dok su njegova predavanja i knjige inspirisali čitave generacije mladih, studenata i intelektualaca.

Ali Šarijati

Biografija

Rođen 1933. godine u Kahaku kod Sabzevara, u porodici sa dubokim verskim korenima, Ali Šarijati je odrastao u okruženju koje je negovalo islamsko obrazovanje i društveni angažman. Njegov otac Muhamed-Taki Šarijati, ugledni učitelj i mislilac, osnovao je „Centar za širenje islamskih istina“ u Mašhadu, gde je mladi Ali rano usvojio spoj verskog obrazovanja i interesovanja za društvena pitanja.

Studirao je u Mašhadu, a potom u Parizu, gde je 1964. doktorirao sociologiju. U Francuskoj je došao u dodir sa antikolonijalnim idejama i delom Franca Fanona, te sarađivao sa alžirskim Nacionalnim oslobodilačkim frontom. Po povratku u Iran predavao je na Univerzitetu u Mašhadu, a široku popularnost je stekao predavanjima na Institutu *Hoseinija Eršad* u Teheranu, koja su privlačila hiljade slušalaca i oblikovala novu intelektualnu elitu. Njegove ideje su dovele do toga da je više puta hapšen, a 1977. godine preminuo je u Engleskoj pod nerazjašnjenim okolnostima.

Misao i filozofija

Šarijatijevo mišljenje je oblikovala idejna klima Trećeg sveta i antikolonijalnih pokreta. Njegov ključni pojam „povratak sebi“ označavao je oslonac na sopstvenu kulturnu i religijsku tradiciju kao osnovu društvene obnove. Oštro je kritikovao slepu modernizaciju (*tajadod*), razlikujući je od stvarnog usvajanja civilizacijskih dostignuća, i smatrao da društva moraju napredovati iz svojih unutrašnjih izvora.

U sociološkom i političkom smislu zagovarao je angažovano tumačenje šiitske tradicije. Vernici, po njegovom mišljenju, ne smeju pasivno čekati povratak dvanaestog imama, već svaki dan treba doživljavati kao Ašuru, a svako mesto kao Karbalu – kao stalni poziv na borbu za pravdu i slobodu. Na taj način dao je novu dimenziju pojmu mučeništva, pretvorivši ga u simbol društvenog otpora.

Ali Šarijati među studentima, Teheran, 1960-e

Bio je kritičan prema zapadnim ideologijama, poput liberalizma, nacionalizma i marksizma, uveren da ne nude autentična rešenja za muslimanska društva. Iako je pokazivao simpatije prema socijalizmu kao ideji pravde i jednakosti, odbacivao je materijalistički determinizam Karla Marкса. Nasuprot tome, čovek – shvaćen kao slobodno i duhovno biće – za njega je bio temelj svakog društva. Inspirisan likom Abua Zara, ranog islamskog socijaliste, video je islam kao prirodno revolucionarnu ideologiju sposobnu da odgovori na izazove savremenog sveta.

Veliku pažnju Šarijati je posvećivao epistemologiji i ulozi razuma u tumačenju religijskih izvora. Smatrao je da se religija mora sagledavati kroz društvene i istorijske okolnosti, kao „zemaljska religija” ukorenjena u svakodnevni život ljudi. U filozofiji istorije suprotstavljao se evrocentričnim pristupima i naglašavao da drevni čovek nije bio manje svestan, već da je posedovao dublja duhovna iskustva.

Njegova politička filozofija počivala je na kritici zapadne liberalne demokratije, koju je video kao sistem zasnovan na manipulaciji i eksploataciji. Kao alternativu je razvijao koncept „demokratije posvećenosti”, inspirisan vladavinom imama Ali-

ja, u kojoj vlast ima zadatak da oblikuje moralno i pravedno društvo.

Dela i nasleđe

Najpoznatija dela Alija Šarijatija uključuju *Povratak sebi*, *Crveni i crni šehid*, *Islamologiju*, *Fatima je Fatima* i *Upoznavanje sa islamom*. U njima je spojio religijske principe sa savremenim sociološkim analizama i političkim pitanjima, oblikujući novu viziju angažovanog i revolucionarnog islama.

Iako je preminuo pre Islamske revolucije, Šarijatijeva misao je ostala živa i snažno oblikovala intelektualnu klimu u Iranu. Njegovi tekstovi i predavanja i danas inspirišu istraživače, reformiste i aktiviste u islamskom svetu, a njegovo nasleđe ostaje most između religije, društvene pravde i modernih ideja.

Bista dr Alija Šarijatija ispred njegove kuće-muzeja u Teheranu, danas memorijalnom centru posvećenom životu i delu ovog znamenitog iranskog mislioca

Reza Davari Ardakani (1933)

Filozof vremena „nerazvijenosti“

Reza Davari Ardakani, rođen juna 1933. godine u Ardakanu, u iranskoj pokrajini Jazd, ubraja se među najistaknutije savremene iranske filozofe. On je profesor emeritus filozofije na Univerzitetu u Teheranu i gotovo četvrt veka predsedavao je Iranskoj akademiji nauka (1998–2023), a danas je njen ugledni član. Autor je više od sedamdeset knjiga i mnogobrojnih studija iz oblasti filozofije, kulture i dijaloga, kojima je obeležio intelektualni život Irana u drugoj polovini 20. i početkom 21. veka.

Njegova misao duboko je ukorenjena u islamsko-iranskoj filozofskoj tradiciji, ali se istovremeno stalno otvara ka Zapadu, naročito u susretu sa idejama Martina Hajdegera. Upravo u toj napetosti između domaćeg nasleđa i zapadne filozofije Davari traga za pojmovima koji mogu da povežu dva sveta, da prevedu iskustva različitih intelektualnih obala i da unutar Irana otvore prostor autentičnog kulturnog dijaloga.

Bio je aktivan u Visokom savetu za kulturnu revoluciju, a danas deluje i u Visokom naučnom savetu *Velike islamske enciklopedije*. Često nazivan „filozofom Islamske Republike“, Davari je učestvovao u iranskim diskusijama poznate rasprave Hajdeger–Popper. U polemici sa Abdolkarimom Sorušom, koji je stao na Popperovu stranu, odbio je optužbe za „neprijateljstvo prema slobodi“ i naglašavao da su nauka i sloboda nerazdvojivo povezane.

Život i obrazovanje

Davari je osnovno i srednje obrazovanje završio u rodnom kraju i Isfahanu. U

Reza Davari Ardakani

periodu od 1953. do 1955. pohađao je Školu *Sadr*, gde je izučavao arapski jezik, islamsko pravo i klasičnu filozofiju. Godine 1955. upisuje se na studije filozofije na Univerzitetu u Teheranu, na kojem je 1967. odbranio doktorsku disertaciju „Praktična filozofija kod Platona i Aristotela i njen uticaj na Farabijevu političku filozofiju“, pod mentorstvom Jahje Mahdavijsa. Svoje obrazovanje je usavršavao na prestižnim institucijama širom sveta: na Sorboni (1971–1972), Kembridžu (1977–1978) i Univerzitetu *Džons Hopkins* (1990–1991). Od 1983. godine predavao je na Univerzitetu u Teheranu, gde je kasnije stekao zvanje profesora emeritusa.

Osnovne ideje

Davari pravi jasnu razliku između učenjaka i filozofa – prvi proučava i tumači postojeća znanja, a drugi otvara nova pitanja i stvara pravce mišljenja. Filozofija, za njega, nije ponavljanje već započinjanje – hrabrost da se pita o biću i svetu.

Davari smatra da je filozofija 20. veka izgubila svoju stvaralačku snagu i svela se uglavnom na kritiku modernosti. Uloga filozofa je, po njemu, da u istoriji kulture pronade tragove krize i ukaže na puteve njenog prevazilaženja.

Savremenu politiku Davari vidi kao polje hegemonije, a alternativu tome naziva „politička duhovnost” – poredak koji ne počiva na dominaciji, već na miru i harmoniji, blizak Fukoovim razmišljanjima.

Filozofija, moć i zapadna istorija

U čitanju zapadne tradicije Davari naglašava preokret renesanse: teorija više nije samo kontemplacija, već sredstvo za osvajanje sveta. Sa novim poimanjem matematike (kao instrumenta), rađa se moderna tehnonauka, a sa njom država i politika koje teže upravljanju i dominaciji. Današnja kriza koju je iznedio zapadni poredak ne može se shvatiti bez filozofske dijanoze.

„Nerazvijenost” kao ključni pojam

U novijim radovima Davari sve češće koristi pojam *nerazvijenosti* da opiše stanje savremenog sveta, naročito zemalja periferije. Za njega nerazvijenost nije samo ekonomsko ili političko zaostajanje, već način života na marginama moderniteta – uz želju da mu se pripada, ali bez razumevanja njegove unutrašnje logike u kojoj su nauka, institucije, tehnologija i pravo međusobno povezani.

Zemlje koje slepo preuzimaju spoljašnje oblike modernosti, a ne i njen duh, ostaju zarobljene u neskladu. U takvom okruženju politika se često meša sa istinom – ideologija se prepliće sa znanjem, interesima i moći, pa realnost nestaje pod slojem slogana i retorike.

Davari pravi razliku između vlasti koja prepoznaje probleme i pokušava da ih reši i vlasti koja se bavi isključivo sopstvenim opstankom; ova druga je, po njegovom mišljenju, „od početka osuđena na neuspeh”.

Metod i stil

Davari filozofiju vidi pre svega kao umetnost postavljanja pitanja. On promišlja svoje vreme kroz stalni povratak prošlosti, uveren da bez razumevanja grčkog, rimskog, islamskog ili dalekoistočnog sveta ne možemo razumeti sopstveni. Filozof je, kaže, „glasnogovornik svog sveta”.

Izbor iz dela

- *Falsafe va siāsat* (Filozofija i politika)
- *Farabi va falsafe-ye Ū* (Farabi i njegova filozofija)
- *Ma'nā-ye farhang* (Značenje kulture)
- *Enteqād-e farhang* (Kritika kulture)
- *Ma'nā-ye 'elm* (Značenje nauke)
- *Mabāni-ye naqd-e falsafe-ye gharb* (Osnove kritike zapadne filozofije)
- *Mašrūtiyat-e irānī* (Iranski ustavizam)
- *Nāmūsi-ye falsafe* (Čast filozofije)

Zaključak

Reza Davari Ardakani jeste filozof dijagnoze: u vremenu kada modernost gubi samopouzdanje, a periferije ostaju „na marginama”, on traga za jezikom kojim se sadašnjost može misliti. Njegov pojam nerazvijenosti prevazilazi ekonomiju i zahvata poremećaje smisla i nesklad institucija. Zato Davari stalno podseća na to da filozofija nije luksuz, već nužnost: bez nje nema razumevanja sveta, a bez razumevanja nema ni slobode, ni politike, ni razvoja.

Golam-Hosein Ebrahimi Dinani (1934)

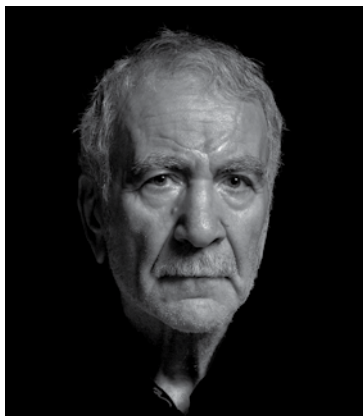
Savremeni čuvar razuma u islamskoj filozofiji

Golam-Hosein Ebrahimi Dinani jedan je od najuticajnijih iranskih filozofa današnjice. Emeritus je na Univerzitetu u Teheranu, predavao je i na univerzitetima *Tarbijat Modares* i *Ferdosi* (Mešhed), a široj publici je poznat po sjajnim tumačenjima filozofije iluminacije i naročito učenja Ši-habudina Suhrevardija. Polazna teza njegovog opusa glasi: religijska misao mora biti potpuno usklađena s razumom i mudrošću; objava i *akl* (*'aql*) nisu rivali, već sagovornici.

Život i obrazovanje

Dinani je rođen 1934. godine u zaseoku Dorče (selo Dinan), danas delu Isfahana. Nakon osnovne škole, u medresi *Hodžetije* u Komu, upoznaje svet fikha i verskih nauka, ali ga privlače i filozofska predavanja Sejeda Mohamada Hoseina Tabatabajija i ajatolaha Ruholaha Homeinija.

Postdiplomske studije filozofije Dinani započinje na Univerzitetu u Teheranu. Doktorat iz filozofije stekao je 1973. godine i dobio profesorsko mesto u Mešhedu, na Univerzitetu *Ferdosi*. Od 1983. ponovo je u Teheranu, gde postaje član Naučnog veća Univerziteta. Predavao je i na univerzitetima *Imam Sadek*, *Tarbiat Modares* i Islamskom univerzitetu *Azad*, te je tokom godina stekao ugled jednog od najvažnijih savremenih filozofa Irana. Stalni je član Akademije za teozofiju i filozofiju, učestvuje u radu Visokog naučnog veća *Enciklopedija islamika*, i vodi Odsek za islamsku filozofiju u okviru Instituta za teozofiju i filozofiju Irana.

Golam-Hosein Ebrahimi Dinani

Učiteljski profil, javni nastup i stil života

Pored rada na univerzitetu, Dinani je decenijama držao javna predavanja u Iranском društvu za filozofiju i mudrost. Autor je više od sedamdeset knjiga i stotina članaka, poznat po tome što ume da složene filozofske ideje izloži jasno i razumljivo savremenom čitaocu.

Dinani piše isključivo na persijskom jeziku, uveren da „persijski poseduje sve izražajne mogućnosti filozofije“, pa je time dao novi život filozofskom izrazu na maternjem jeziku. Zbog doslednog naglašavanja racionalnosti i njenog spoja sa ljubavlju i duhovnošću prozvan je „vojnikom uma“. Izbegava upotrebu mobilnog telefona i elektronske pošte kako bi sačuvao sabranost i vreme za čitanje i razmišljanje. Time praktično potvrđuje sopstveni stav da filozofija započinje slušanjem, tišinom i fokusom.

Temeljne ideje

U središtu Dinanijevog mišljenja nalazi se ontologija: filozofija je, pre svega, promišljanje o postojanju. Znanje se, tvrdi on, ne može odvojiti od bića: „dok ne razumemo postojanje, znanje nema smisla“. Ovaj luk između ontologije i epistemologije razrađuje u knjizi *Pitanje postojanja i postojanje pitanja*, razlikujući pitanje postojanja (ontološko) od samog postojanja pitanja (epistemološko).

Dinani dosledno insistira na razumskoj interpretaciji religijskih izvora. Božja reč je, po njegovom mišljenju, manifestacija intelekta i može se istinski shvatiti samo posredstvom razuma. Dijalog – između Boga i čoveka, učitelja i učenika, tradicije i savremenosti – vidi kao temelj ljudskog dostojanstva i uslov slobode. Sloboda je u tom okviru čin razuma: ona nosi odgovornost i prava neraskidivo povezana s obavezama.

U osloncu na tradiciju išraki, Dinani tumači Suhrevardija ne kao mističku alternativu razumu, već kao tvorca „svetlosne ontologije“ koja se prožima i dopunjuje racionalnim uvidima.

Sloboda i ljudsko dostojanstvo

Čovek je dostojanstven jer je adresat božje reči, jer je sposoban da sluša i razume. Dijalog Boga i čoveka zasniva se na harmoniji govornika i slušaoca: reč se spušta čoveku ili se čovek uzdiže ka reči.

Rumi podseća: „Čovek se goji putem uha“ – slušanje otvara unutrašnje prostore i čini govor ispravnim. Uho rađa jezik, a jezik postaje medij razumevanja i kulture. Dinani zato kritikuje savremene diskurse prava koji zanemaruju odgovornost: najveća odgovornost je – biti čovek. Sloboda nije proizvoljnost, već razumna mogućnost izbora – poslušnosti ili pobune. Ako je objava rečitost Boga, onda filozofija mo-

ra da neguje dijalog: u reči se otkrivaju istine i razgoni neznanje.

Nagrade i uticaj

Više Dinanijevih knjiga dobilo je priznanje Knjiga godine; 2001. je odlikovan na prvoj dodeli priznanja „Nezaboravna lica“ (*Čehrehā-ye Māndegār*) kao istaknuta ličnost u oblasti filozofije. U savremenim raspravama o odnosu tradicije i modernosti u Iranu, Dinani je postao referentni tumač Suhrevardija, branilac razuma u teologiji i most između akademije i javnosti.

Najpoznatija dela

- *Knjiga razuma i ajet ljubavi* (*Daftar-e ‘aql va āyat-e ‘ešq*)
- *Pustolovina filozofske misli u islamskom svetu* (*Māğarā-ye fekr-e falsafī dar ġahān-e eslām*)
- *Zračenje misli i intuicije u Suhrevardijevoj filozofiji* (*Šo‘ā‘-e andīše va šohūd dar falsafe-ye Sohravardī*)
- *Imena i osobine Boga* (*Asmā va sefāt-e Haqq*)
- *Pitanje postojanja i postojanje pitanja* (*Mas’ale-ye voğūd va voğūd-e mas’ale*, 2016)

Značaj i uticaj

Dinani se nadovezuje na veliku liniju iranske misli koja ne razdvaja razum od otkrovenja. Njegovo promišljanje postojanja, tumačenje Suhrevardija kroz svetlosnu ontologiju i stalni povratak dijalogu kao temelju slobode i dostojanstva, čine ga jednim od najznačajnijih savremenih glasova islamske filozofije. U vremenu brzih informacija i površnih odgovora, on podseća da filozofija počinje sabranošću, slušanjem i odgovornim govorom – jer bez razuma nema ni istinske slobode ni pravog ljudskog dostojanstva.

Mohamed-Reza Hakimi (1935–2021)

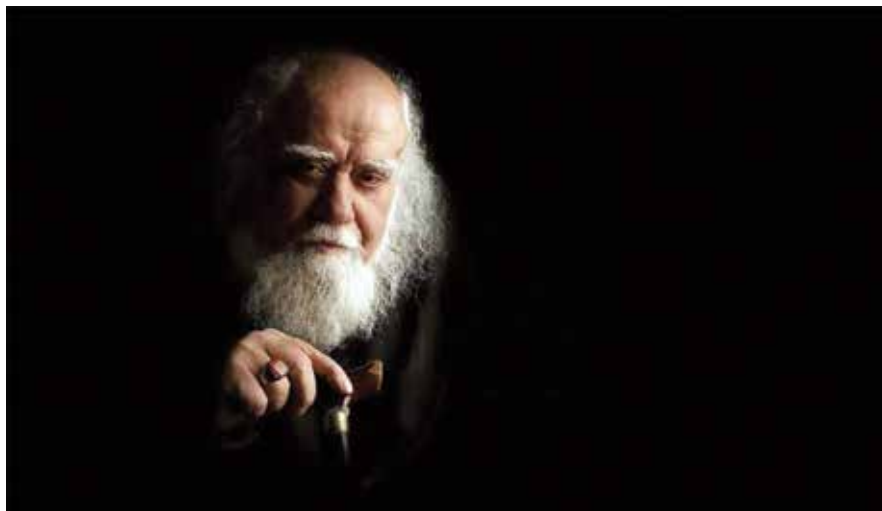
Čuvar tevhida i filozof pravde

Mohamed-Reza Hakimi bio je istaknuti šiitski pravnik (fakih) i mudžtehid, filozof, mislilac i pisac. Smatran jednim od najuticajnijih savremenih islamskih intelektualaca Irana, nosio je počasne titule poput „alame” (učeni čovek), „učitelj”, „filozof pravde” i „čuvar tevhida” (jedinstva Boga). Njegovo kapitalno delo, *al-Hajat*, dvanaestotomna enciklopedija islamskih učenja, uživa izuzetan ugled u islamskom svetu. Hakimi je bio i obnovitelj horasanske škole tefkika – pravca koji zagovara razdvajanje vere od filozofije i mysticizma (irfana) i oslanjanje neposredno na *Kur'an* i sunet.

Život i obrazovanje

Rođen u Mašhadu u uglednoj trgovačkoj porodici, Hakimi je prve škole po-

hađao u rodnom kraju, a 1947. primljen je u horasanske medrese, gde je naredne dve decenije učio kod poznatih učitelja poput sejeda Abulhasana Hafezija i šejha Modžtebe Kazvinija. Uz fikhske i teološke nauke, posvetio se filozofiji, arapskoj književnosti i astronomiji, ali i ezoteričnim disciplinama poput geomantije (*ramal*) i *ovfaka* (numeričko-simboličke tabele). Godine 1969. veliki ajatolah Aga Bozorg Tehrani priznao mu je sposobnost za idžtihad (samostalno pravno rasuđivanje). Uprkos tome, Hakimi nikada nije nosio ulemansku odoru, svesno održavajući distancu od spoljašnjih znakova statusa. Te iste godine Ruholah Homeini mu se u pismu obraća s posebnim poštovanjem („poštovani i uvaženi, poverljivi verski učenjače”). U akademskim krugovima Abdolhosein Zarin-kub ga poziva da na Univerzitetu u Te-

Mohamed-Reza Hakimi

heranu predaje *Nahdž al-Belagu*, dok ga je Ali Šarijati imenovao izvršiocem testa-menta i ovlastio da uređuje njegova dela. Njegov autoritet su prepoznali i drugi: Sejed Ali Hamnei ga je 1992. predložio za savetodavno telo državne radio-televizije. Hakimi je održavao kontakte i sa sekularnim intelektualcima i revolucionarima (pismo Fidelu Kastru, susret sa decom Če Gevare). Savremenici ga pamte kao povučenog i skromnog čoveka, koji je „živeo sa svojim kanarincima u maloj kući“, daleko od javnih počasti.

Misao i škola tefkik

Hakimi je jedan od najvažnijih savremenih predstavnika škole tefkik. U njenom duhu, snažno je isticao razdvajanje religijskog znanja od spekulativnih filozofskih sistema i promenljivih humanističkih nauka. Po njegovom mišljenju, vera mora da se oslanja na jasne izvore Objave – *Kur'an* i sunet – a ne na filozofske konstrukcije. Pritom je pravio jasnu razliku između razuma i filozofije: odbacivanje određenih filozofskih sistema ne znači odricanje od urođenog, prosvetljenog razuma koji deluje u svetlu Objave.

Tumačenje *Kur'ana*

Iako nije napisao celovit tefsir, Hakimi je zastupao hermeneutiku uslovljenu vremenom: svaka epoha treba iznova da čita *Kur'an* u skladu sa svojim društvenim i kulturnim prilikama, a da se pritom ne relativizuje njegova večna poruka. U prvi plan je stavljao teme socijalne pravde, ekonomskog poretka i ljudske slobode kao univerzalne kur'anske zahteve. Religiju je, smatrao je, potrebno prenositi jezikom mu-

drosti i dobronamernog saveta, a ne zastrašivanjem.

Delo i nasleđe

Hakimi je autor više od sto knjiga i članaka. Njegovo najznačajnije delo *al-Hajat* (Život), pisano na arapskom jeziku od 1974. do 2015, sintetiše islamska učenja o verovanju, moralu, društvu i pravu. Među drugim delima izdvajaju se *Minus siromaštvo* (o islamskoj ekonomiji i pravdi), *Sunce Zapada*, *Tumačenje Sunca*, *Crvena mudrost* i *Krik dana*.

Pravda i sloboda

U središtu Hakimijeve misli stoji pravda kao osovina islamskog društva. Smatrao je da bez slobode nema stvarne pravde: oba pojma su međusobno povezana i moraju se podjednako štititi u političkim, društvenim i ekonomskim odnosima. Zato je pozivao na obnovu religijskog mišljenja koja polazi od izvora Objave i vodi računa o konkretnim društvenopolitičkim posledicama.

Utica j i sećanje

Hakimi je uspevao da poveže verske škole i univerzitete, tradicionalne formacije i savremene intelektualne krugove. Ostao je upamćen kao simbol etičke doslednosti i intelektualne trezvenosti – povučen i nena-metljiv, ali s velikim uticajem koji je ostvarivao bez institucionalne pompe. Preminuo je 22. avgusta 2021. u Mašhadu, usled srčanog zastoja nakon postkovid komplikacija, i sahranjen je u svetilištu imama Reze – simboličnom priznanju njegovom doprinosu islamskom znanju i pravdi.

Golamreza Avani (1943)

Most između tradicije i savremenosti

Golamreza Avani, rođen 1943. godine u Semnanu, jedan je od istaknutih savremenih iranskih filozofa, profesor emeritus filozofije na Univerzitetu *Šahid Behešti* u Teheranu, dugogodišnji direktor Iranskog instituta za filozofiju (1980–2011) i član Akademije nauka Islamske Republike Iran. Takođe je bio član Upravnog odbora Međunarodne federacije filozofskih društava (FISP) i prvi predsednik Međunarodnog udruženja za islamsku filozofiju. Njegov opus spaja peripatetičku i iluminacionističku tradiciju sa savremenim disciplinama fenomenologije, etike i filozofije kulture, uz trajnu posvećenost dijalogu između islamske i zapadne misli.

Gholamreza Aavani

Život i obrazovanje

Avani je diplomirao filozofiju na Američkom univerzitetu u Bejrutu (1964), a postdiplomske studije je nastavio na Univerzitetu u Teheranu, gde je magistrirao (1968) i doktorirao (1976) filozofiju pod mentorstvom Sejeda Hoseina Nasra. Akademsku karijeru je vezao najpre za Univerzitet *Šahid Behešti*, a potom i za Iranski institut za filozofiju, koji je pod njegovim rukovodstvom prerastao u jednu od ključnih tačaka istraživanja islamske metafizike, istorije filozofije i međukulturnog dijaloga.

Filozofski profil

Avanijev rad odlikuje „dvokanalna hermeneutika”: s jedne strane, klasične islamske mislioe – Avicenu, Šahrudija,

Suhravardija i Mulu Sadru – tumači kroz prizmu savremenih filozofskih disciplina, naročito fenomenologije i filozofije svesti, s druge strane, zapadne autore, pre svega Huserla, uvodi u razgovor sa sadrijanskim ontologijom i njenim pojmovima intencionalnosti, sveta „zapovesti” i odnosa uma i duše. Za njega je filozofija most između duha i nauke: metafizika ne stoji nasuprot nauci, već joj vraća ontološku meru i normativni horizont.

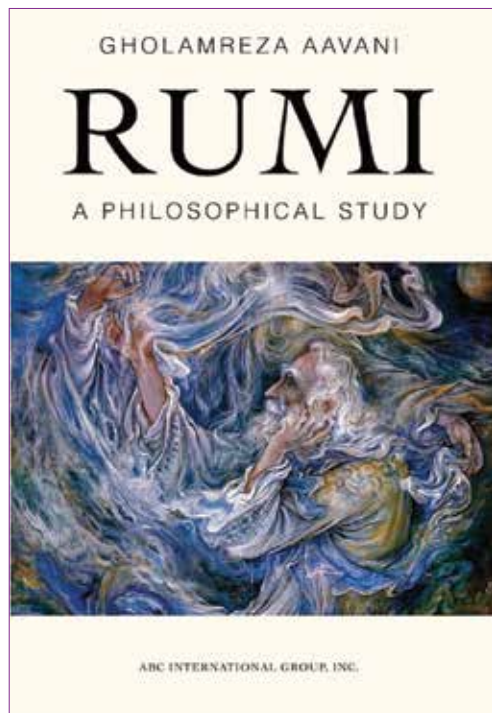
Ključne teme i doprinosi

U središtu Avanijevog rada nalazi se povezivanje peripatetičke i iškaki tradicije, koje tumači u svetlu Sadrine doktrine postojanja i gradacije bivstvovanja. Posebnu pažnju je posvetio intencionalnosti i svesti, kroz komparativnu analizu Huserla i Mule Sadre, čime je otvorio nove pute-

ve između fenomenologije i islamske ontologije. U svojim spisima o etici, dostojanstvu i politici naglašava da društvene norme moraju biti ukorenjene u religijskim i filozofskim vrednostima, a naročito u ideji ljudskog dostojanstva. Važnu dimenziju njegovog rada čini i razmišljanje o umetnosti, koju vidi kao duhovni čin sa sakramentalnom snagom simbola. Konačno, kroz uređivanje zbornika i dugogodišnje vođenje institucija, dao je značajan doprinos institucionalizaciji filozofije u Iranu i njenom povezivanju sa svetskom akademskom scenom.

Dela (izbor) Autorska i koautorska

- *Rumi: A Philosophical Study* (2016) – filozofijsko čitanje Rumijeve ontologije i simbolike.

Gholamreza Aavani, *Rumi: Filozofska studija (Rumi: A Philosophical Study)*, 2016

- *Nasir-i Khusraw: Forty Poems from the Divan* (sa P. L. Vilsonom) – prevod i komentar, približavanje persijske gnostičke poezije savremenom čitaocu.
- *The Sadrean Theory of the World of Divine Command* – studija o „svetu zapovesti” u sadrijanskoj metafizici.
- „Intentionality in Husserl and Mulla Sadra” – u: A.-T. Tymieniecka (ur.), *The Passions of the Soul...* (Kluwer, 2003).
- „Intentionality in Mulla Sadra” – u: S. G. Safavi (ur.), *Perception According to Mulla Sadra* (London, 2002).
- „Islamic Vision of Peace and the Platonic Tradition” – u: *Philosophies of Peace and Just War* (New York, 2004).
- Studije: „Glorification of the Prophet in Sa’di’s Poems”; „Islam and the West: Clash in Dialogue or Dialogue in Clash”; „Peace and Justice in the Holy Qur’an”; „Ethics and Politics within the Confines of Religion”; „Shahrizi’s Ethical Theory in *Shajarat al-Ilahiyyah*”; „Some Philosophical Reflections on the Dignity of Man”.

Značaj i nasleđe

Avani pripada generaciji koja je obnovila i internacionalizovala iransku filozofiju. Kao učenik Sejeda Hoseina Nasra i tumač sadrijanske misli, pokazao je kako se klasična metafizika može plodonosno susresti sa savremenom fenomenologijom i filozofijom svesti. Njegov pedagoški i institucionalni rad učinio je Teheran i Isfahan trajnim središtima međukulturnog filozofskog dijaloga. U vremenu rascepanih diskursa, Avanijeva filozofija nudi jezik integracije, u kojem se tradicija i modernost ne potiru, već uzajamno osvetljavaju i obogaćuju.

Nasrolah Purdžavadi (1943)

Filozof sufizma, filolog tradicije i graditelj institucija

Nasrolah Purdžavadi jedan je od vodećih savremenih stručnjaka za islamsku filozofiju, sufizam i persijsku književnost. Kao istraživač, priređivač rukopisa, prevodilac i urednik, ostavio je dubok trag i u nauci i u izdavaštvu – posebno osnivanjem *Iran juniversiti pres* (IUP), koja je posle Revolucije postala uporište akademskog rada u Iranu.

Život i obrazovanje

Rođen je u Teheranu 1943. godine. Krajem 1962. odlazi u Sjedinjene Države, gde 1967. stiče diplomu iz zapadne filozofije na državnom Univerzitetu San Franciska. Po povratku u Iran magistrirao je i doktorirao filozofiju na Univerzitetu u Teheranu. Na njegovo formiranje snažno su uticali savremeni nemački mislioci i fenomenologija, čiji je metod kasnije sistematski primenjivao u proučavanju sufizma i persijske poezije.

Karijera i polje rada

Predavao je filozofiju i misticizam na Univerzitetu *Šarif (Aryamehr)* i na Univerzitetu u Teheranu, gde je redovni profesor. Kao gostujući profesor radio je na Univerzitetu *Kolgejt* (2002), na Gregorijanskom univerzitetu u Rimu (2005), Univerzitetu Merilenda (proleće/leto 2008) i Univerzitetu Severne Karoline u Čepel Hilu. Dobitnik je Nagrade za istraživanje *Aleksandar fon Humbolt* (2005), a 2006. godine bio je istraživač na Slobodnom univerzitetu u Berlinu. Stalni je član Akademije persijskog

Nasrolah Purdžavadi

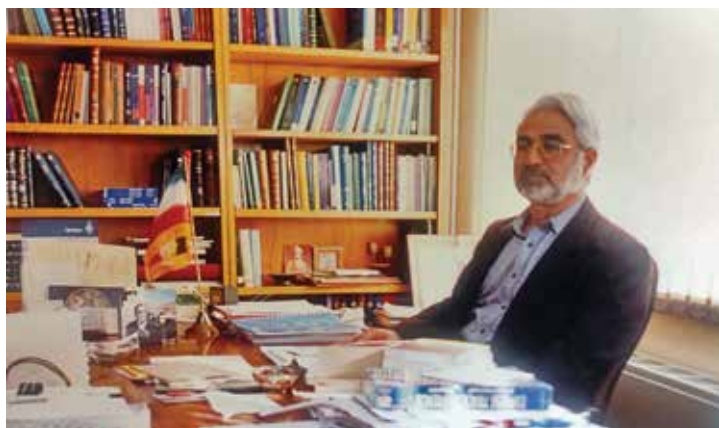
skog jezika i književnosti, od koje je 2004. primio i nagradu Akademije.

Misao i metod

Purdžavadi kombinuje filozofsku hermeneutiku i fenomenološku deskripciju sa filološkom strogošću. U središtu njegovog istraživanja nalazi se ljubavni misticizam kao dinamično jezgro persijskog *irfana*, ali je značajno doprineo i mapiranju manje poznatih mistika i pesnika, čime je sufijsku doktrinu smestio u širi istorijski razvoj islamske misli. Među njegovim najvećim zaslugama ističe se otkrivanje i objavljivanje dotad nepoznatih rukopisa, bilo u vidu kritičkih, bilo u vidu faksimilnih izdanja.

Iran juniversiti pres (IUP)

U godinama nakon Islamske revolucije, kada su univerziteti bili zatvoreni,

Nasrolah Purdžavadi u
svojoj kancelariji u IUP-u

Purdžavadi je osnovao *Iran juniversiti pres* (IUP) i okupio profesore da pišu i prevode neophodne univerzitetske udžbenike. Tokom 24 godine na čelu IUP nadgledao je objavljivanje oko 1200 akademskih knjiga i 11 časopisa na persijskom, engleskom, francuskom i nemačkom jeziku, a lično je uređivao *Našr-e Daneš* i *Ma'aref*. Pod njegovim vođstvom IUP je postao intelektualno središte koje je sprečilo „odliv mozgova“ iz zemlje. Sa te dužnosti je uklonjen 2004. godine, što je izazvalo ogorčenje među mnogim iranskim intelektualcima.

Glavni priređivački i urednički rad

Purdžavadi je ostvario značajan priređivački i urednički rad. Naročito se ističe trilogija *The Splendour of Iran* (Sjaj Irana, London, 2001), kao i edicije i uvodi u dela manje poznatih klasika poput Abu'l-Hasana Bustija, Abu Mansura Esfahanija, Mobarakšaha Marvirudija, Jar-Alija Tabrizija i Evhada al-Dina Razija. Od njegovih autorskih i prevodilačkih dela izdvajaju se: kritičko izdanje i engleski prevod *Sawanih* Ahmada Gazalija (Dogodovštine, 1980, 1986); studija *Ru'yat-e mah dar asman / La vision de Dieu en théologie et mystique musulmane* (Vizija Boga u islamskoj teologiji i misticizmu, 1996); *Ešrāq o 'erfān* (Filozofija iluminacije i misticizam, 2001); *Do moja-*

dded (Dva obnovitelja – Gazali i Fahrudin Razi, 2002), nagrađena kao Knjiga godine u Iranu; *Zabān-e hāl* (Jezik stanja, 2007), stilističko-poetikološki pregled, nagrađen od Međunarodnog društva za iranske studije (*International Society for Iranian Studies*) (2008); *Badā-ye 'ešq* (Vino ljubavi, 2008), o metafori vina u persijskoj poeziji; te uvodi i komentari uz alegorijska dela Šahabudina Suhrevardija: *Il fruscio delle ali di Gabri-ele. Racconti esoterici* (Šuštanje Gavrilovih krila – ezoterijske priče, Milano, 2008). Još ranije, 1976. godine, objavio je i studiju „A Sufi Fable – Shah Da'i-i Shirazi's 'Tale of the Fish'“ (Jedna sufijska basna – „Priča o ribi“ Šaha Daija Širazija) u časopisu *Studies*.

Značaj

Purdžavadi je obnovio vezu između filozofije, filologije i duhovne tradicije: njegov rad omogućava da se doktrine sufizma sagledaju i u širem istorijskom i pojmovnom kontekstu islamske misli, i u unutrašnjem, iskustvenom ključu. Istovremeno, kao urednik i graditelj izdavačke infrastrukture, obezbedio je materijalne temelje znanja – udžbenike, časopise i kritička izdanja – bez kojih savremene iranske humanistike ne bi bilo u ovakvom obimu i kontinuitetu.

Abdolkarim Soruš (1945)

Intelektualna reforma i novo „oživljavanje religijskih nauka“

Abdolkarim Soruš, rođen 1945. godine u Teheranu, jedan je od najuticajnijih savremenih iranskih mislilaca – filozof religije, teoretičar pluralizma i reforme religijskog mišljenja, kritičar teokratije i zagovornik slobode misli. Najpoznatiji je po teoriji „širenja i sažimanja religijskog znanja“ (*qabd wa bast-e dinesh-e dini*), u kojoj razlikuje nepromenljivu Objavu od istorijski promenljivog ljudskog razumevanja religije. Time čuva svetost Objave, a istovremeno otvara prostor za racionalnu i hermeneutičku obnovu.

Život i obrazovanje

Posle srednje škole Soruš se upisuje na farmaciju na Univerzitetu u Teheranu, a potom odlazi u London, gde završava postdiplomske studije iz analitičke hemije, a zatim istoriju i filozofiju nauke na Čelsi koledžu, provodeći tamo narednih pet i po godina. Sedamdesetih godina aktivno učestvuje u političkim okupljanjima iranske dijaspore. Nakon povratka u Iran posle Islamske revolucije (1979), objavljuje knjigu *Znanje i vrednost* i predaje na Višoj školi za obrazovanje učitelja u Teheranu, gde osniva i vodi Grupu za islamsku kulturu. Godine 1980. postao član Saveta za kulturnu revoluciju. Godine 1983. prelazi u Institut za kulturna istraživanja i studije i podnosi ostavku na članstvo u Savetu. Od tada više ne preuzima državne dužnosti, osim povremenih savetodavnih. Tokom devedesetih postaje jedan od klju-

Abdolkarim Soruš

čnih glasova religijskog intelektualizma: suosnivač je časopis Kijan (*Kiyān*), koji postaje glavno mesto rasprava o pluralizmu, hermeneutici, toleranciji i ulozi klera. Od 2000. godine predaje u inostranstvu: na Harvardu (Islam i demokratija, Kuran-ske studije, Filozofija islamskog prava), a potom na *Jejlu*, *Prinstonu* (2002–2003) i *Visenšaftskoledžu* u Berlinu (2003–2004).

Sušinski okvir Sorušovih ideja

Soruš u svom radu spaja filozofiju nauke, epistemologiju i hermeneutiku sa islamskom duhovno-filozofskom tradicijom (Rumi, Gazali, Ibn Arabi, Mula Sadra), ali i sa savremenim misliocima poput Kanta, Popera, Kuna, Kvajna i Hika. Ključ njegovog pristupa jeste razlikovanje Objave, koja je transcendentna i nepromenljiva,

od religijskog znanja, koje je ljudsko, istorijsko i podložno greškama. Kako se menja ukupni horizont znanja – jezik, nauka, filozofija – tako se menja i naše razumevanje religije, šireći se ili sužavajući. Zato naglašava potrebu da se razlikuju suštinski principi od istorijskih i kulturnih slojeva, koji često zaklanjaju srž poruke. U tom okviru razmatra i poslaničko iskustvo, ukazujući na to da božansko nadahnuće uvek dolazi kroz ljudski jezik i istorijsko posredovanje, što otvara prostor za hermeneutičko tumačenje. Na tom tragu gradi i svoju teoriju religijskog pluralizma: ne postoji jedno definitivno tumačenje vere jer su tekstovi i iskustva višeslojni i dinamični, a pluralizam je i epistemološka činjenica i moralna nužnost. Kritikuje ideologizaciju religije i razlikuje „islam identiteta“, podložan politici, od „islama istine“, duhovnog i univerzalnog. Država i religija, po njegovom mišljenju, moraju biti odvojene radi očuvanja slobode i moralne odgovornosti, ali religija i moral ne mogu se razdvajati. Slobodu mišljenja vidi kao osnovni uslov istine: bez slobode nema stvaralačke teologije ni žive filozofije.

Najznačajnija dela

Među Sorušovim delima posebno se izdvajaju *What is Science, What is Philosophy* (1992) i *Knowledge and Value* (1994), u kojima istražuje odnose nauke, filozofije i vrednosnih sudova. Njegovo najpoznatije delo, *Theoretical Contraction and Expansion*

of Religion (1994), donelo mu je međunarodnu prepoznatljivost kroz teoriju „širenja i sažimanja religijskog znanja“. U knjizi *Expansion of Prophetic Experience* (1999) razmatra prirodu poslaničkog iskustva i jezičko-istorijske posrednike Objave, dok u *Straight Paths: An Essay on Religious Pluralism* (1998) razvija ideje o pluralizmu i toleranciji. Sa radom *Reason, Freedom and Democracy in Islam* (2000) postaje jedan od ključnih glasova o slobodi mišljenja i demokratiji u islamskom kontekstu. Poseban značaj imaju i njegove kritičke edicije i komentari Rumijeve *Mesnevi* (1996), kojima spaja hermeneutiku i duhovnu tradiciju.

Uticaj i značaj

Soruš je postao globalno prepoznata figura religijskog reformizma: njegove ideje o pluralizmu, toleranciji, ljudskim pravima i slobodi savesti snažno su uticale na iransku i širu islamsku intelektualnu scenu. Kritika klerikalne dominacije i ideologizacije religije donela mu je zabrane, pritiske i progon, ali i veliku publiku u zemlji i dijaspori. Kao profesor i gostujući predavač na prestižnim univerzitetima poput *Harvarda*, *Prinstona* i *Jejla*, postao je most između islamske tradicije i savremenih humanističkih znanja. Često ga nazivaju „Luterom islama“ – ne zato što odbacuje tradiciju, već zato što poziva na unutrašnju obnovu utemeljenu na Objavi i slobodnom umu.

Soruš polazi od jednostavne, ali dalekosežne tvrdnje: religija je sveta i stalna, ali je naše razumevanje religije ljudsko i promenljivo. Iz te premise izvodi program kritičkog oživljavanja religijskih nauka: razlikovati suštinsko od istorijskog, otvoriti tekst pluralnim čitanjima, afirmisati slobodu kao uslov istine i iznova povezati veru, razum i moralnu odgovornost u savremenom svetu.

Predlog literature za dalje čitanje i istraživanja

Drevni i predislamski period

Zaratustra: Mary Boyce, *Zoroastrians: Their Religious Beliefs and Practices* (London: Routledge & Kegan Paul, 1979); Mary Boyce, *A History of Zoroastrianism* (Leiden: Brill, 1975).

Bozorgmehr Bohtagan: "Buzurgmihr", *Encyclopaedia Iranica*; Arthur Christensen, *L'Iran sous les Sassanides* (Paris: E. Leroux, 1944); Touraj Daryaee, *Sasanian Persia: The Rise and Fall of an Empire* (London: I.B. Tauris, 2009).

Mani: Samuel N. C. Lieu, *Manichaeism in the Later Roman Empire and Medieval China* (Tübingen: Mohr, 1992); Jason BeDuhn, *The Manichaean Body: In Discipline and Ritual* (Baltimore: Johns Hopkins UP, 2000).

Borzuja: "Borzuya", *Encyclopaedia Iranica*; Dimitri Gutas, *Greek Thought, Arabic Culture* (London: Routledge, 1998).

Mazdak: Patricia Crone, *Kavad's Heresy and Mazdakism* (Papers of the Danish Institute in Damascus, 1991); Parvaneh Pourshariati, *Decline and Fall of the Sasanian Empire* (London: I.B. Tauris, 2008); *Ardaviraf-nāme* (Raj i pakao u mazdaističkoj religiji) (Beograd: Kulturni centar IR Iran / Pešić i sinovi, 2005).

Klasični islamski period

Al-Harezmi: Roshdi Rashed, *Al-Khwarizmi: le commencement de l'algèbre* (Paris: Blanchard, 1997); J. L. Berggren, *Episodes in the Mathematics of Medieval Islam* (New York: Springer, 1983).

Abu Džafar Muhamed ibn Džarir al-Tabari: Franz Rosenthal (prev.), *The History of al-Ṭabarī* (Albany: SUNY Press, 1985–); Tarif Khalidi, *Arabic Historical Thought in the Classical Period* (Cambridge: CUP, 1994); *Od stvaranja čovjeka do Nuhova potopa: prijevod Taberijeve Tefsira* (Sarajevo: 2011).

Abu Bekr Muhamed ibn Zakarija al-Razi: Paul Kraus (ur.), *Rasā'il Falsafiyya* (Kairo: al-Maṭba'a as-Salafiyya, 1939); C. Elgood, *A Medical History of Persia and the Eastern Caliphate* (Cambridge: CUP, 1951).

Abu Nasr Muhamed ibn Muhamed Farabi: Muhsin Mahdi, *Alfarabi and the Foundation of Islamic Political Philosophy* (Chicago: UCP, 2001); Charles E. Butterworth (ur./prev.), *Alfarabi: The Political Writings* (Ithaca: Cornell UP, 2001); *Knjiga o slovima* (Zagreb: Demetra, 1999); Seid Halilović, *Sveto i savremeno: ogledi o političkoj filozofiji i reformističkoj misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 81–98, 2016).

Al-Biruni: E. S. Kennedy (ur.), *Al-Bīrūnī: Commemoration Volume* (Calcutta: Iran Society, 1974); Fathullah Mujtabai, *Hindusko-muslimanske kulturne relacije* (Sarajevo: Filozofski fakultet, 2020); Safer Grbić, *Al-Birunijev uvod u hinduizam* (Mostar: Fondacija Baština Duhovnosti, 2018); Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 191–221, 2021).

Ibn Sina: Kazem Mousawi Bodžnurdi, *Ibn Sina – čuveni iranski filozof i liječnik* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2011); Henry Corbin, *Ibn Sina i vizionarsko kazivanje* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2009); T. Halilović, S. Halilović i M. Halilović, *Kratka istorija islamske filozofije*, 2. izdanje (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 44–67, 2015).

Omar Hajam: Mehdi Aminrazavi, *The Wine of Wisdom* (Oxford: Oneworld, 2005); E. G. Browne, *A Literary History of Persia*, sv. 2 (Cambridge: CUP, 1906); *Rubaije* (Beograd: Kulturni centar IR Iran, 2002/2010).

Al-Gazali: Studije Instituta „Ibn Sina“, *Gazali – filozof sufija* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2004); Michael E. Marmura (prev.), *The Incoherence of the Philosophers (Tahāfut al-Falāsifa)* (Provo: BYU Press, 1997); Ebu Hamid el-Gazali, *Život poslije smrti* (Sarajevo: Libris, 2013); Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 408–444, 2021).

Fahrudin ar-Razi: Tariq Jaffer, *Razi: Master of Qur’anic Interpretation and Theological Reasoning* (Oxford: OUP, 2015); Ayman Shihadeh, *The Teleological Ethics of Fakhr al-Dīn al-Rāzī* (Leiden: Brill, 2006).

Dželaludin Rumi: William C. Chittick, *Rumi – Sufijski put ljubavi* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2005); Franklin D. Lewis, *Rumi: Past and Present, East and West* (Oxford: Oneworld, 2000); Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 297–335, 2021).

Šihabudin Suhrawardi: *Orijentalna mudrost – Teozofija svjetlosti* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2011); Šapat Džibrilova krila – simboličke priče s komentarom (Mostar: Fondacija Baština Duhovnosti, 2024); John Walbridge, *The Leaven of the Ancients* (Albany: SUNY Press, 2000); T. Halilović, S. Halilović i M. Halilović, *Kratka istorija islamske filozofije*, 2. izdanje (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 95–125, 2015).

Hadže Nasirudin Tusi: G. M. Wickens (prev.), *The Nasirean Ethics (Akhlāq-i Nasiri)* (London: Routledge, 1964); *Odlike duhovnih putnika* (Mostar: Fondacija Baština Duhovnosti, 2025); Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 481–514, 2021).

Šejh Bahai: “Bahā’-al-Dīn ‘Āmelī”, *Encyclopaedia Iranica*; Kathryn Babayan, *Mystics, Monarchs, and Messiahs* (Cambridge, MA: Harvard CMES, 2002).

Mir Damad: Henry Corbin, *Islamska filozofija Irana: XVII i XVIII stoljeće* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2004); *The Oxford Handbook of Islamic Philosophy* (Oxford: OUP, 2016).

Mula Sadra: Seyyed Hossein Nasr, *Sadr al-Dīn Shirazī i njegova transcendentna teozofija* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2001); Fazlur Rahman, *Filozofija Mulla Sadraa Širazija*

(Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2001); T. Halilović, S. Halilović i M. Halilović, *Kratka istorija islamske filozofije*, 2. izdanje (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 196–247, 2015).

Mula Hadi Sabzevari: S. H. Nasr (ur./prev.), *The Metaphysical Tree: Mullā Hādī Sabzavārī's "Sharh-i Manzuma"* (London: KPI, 1981); Henry Corbin, *En Islam iranien*, sv. IV (Paris: Gallimard, 1972).

Savremeni period (20–21. vek)

Ruholah Musavi Homeini: *Veliki džihad ili borba sa samim sobom* (Sarajevo/Teheran: Institut „Ibn Sina“ & Institut za djela Imama Homeinija, 2006); ‘Ali Dastani Biraki, *Imam Homeini i islamski svijet* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2012); Hamid Ansari, *Priповest o buđenju* (Beograd: Kulturni centar Irana, 2008); Sayyed Hasan Eslami, *Imam Homeini: etika i politika* (Sarajevo: Fondacija „Mulla Sadra“, 2022); Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 581–617, 2021).

Alame Muhamed Husejn Tabatabai: *Šiitska antologija* (Beograd: Kulturni centar IR Iran, 2001); *Imam Ali i božanska filozofija* (Mostar: Fondacija Baština Duhovnosti, 2025); *Poslanica o velajetu (Put spoznaje Boga)* (Mostar: Fondacija Baština Duhovnosti, 2012); *Šiizam u islamu* (Beograd: Kulturni centar IR Iran, 1995); Muamer Halilović, *Islam i sociologija religije* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 109–117, 261–271, 301–307, 2019)

Morteza Motahari: *Uvođenje u islamske nauke 1–2* (Sarajevo: Fondacija „Mulla Sadra“, 2008); *Hafizov irfan* (Sarajevo: Fondacija „Mulla Sadra“, 2009); *Istinite priče* (Beograd: Kulturni centar IR Iran, 2011); *Duhovna kazivanja* (Beograd: Kulturni centar IR Iran, 2001); *Monoteističko shvatanje sveta* (Beograd: Kulturni centar IR Iran, 2011); Muamer Halilović, *Istorija socijalne misli u islamu* (Beograd: Centar za religijske nauke „Kom“, str. 618–654, 2021).

Alame Mohamad-Taki Džafari: *Sharh va Tafsir-e Nahj al-Balagha* (Teheran); *Naqd o Tafsir-e Mathnawi-ye Ma'nawi* (Teheran).

Džalal Al-e Ahmad: *Gharbzadegi (Zapadnjaštvo/Okcidentoza)* (Teheran: 1962; prevodi razni); Hamid Dabashi, *Theology of Discontent* (New York: Transaction, 1993).

Abdolhosein Zarinkub: *O historiji islamske civilizacije* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2001).

Mohsen Džahangiri: *Dar Āmadi bar Ḥekmat-e Ešrāq* (Teheran); *Taḥlīl-e Naqdī-ye Ḥikmat al-Išrāq* (Teheran).

Karim Modžtahedi: *Kantova kritička filozofija* (Teheran: Homa, 1984); *O Hegelu i njegovoj filozofiji* (izbor iz Modžtahedijevih knjiga o Hegelu).

Sejed Husein Nasr: *Živi sufizam: ogledi o sufizmu* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2004); *Susret čovjeka i prirode: duhovna kriza modernog čovjeka* (Sarajevo: Svjetlost, 1992; 2. izd.

El-Kalem, 2001; 3. izd. Zagreb: VBZ, 2009); *Muhammed – čovjek Božiji* (Sarajevo: Institut „Ibn Sina“, 2007).

Ali Šarijati: *Man and Islam* (Houston: Mizan Press, 1981); *Ḥajj / Hadj* (Teheran: Ḥosseiniyeh Eršād, 1970).

Reza Davari Ardakani: *Naqd-e farhang* (Teheran: Soroush, više izdanja); *Goftār-hā dar falsafe-ye Irān* (Teheran: Hermes, više izdanja).

Golam-Hosein Ebrahimi Dinani: *Qazā va Qadar az Didgāh-e ‘Aql va Dīn* (Teheran); *Goftār-hā-ye Ḥekmat* (Teheran).

Mohamed-Reza Hakimi: Ahmad Biglari, *Mohammadreza Hakimi and Shia Political Theology* (Tehran: Islamic Political Thought, 10/2, 2023); Mohammad-Reza Hakimi; Mohammad Hakimi; Ali Hakimi, *al-Ḥayāt* (Teheran: Sāzmān-e Tabliḡhāt-e Eslāmī, 1994); M. R. Hakimi, *Khuršīd-e Maḡrib* (Mašhad: Daftar-e Našr-e Farhang-e Eslāmī, 1998).

Golamreza Avani: *Rumi: A Philosophical Study* (Chicago: Kazi Publications, 2016); *Spiritual Wisdom and Art (Asās-hā-ye ma’navī-ye honar)* (Teheran: Garrous, 1996).

Nasrolah Purdžavadi: Peter Lamborn Wilson & Nasrollah Pourjavady (ur./prev.), *The Drunken Universe: An Anthology of Persian Sufi Poetry* (Grand Rapids: Phanes Press, 1987); Nasrollah Pourjavady & Peter Lamborn Wilson, *Kings of Love: The Poetry and History of the Ni‘matullāhī Sufi Order* (Tehran: Imperial Iranian Academy of Philosophy, 1978).

Abdolkarim Soruš: *Reason, Freedom, and Democracy in Islam: Essential Writings of Abdolkarim Soroush* (New York: Oxford University Press, 2000); *Bast-e tajrobe-ye nabavi* (Teheran: Serat, 1999; kasnija izdanja).

**Centralna biblioteka
Univerziteta u Teheranu –
amfiteatar**

**Tehnološki park Pardis,
Teheran – glavni ulaz
i kampus**

**Iranski nacionalni
opservatorijum (INO),
planina Gargaš**

**Planetarijum „Gonbad-e
Mina“ (Vrt knjige), Teheran**

**Tehnološki univerzitet Šarif,
Teheran – kampus**

OVO TEMATSKO IZDANJE „NURA“ PRUŽA JASAN I SAŽET PREGLED
IRANSKE MISLI KROZ VREME – OD NAJSTARIJIH SLOJEVA
TRADICIJE DO SAVREMENIH ČITANJA – NASTOJEĆI DA POKAŽE
KAKO SE TAJ KONTINUITET IDEJA MENJA I OBNAVLJA. U TOM
OKVIRU PRED ČITAOCEM SE POSTUPNO OTVARA KULTURA U
KOJOJ SE FILOZOFIJA ORGANSKI POVEZUJE SA POEZIJOM,
NAUKOM I DUHOVNOŠĆU, A IRAN SE PREPOZNAJE KAO SREDINA
KOJA JE U SVETSKIM OKVIRIMA IZNEDRILA MNOGE VELIKE
MISLIOCE I NAUČNIKE. NAŠ CILJ JE DA NA TAJ NAČIN
PRIBLIŽIMO ULOGU IRANA U SVETSKOJ ISTORIJ I IDEJA I,
ISTOVREMENO, PODSTAKNEMO DALJA ČITANJA I RAZMIŠLJANJA.

